

University of Groningen

Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2007

Voerman, Gerrit

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2009

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (editor) (2009). *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2007*. (Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen). Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

JAARBOEK 2007

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE
POLITIEKE PARTIJEN
BROERSTRAAT 4
9712 CP GRONINGEN
TEL.: 050-3636830
FAX: 050-3637256
E-MAIL: DNPP@RUG.NL
WEBSITE: WWW.DNPP.NL

Colofon

titel:	Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2007
copyright:	Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen – RU Groningen
ISBN:	978-90-367-3825-5
ISSN:	0921-0873
redactie:	G. Voerman
productie:	A.A. Spijkstra, P. van Rees en M.S. van Delden
omslag:	J.D. de Visser
druk- en bindwerk:	Universiteitsdrukkerij Rijksuniversiteit Groningen

Dit Jaarboek kan men bestellen door 13,00 euro over te maken op giro 2813720 ten name van Bibliotheek RU Groningen onder vermelding van 'Jaarboek DNPP 2007'.

VOORWOORD

Het zwaartepunt van dit Jaarboek ligt bij de verkiezingen. Na de Kroniek over de gebeurtenissen binnen de politieke partijen in 2007, komt eerst de formatie aan bod die volgde op de Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006. In plaats van een feitelijke beschrijving van het onderhandelingsproces wordt in deze beschouwing door de sociologen T.J. Septer, F.N. Stokman en H. van der Iest verslag gedaan van de wijze waarop zij de uitkomsten van de onderhandelingen grotendeels hebben kunnen voorspellen.

Daarna volgen drie artikelen die geheel of gedeeltelijk over de Kamerverkiezingen van 2006 gaan. Een veel gehoorde opvatting is dat de politiek steeds meer ‘personaliseert’, dat wil zeggen dat de persoon van de politicus meer aandacht krijgt dan de partij en haar programma. De communicatiewetenschappers J. Kleinnijenhuis, D. Oegema en J.H. Takens zijn nagegaan of deze bewering klopt, onder meer voor de campagnes van de Tweede-Kamerverkiezingen in de periode 1994 tot 2006. Zij komen tot de slotsom dat er geen eenduidige trend naar een steeds grotere personalisering valt waar te nemen. Een andere mening die heeft postgevat is dat *negative campaigning* in de Nederlandse verkiezingscampagnes oprukt: politici zouden meer geneigd zijn (persoonlijke) aanvallen op elkaar te doen. Ook dit ligt genuanceerder, aldus de politicologe A.S. Walter: het betrekken van het privé-leven van een politicus in zulke aanvallen komt nauwelijks voor. Het derde artikel dat betrekking heeft op de Kamerverkiezingen van 2006 is van de hand van de communicatiewetenschapper R.A. van Santen. Zij constateert dat partijen meer en meer gebruik maken van internet in de communicatie met de kiezer, maar dat zij dat nog altijd vooral van bovenaf doen en kennelijk weinig waarde hechten aan een interactieve communicatie met hun achterban.

Een van de grote winnaars van de recente Tweede-Kamerverkiezingen – na de Socialistische Partij – was de Partij voor de Vrijheid van G. Wilders. Zijn optreden sindsdien was voor sommige onderzoekers aanleiding om hem als ‘extreem-rechts’ te kwalificeren. De politicoloog A.P.M. Lucardie betoogt dat dit niet terecht is; op grond van verschillende partijdocumenten typeert hij Wilders als ‘rechts, liberaal nationalistisch en populistisch’.

De laatste beschouwing is gewijd aan de federaties van nationale politieke partijen die deel uitmaken van de politieke arena van de Europese Unie. Zij worden geacht een representatieve functie te vervullen maar kunnen daaraan moeilijk gestalte geven, vooral omdat zij bij de Europese verkiezingen (die in juni 2009 weer gehouden worden) nauwelijks een wezenlijke rol spelen. In dit artikel wordt in vogelvlucht hun ont-

wikkeling geschetst vanaf de jaren zeventig (voordat in 1979 de eerste directe verkiezingen voor het Europees Parlement werden gehouden) tot 2009.

In dit Jaarboek is voor het eerst niet het Jaarverslag van het DNPP opgenomen; dit wordt voortaan gepubliceerd op de website van het Documentatiecentrum (www.dnpp.nl).

Groningen
februari 2009

G. Voerman
Hoofd DNPP

INHOUD

Voorwoord

Inhoud	1
Paul Lucardie en Gerrit Voerman, Kroniek 2007 . Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2007	3
T.J. Septer, F.N. Stokman en H. van der Iest, Geven en nemen in coalitiebesprekingen . Ruilmodel toegepast op onderhandelingen tijdens de kabinetsformatie 2006-2007	72
J. Kleinnijenhuis, D. Oegema en J.H. Takens, Personalisering van de politiek	101
A.S. Walter, ‘Met Bos bent u de klos’ . Negatieve campagnevoering tijdens de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002, 2003 en 2006	128
R.A. van Santen, De digitale verkiezingsfolder voorbij? Partijwebsites in de verkiezingscampagne van 2006	151
A.P.M. Lucardie, Rechts-extremisme, populisme of democratisch patriotisme? Opmerkingen over de politieke plaatsbepaling van de Partij van de Vrijheid en Trots op Nederland	176
G. Voerman, Partijformaties op Europees niveau . Van federaties naar Europartijen	191
Auteurs	222

KRONIEK 2007

Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2007

Paul Lucardie en Gerrit Voerman

1. Inleiding

In politiek opzicht lijkt 2007 vooral een jaar van consolidatie. De verrassende uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen van 2006 werkte door in de kabinetsformatie en werd weerspiegeld in de Provinciale Statenverkiezingen, die op hun beurt natuurlijk de samenstelling van de Eerste Kamer bepaalden. De spanningen binnen de VVD leidden tot het ontstaan van een (in Nederland) uniek soort politieke beweging. Deze gebeurtenissen staan centraal in de Kroniek van 2007. Deze Kroniek beschrijft de partijpolitieke gebeurtenissen, dat wil zeggen de ontwikkelingen binnen de in de Eerste en Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen, voorzover die zich althans buiten het parlement afspeelden. Handelingen van bewindslieden en volksvertegenwoordigers worden immers elders al gedocumenteerd.

Voor dit overzicht werden artikelen geraadpleegd uit de dagbladen *NRC Handelsblad*, *Trouw*, *de Volkskrant*, *Nederlands Dagblad* en *Reformatorisch Dagblad*. Daarnaast werden partijdocumenten (brochures, partijbladen, congresstukken en dergelijke) doorgenomen. Ten slotte werd informatie vergaard van door het DNPP gearchiveerde websites van politieke partijen. Om de gebeurtenissen binnen de afzonderlijke partijen in een context te plaatsen, worden eerst de politieke ‘hoofdmomenten’ uit 2007 kort geschetst.¹

¹ Zie voor een uitvoeriger overzicht van de politieke hoofdmomenten uit 2007: A. van Kessel en M. Leenders, ‘Het parlementaire jaar 2006-2007’, in: C.C. van Baalen e.a., red., *De moeizame worsteling met de nationale identiteit. Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2007*, Amsterdam, 2007, 173-188; en Charlotte Brand, ‘Het parlementaire jaar 2007-2008’, in: C.C. van Baalen e.a., red., *Het feest van de democratie. Rituelen, symbolen en tradities. Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2008*, Amsterdam, 2008, 145-162.

2. Hoofdmomenten

formatie vierde kabinet-Balkenende

Op 20 december 2006 werd H.H.F. Wijffels (CDA) tot informateur benoemd (zie ook *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 27). In januari voerde hij gesprekken met de lijsttrekkers van CDA, PvdA en ChristenUnie, vaak op lokaties die voor de media verborgen werden gehouden.

Op 7 februari presenteerde Wijffels een regeerakkoord, getiteld *Samen leven, samen werken*. De nadruk viel op duurzame groei, sociale samenhang, participatie en respect, terwijl marktwerking minder aandacht kreeg. De privatisering van de luchthaven Schiphol ging niet door, maar wel de deelname aan de ontwikkeling van een nieuw gevechtsvliegtuig, de Joint Strike Fighter (JSF). Topinkomens bij de overheid zouden aan een maximum gebonden worden. De Kroon zou burgemeesters en commissarissen van de koningin blijven benoemen, zij het op bindende voordracht van gemeenteraad respectievelijk Provinciale Staten. In Nederland aanwezige asielzoekers die voor 2001 een aanvraag hadden ingediend maar geen verblijfsvergunning hadden gekregen, zouden die in principe alsnog krijgen (zie ook *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 27-28).

Op 9 februari werd J.P. Balkenende, demissionair premier en politiek leider van het CDA, benoemd tot formateur. Op 22 februari werd het vierde kabinet-Balkenende beëdigd. Het was als volgt samengesteld:

J.P. Balkenende, minister-president en minister van Algemene Zaken (CDA);

W.J. Bos, vice-minister-president en minister van Financiën (PvdA);

A. Rouvoet, vice-minister-president en minister voor Jeugd en Gezin (ChristenUnie);

M.J.M. Verhagen, minister van Buitenlandse Zaken (CDA);

A.G. Koenders, minister voor Ontwikkelingssamenwerking (PvdA);

E.M.H. Hirsch Ballin, minister van Justitie (CDA);

Mevr. G. ter Horst, minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (PvdA);

R.H.A. Plasterk, minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (PvdA);

E. van Middelkoop, minister van Defensie (ChristenUnie);

Mevr. J.M. Cramer, minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (PvdA);

Mevr. C.P. Vogelaar, minister voor Wonen, Wijken en Integratie (PvdA);

C.M.P.S. Eurlings, minister van Verkeer en Waterstaat (CDA);

Mevr. M.J.A. van der Hoeven, minister van Economische Zaken (CDA);

Mevr. G. Verburg, minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (CDA);

J.P.H. Donner, minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (CDA);
A. Klink, minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (CDA).

Het vierde kabinet-Balkenende telde even veel vrouwen als het tweede. Twaalf ministers zou men als nieuwkomers kunnen beschouwen. Van de elf staatssecretarissen behoorden zes tot de PvdA, vier tot het CDA en één tot de ChristenUnie. De PvdA-staatssecretarissen A. Aboutaleb en mevr. N. Albayrak hebben beiden een dubbele nationaliteit: ze bezitten niet alleen een Nederlands maar ook een Marokkaans respectievelijk Turks paspoort.² Dat vormde aanleiding voor de Partij voor de Vrijheid (PVV) om reeds in februari hierover een motie in te dienen, die overigens alleen steun kreeg van de eigen fractie en dus verworpen werd.

Op 1 maart presenteerde premier Balkenende de regeringsverklaring. Hij kondigde aan dat het kabinet de komende honderd dagen vooral zou besteden aan een ‘dialoog met de samenleving’. De PVV diende meteen een motie van wantrouwen in, die echter door geen enkele andere fractie gesteund werd. VVD-leider M. Rutte leverde ook kritiek op de dubbele nationaliteit van staatssecretaris Albayrak – die immers meer dan haar Marokkaanse collega de mogelijkheid had die op te geven – maar richtte zijn pijlen voornamelijk op de ‘bedilzucht’ en ‘betutteling’ van het nieuwe kabinet.

Na de dialoog met de samenleving presenteerde het kabinet in juni een meer uitgewerkt beleidsprogramma.

In december trad de staatssecretaris voor Defensie, C. van der Knaap (CDA) af om burgemeester te worden van de gemeente Ede. Hij werd opgevolgd door zijn partijgenoot J.G. de Vries, die eerder assistent van Balkenende en campagneleider van het CDA was geweest.

Provinciale Statenverkiezingen

De Provinciale Statenverkiezingen, die op 7 maart plaats vonden, werden als een eerste graadmeter van de populariteit van het nieuwe kabinet beschouwd. Niettemin hielden de meeste partijleiders zich op de achtergrond, behalve SP-leider J.G.C.A. Marijnissen en VVD-leider Rutte. De PvdA deed wel met een landelijk team (‘PvdA-roodshow’) alle provincies aan.

² De Marokkaanse overheid staat op het standpunt dat haar onderdanen de Marokkaanse nationaliteit niet kunnen opgeven. De Turkse overheid gaat niet zo ver, al wordt behoud van de Turkse nationaliteit bepaald niet ontmoedigd.

Tabel 1. Uitslag Provinciale Statenverkiezingen 2007

	2003		2007	
	%	zetels	%	zetels
CDA	28,0	222	25,0	151
PvdA	24,1	198	17,9	114
VVD	18,5	138	18,1	101
GroenLinks	6,9	51	6,2	32
ChristenUnie/ SGP*)	6,4	50	8,7	52
SP	5,6	38	14,8	83
D66	4,6	31	2,6	9
LPF	2,9	17	0,2	0
FNP	0,6	7	0,5	5
PNL	0,3	2	0,3	1
PvhN	0,2	2	0,2	1
PVZ	0,1	2	0,2	2
Leefbaar ZH	0,2	1	0,6	1
ONH/VSP**)	0,2	1	0,5	1
PvdD	-	-	2,6	9
Brabant Partij	-	-	0,3	1
Mooi Utrecht	-	-	0,2	1
overige	1,4	4	1,1	0
totaal	100,0	764	100,0	564
opkomst	47,6		46,4	

*) In Noord-Holland en Noord-Brabant hadden ChristenUnie en SGP gezamenlijke lijsten ingediend; in Groningen, Friesland en Limburg nam alleen de ChristenUnie deel; in de overige provincies deden beide partijen mee.

**) Ouderenpartij Noord-Holland in combinatie met de Verenigde Seniorenpartij (VSP); laatstgenoemde partij nam in sommige provincies in andere combinaties of zelfstandig deel zonder daarbij zetels te behalen.

Bron: Kiesraad, Den Haag, 2007 (www.verkiezingsuitslagen.nl)

De uitkomst van de Statenverkiezingen zou als consolidatie van de verschuivingen van november 2006 kunnen worden geduid (zie tabel 1). De verliezers van toen – CDA, D66, PvdA en VVD – verloren opnieuw, in meer of mindere mate. De ChristenUnie, Partij voor de Dieren (PvdD) en SP boekten opnieuw winst. De PVV, die in november met negen zetels de Kamer binnen was gekomen, nam niet aan de Staten-

verkiezingen deel – waarmee zij mogelijk de VVD verlies bespaarde. De liberalen gingen nu slechts licht in stemmental achteruit (0,4 procent). Provinciale partijen die al in de Staten vertegenwoordigd waren, zoals de Fryske Nasjonale Party (FNP) en de Partij Nieuw Limburg (PNL), leden verlies. In Drenthe verdwenen de Onafhankelijke Partij Drenthe (OPD) en Drents Belang (DB) helemaal uit de Staten. Nieuwe provinciale partijen rukten echter op in Noord-Brabant en Utrecht. De LPF verdween uit alle Staten. Vooral voor de kleine partijen maakte de vermindering van het totaal aantal zetels in de Staten (van 764 naar 564) het leven moeilijker. Overigens betekent deze vermindering dat een vergelijking met het in 2003 behaalde zeteltal lastig is.

In Limburg ontstond enige deining rond de Partij voor de Jongeren, die niet aan de verkiezingen mocht deelnemen omdat zij ondersteuningsverklaringen vervalst zou hebben. De partij noemde de beschuldiging ‘smaad’.

Christen-democraten en sociaal-democraten bleven ondanks hun verliezen dominant in de provinciale besturen. Alleen in Zeeland hield een coalitie van CDA, ChristenUnie, GroenLinks en SGP de PvdA buiten de deur. De VVD kon in Drenthe, Flevoland, Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Brabant gedeputeerden leveren. De grote winnaar, de SP, slaagde daar nergens in.

Eerste-Kamerverkiezingen

De Statenverkiezingen hadden extra aandacht gekregen omdat gespeculeerd werd dat de regeringspartijen zoveel verlies zouden kunnen lijden dat ze hun meerderheid in de Eerste Kamer zouden kwijtraken. Dat bleek echter niet het geval. CDA, ChristenUnie en PvdA haalden in de Eerste Kamer, die op 29 mei door de nieuwe Statenleden gekozen werd, een krappe meerderheid: 39 van de 75 zetels (zie tabel 2). Het samenwerkingsverband van provinciale partijen, de Onafhankelijke Senaatsfractie (OSF) wist haar zetel te handhaven, maar de LPF verdween uit de Eerste Kamer. De PvdD kwam met één zetel in de senaat.

De Statenleden, die de senatoren kiezen, volgen over het algemeen de aanwijzingen van hun partij. Ze kunnen daar echter ook van afwijken en een voorkeurstem uitbrengen, bijvoorbeeld op een lager geplaatste kandidaat uit de eigen regio. Dat gebeurde in 2007 zelfs vijf keer. In één geval leidde dit tot het ontstaan van een nieuwe partij, toen senator D. Yildirim uit de SP werd gezet en de beweging Solidara oprichtte (zie in deze Kroniek onder SP).

Tabel 2. Uitslag Eerste-Kamerverkiezingen 2007 (in zetels)

	2003	2007
CDA	23	21
PvdA	19	14
VVD	15	14
GroenLinks	5	4
SP	4	12
D66	3	2
ChristenUnie	2	4
SGP	2	2
OSF	1	1
LPF	1	0
PvdD	-	1
Totaal	75	75

Bron: Kiesraad, Den Haag, 2007 (www.verkiezingsuitslagen.nl)

staatkundige vernieuwing: kiesstelsel en stembalies

In 2006 was discussie ontstaan over de betrouwbaarheid van de stembalies die vrijwel overal in Nederland het rode potlood hadden vervangen. De stichting ‘Wij vertrouwen stemcomputers niet’, opgericht door ICT-deskundigen en vrijdenkers, toonde aan dat de stembalies zoveel straling afgaven dat het stemgeheim niet kon worden gewaarborgd. Ook zouden de machines soms fysiek niet goed beveiligd worden. De waarnemers van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE), die de Tweede-Kamerverkiezingen hadden bijgewoond, lieten zich in hun rapport dat in maart 2007 verscheen eveneens kritisch uit over de stembalies. Ze misten een duidelijke regeling voor hertellingen en maakten bezwaar tegen de geheimhouding van technische specificaties door de leveranciers (Nedap, Sdu en Groenendaal Bureau voor Verkiezingsuitslagen).

In december 2006 had de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties, A. Nicolai (VVD), een commissie ingesteld die de besluitvorming in deze zaak zou onderzoeken (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 25). In april 2007 bracht de commissie, bestaande uit oud-minister L.M.L.H.A. Hermans en de Nijmeegse hoogleraar publiek-private samenwerking M.J.W. van Twist verslag uit, getiteld *Stembalies, een verweesd dossier*. Zij stelde vast dat het ministerie aan de stembalies sinds de invoering te weinig aandacht had geschonken en signalen over gebrekkige beveiliging had genegeerd. De keuring van de

machines was onvolledig en onvoldoende transparant. Ook de Kiesraad had meer actie moeten ondernemen. Op termijn zou de Kieswet geheel herzien moeten worden.

In januari stelde minister Nicolai op verzoek van de Tweede Kamer de Adviescommissie inrichting verkiezingsproces in, die onder leiding van oud-minister F. Korthals Altes (VVD) een voorstel zou doen voor de korte termijn. Op 27 september bracht deze commissie advies uit, onder de titel *Stemmen met vertrouwen*. De kiezers zouden weer overal in Nederland met het rode potlood moeten stemmen, al zouden die stemmen dan met hulp van een computer geteld kunnen worden. Bij de Statenverkiezingen was overigens een aantal stemmachines reeds afgekeurd en vervangen door het rode potlood. De voor de regeling van verkiezingen verantwoordelijke staatssecretaris, mevr. A.Th.B. Bijleveld-Schouten (CDA), nam het advies van de commissie meteen over. Het kabinet verbood via een wijziging van het Kiesbesluit in december 2007 het gebruik van stemmachines.

staatkundige vernieuwing: burgerinitiatief

In 2006 had de Staten-Generaal het burgerinitiatief ingevoerd. Hierdoor konden burgers een onderwerp op de agenda van de Tweede Kamer zetten, mits dit voorstel door meer dan 40.000 kiesgerechtigden ondersteund werd en het onderwerp in de afgelopen twee jaar niet door de Kamer behandeld zou zijn (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 29-30).

In april 2007 verzamelde de Vereniging Milieudefensie ruim 100.000 handtekeningen voor het burgerinitiatief tegen de bio-industrie, onder het motto 'Stop fout vlees'. De Tweede Kamer behandelde het voorstel op 13 december, dat echter slechts bij een minderheid (D66, Groen-Links en PvdD) steun kon vinden.

staatkundige vernieuwing: burgemeestersreferendum

Op 10 oktober konden de ingezetenen van Utrecht kiezen tussen de twee kandidaten voor het burgemeestersambt die een vertrouwenscommissie van de gemeenteraad had voorgedragen: het Tweede-Kamerlid A. Wolfsen en R. Pans, voorzitter van de directieraad van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en oud-burgemeester van Almere (zie ook in deze Kroniek onder PvdA). Beide kandidaten waren lid van de PvdA. Andere kandidaten die zich hadden aangemeld, zoals H. Westbroek, de kleurrijke maar niet onomstreden mede-oprichter van Leefbaar Utrecht, werden niet voorgedragen. De onvrede die ontstond over de beperkte keuzemogelijkheden werd zelfs gedeeld door Pans, maar zijn voorstel om alsnog meer kandidaten toe te laten stuitte op

praktische bezwaren. Formeel was het een raadplegend referendum, maar bij een opkomst van tenminste dertig procent zou de uitslag door de raad gerespecteerd worden. De opkomst bedroeg echter amper tien procent. Een meerderheid koos voor Wolfsen, die vervolgens ook in de raad een meerderheid kreeg.

Ook in Eindhoven droeg een vertrouwenscommissie uit de raad twee kandidaten voor die opnieuw beiden lid van de PvdA waren, het oud-Tweede-Kamerlid R. van Gijzel en de burgemeester van Purmerend, L. Verbeek (zie ook in deze Kroniek onder PvdA). In januari 2008 mochten de burgers hun keuze maken. Het zou waarschijnlijk het laatste burgemeestersreferendum zijn, aangezien het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) deze volksraadpleging niet meer zou subsidiëren. In Den Haag en Rotterdam zou de nieuwe burgemeester niet meer op deze manier gekozen, maar door de raad voorgedragen en door de Kroon benoemd worden.

partijfinanciën

De financiering van politieke partijen leverde ook in 2007 veel stof voor discussie. Vooral de afdrachtregeling voor volksvertegenwoordigers van de SP stuitte op kritiek (zie in deze Kroniek onder SP). Minister Ter Horst van BZK kondigde in november aan deze afdracht in een nieuwe wet te willen verbieden. Een nieuwe wet die de financiering van politieke partijen zou regelen was al in 2005 aangekondigd maar ook in 2007 niet aan de Tweede Kamer als wetsontwerp voorgelegd (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 30).

3. Ontwikkelingen binnen de afzonderlijke partijen

Hieronder worden de in de Staten-Generaal vertegenwoordigde partijen in alfabetische volgorde behandeld. Eerst volgt een overzicht van de ontwikkeling van hun ledental, volgens opgave van de partijsecretariaten, op of omstreeks 1 januari 2007 en op of omstreeks 1 januari 2008 (zie tabel 3).

Tabel 3. Ledentallen Nederlandse politieke partijen 1 januari 2007 en 1 januari 2008

	1 januari 2007	1 januari 2008
CDA	69.560	69.200
ChristenUnie	26.673	27.683
D66	10.299	10.357
GroenLinks	23.539	21.901
PvdA	62.846	59.327
PvdD	6.370	6.972
SGP	26.838	26.906
SP	50.740	50.238
VVD	40.849	36.832
totaal	317.714	309.416

N.B. De Partij voor de Vrijheid (PVV) en de beweging Trots op Nederland (ToN) zijn in deze tabel niet opgenomen, omdat zij (vooralsnog) geen leden tellen.

Christen Democratisch Appèl (CDA)

Voor het CDA was 2007 vooral een jaar van consolidatie. In de peilingen bleef de partij vrij stabiel rond 38 zetels (volgens Bureau Interview/NSS) of rond 35 zetels (volgens TNS NIPO en Peil.NL). De partijtop van de christen-democraten werd deels vernieuwd.

formatie vierde kabinet-Balkenende

Begin februari drong een groep islamitische CDA-leden in een brief aan partijvoorzitter mevr. J.M. van Bijsterveldt-Vliegenthart aan op de benoeming van een islamitische minister of staatssecretaris uit de eigen partij, zoals het Tweede-Kamerlid C. Cörüz. Hun verzoek vond echter

geen gehoor. De burgemeester van Den Bosch, A.G.J.M. Rombouts, die in 1998 de kandidaatstellingscommissie van het CDA voorgezeten had, pleitte voor de benoeming van meer katholieken, aangezien volgens hem het protestantse smaldeel de laatste jaren oververtegenwoordigd was in kabinet en partijtop.

Vrij veel christen-democratische bewindslieden keerden niet terug in het nieuwe, eveneens door J.P. Balkenende geleide kabinet. Demissionair minister J.G. Wijn van Economische Zaken kondigde op 5 februari aan de politiek vaarwel te zeggen. Tot die tijd werd hij wel genoemd als mogelijk voorzitter van de Tweede-Kamerfractie en zelfs als ‘kroonprins’ van partijleider Balkenende. Zijn vertrek werd door veel christen-democraten betreurd en soms veroordeeld als kiezersbedrog: Wijn had immers in november 2006 ruim 11.000 voorkeurstemmen gekregen. Ook A.J. de Geus, demissionair minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, verliet de politiek en werd op 22 februari plaatsvervangend secretaris-generaal van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO). Zijn collega C.P. Veerman, minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, werd in maart bijzonder hoogleraar duurzame plattelandsontwikkeling in Europees perspectief aan de Universiteit van Wageningen en de Universiteit van Tilburg, en in mei voorzitter van de Vereniging Natuurmonumenten. Mevr. A.M.A. van Ardenne-van der Hoeven, minister voor Ontwikkelingssamenwerking, werd in april permanent vertegenwoordiger bij de Food and Agriculture Organisation (FAO) te Rome. Zij trok in maart de aandacht met een scherpe aanval op VVD-voorlieden Kamp en Rutte, die met hun kritiek op dubbele nationaliteiten naar haar mening ‘het liberale gedachtengoed geen dienst bewijzen’ en de politiek behoorden te verlaten (*de Volkskrant*, 20 maart 2007). Partijleider Balkenende nam meteen afstand van haar opmerkingen.

Het partijcongres dat op 3 maart in Utrecht plaats vond, stond grotendeels in het teken van de kabinetsformatie. Naast enkele kritische opmerkingen klonk vooral waardering over het regeerakkoord en de coalitie. Waarnemend partijvoorzitter mevr. C.J. Dekker benadrukte in haar toespraak de overeenkomsten tussen het regeerakkoord en het verkiezingsprogramma van het CDA. Kritische resoluties over versoepeling van het ontslagrecht en het woningmarktbeleid haalden geen meerderheid.

Deze onderwerpen bleven echter wel op de agenda staan. Een resolutie over het woningmarktbeleid, ingediend door de jongerenorganisatie van het CDA, haalde tegen het advies van het partijbestuur in op het najaarscongres op 10 november in Utrecht wel een meerderheid. Een onafhankelijke commissie zou onder meer de mogelijkheden van een integraal woonlastenbeleid gaan onderzoeken – waarbij dus ook de politiek beladen hypotheekrenteaftrek onder de loep genomen zou worden. Een

resolutie tegen versoepeling van het ontslagrecht kreeg wel veel steun op het congres – onder meer van R. Paas, voorzitter van het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV) – maar geen meerderheid.

staatssecretaris Jager

J.K. de Jager, penningmeester van het CDA, werd benoemd tot staatssecretaris van Financiën. Hij was aandeelhouder van een bedrijf in de ICT-sector en bovendien directeur van het moederbedrijf van deze firma. Op 15 februari maakte het televisieprogramma ‘Nova’ bekend dat het ICT-bedrijf verzuimd zou hebben pensioenpremies van zijn werknemers af te dragen aan het pensioenfonds. In mei uitte een vakbondsbestuurder bovendien kritiek op het sociale beleid van De Jagers bedrijf. Het partijbestuur stelde een commissie in onder leiding van A.H. Lundqvist, voorzitter van het college van bestuur van de Technische Universiteit Eindhoven. De commissie rapporteerde in juni dat geen sprake was van ‘verwijtbaar gedrag’ maar alleen van ‘onvolkomenheden en kinderziektes’ (*NRC Handelsblad*, 28 juni 2007). Hiermee leek de zaak afgedaan.

Door de kabinetsformatie zou de partijtop ingrijpend vernieuwd worden. Zowel de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie als de partijvoorzitter en de directeur van het wetenschappelijk bureau van het CDA traden immers toe tot het kabinet (zie in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’).

Tweede-Kamerfractievoorzitter

Nadat het voorzitterschap van de Tweede-Kamerfractie vacant was geraakt met de benoeming van M.J.M. Verhagen tot minister van Buitenlandse Zaken, meldde zich op 15 februari één kandidaat, vertrekkend staatssecretaris van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, P.L.B.A. van Geel. Zonder tegenkandidaten werd hij op 21 februari tot voorzitter gekozen.

partijvoorzitter

Toen partijvoorzitter Van Bijsterveldt-Vliegenthart tot staatssecretaris werd benoemd, nam de tweede vice-voorzitter mevr. C.J. Dekker haar functie waar tot een nieuwe voorzitter gekozen zou zijn. Normaliter zou de eerste vice-voorzitter dit moeten doen, maar deze functie was sinds het overlijden van B.J. Mandos in 2006 vacant gebleven. Tweede-Kamerfractievoorzitter Van Geel en partijleider Balkenende namen als adviseur zitting in de commissie die onder leiding van de Zeeuwse

commissaris van de koningin (en oud-minister) mevr. K.M.H. Peijs kandidaten voor het partijvoorzitterschap zou voordragen. Volgens R.H. van de Beeten, vice-voorzitter van de partij van 1986 tot 1994 en lid van de Eerste Kamer, raakte daarmee het evenwicht binnen de partij zoek (*Trouw*, 29 maart 2007). De politiek leider en de fractie zouden juist tegenspel moeten krijgen van onafhankelijke personen in partijbestuur en wetenschappelijk bureau. Ook H. van der Meulen en M. Neuteboom, respectievelijk voorzitter en vice-voorzitter van het Christen Democratisch Jongeren Appèl (CDJA), leverden later kritiek op het ‘eenheidsfront’ binnen het CDA (*Trouw*, 9 juni 2007). Partijbestuur en fractie zouden zich zelfstandiger dienen te profileren. Soortgelijke opmerkingen klonken tijdens het partijcongres op 10 november, onder meer uit de mond van oud-partijvoorzitter en oud-minister B. de Vries, oud-CNV-voorzitter D. Terpstra en het Tweede-Kamerlid W.G.J.M. van de Camp: het CDA zou (weer) teveel een bestuurderspartij zijn geworden die weinig interne discussie toeliet.

Op 20 april besloot het partijbestuur twee kandidaten voor het voorzitterschap voor te dragen: P. van Heeswijk, voorzitter van het CDA in Noord-Brabant, en J. Alting van Geusau, afdelingsbestuurder, eveneens uit Brabant. Beide kandidaten waren katholiek, maar Alting van Geusau legde daar iets meer nadruk op. Tot 6 mei konden afdelingen of gewone leden tegenkandidaten stellen, maar van die gelegenheid werd geen gebruik gemaakt. Tussen 11 en 30 mei mochten de partijleden hun keuze bepalen – mits ze dan al hun contributie voor 2007 betaald hadden. Bijna eenderde van alle leden had dat nog niet gedaan en mocht dus niet meestemmen. Van de 14.740 leden die een stem uitbrachten kozen 9.116 (62 procent) voor Van Heeswijk en 5.331 (36 procent) voor Alting van Geusau. De keuze voor Van Heeswijk werd door het partijcongres op 2 juni in Utrecht bevestigd. Dat congres was voornamelijk aan huishoudelijke zaken gewijd.

directeur Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Met de benoeming van A. Klink tot minister ontbeerde het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA een directeur. Met ingang van 1 januari 2008 werd R.H.J.M. Gradus, directeur Financieel-Economische Zaken op het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en deeltijd-hoogleraar economie aan de Vrije Universiteit, zijn opvolger. Het najaarscongres bekrachtigde op 10 november in Utrecht de benoeming van oud-minister Veerman tot voorzitter van het bestuur van het Wetenschappelijk Instituut.

Europees Parlement

In het Europees Parlement werd C.M.P.S. Eurlings na zijn benoeming tot minister als leider van de delegatie van de Nederlandse christendemocraten opgevolgd door mevr. M.J.T. Martens. Zijn zetel werd overgenomen door J. Post, Statenlid in Noord-Holland. Post raakte in maart in opspraak omdat hij geld van beleggers niet voor een kuuroord in Spanje maar voor een cruiseschip en een breedbeeldtelevisieproject besteed zou hebben zonder de beleggers op de hoogte te stellen. Daarbij zou hij zichzelf onrechtmatig verrijkt hebben. Het partijbestuur stelde in april een onderzoek in. Ook vanuit het ministerie van Economische Zaken werd onderzoek gedaan naar de zakelijke activiteiten van Post. Hij zou betrekkingen onderhouden met een Chinese zakenman die beschuldigd werd van criminele connecties en illegaal wapenbezit. Bovendien zou Posts optreden als vertegenwoordiger van een Nederlands-Chinese lobby de indruk van belangenverstrengeling kunnen wekken. Eind augustus gaf hij hierover uitleg aan het partijbestuur. Op 14 september stelde Post zijn zetel ter beschikking. Hij werd opgevolgd door C.L. Visser. Weliswaar stond O. Elmaci hoger op de lijst, maar de Turkse Nederlander trok zich terug vanwege zijn van de partijlijn afwijkende mening over de Armeense kwestie (zie ook *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 34).

Provinciale Statenverkiezingen

In januari lekte het campagneplan van het CDA voor de Statenverkiezingen, getiteld *Een zachte winter is geen garantie voor een mooie lente*, uit via het televisieprogramma 'RTL Nieuws'. De partij trok voor de campagne slechts €100.000 uit en rekende vooral op *free publicity* en landelijke uitstraling. Welvaart, zekerheid en respect bleven de centrale kenmerken van het CDA. Partijleider Balkenende en F.J.M. Werner, de lijsttrekker voor de Eerste-Kamerverkiezingen, zouden 'proactief worden neergezet in de media', terwijl provinciale lijsttrekkers eigen successen moesten melden en trots op hun provincie moesten aanmoedigen. Campagneleider J.G. de Vries hoopte dat de kabinetsformatie nog voor de verkiezingen afgerond zou zijn, om de kiezers vast te houden.

Het CDA hield in februari en maart vier landelijke manifestaties, achtereenvolgens in Heerenveen, Dronten, Brunssum en Raalte. Deze werden bijgewoond door de partijvoorzitter en de provinciale lijsttrekker en afgesloten door minister-president Balkenende.

In alle provincies leed het CDA enig verlies (vergeleken met 2003), relatief het meest in Gelderland, Limburg en Noord-Brabant (zie tabel

1). Toch bleef de partij in die provincies evenals in Friesland, Overijssel, Utrecht, Zeeland en Zuid-Holland de grootste partij. In Friesland leidde een kritische evaluatie van de verkiezingen, de kandidaatstellersprocedure en de vaststelling van het programma op 12 november tot aftreden van het provinciaal CDA-bestuur.

De collegevorming verliep voor het CDA vrij succesvol: behalve in Drenthe leverden de christen-democraten in elke provincie gedeputeerden.

Eerste-Kamerverkiezingen 2007

Op 26 januari stelde het partijbestuur, versterkt met afgevaardigden van alle Statenfracties, de advies-kandidatenlijst voor de Eerste Kamer vast. Als lijsttrekker droeg men Werner voor, die de fractie sinds 2003 voorzat. Op de tweede plaats kwam de voorzitter van de senaat, mevr. Y.E.M.A. Timmerman-Buck. Onder de 25 best geplaatste kandidaten waren twaalf nieuwkomers, waaronder R. Willems, president-directeur van Shell Nederland, het oud-Tweede-Kamerlid J.S.J. Hillen en J.A.M. Hendriks, van 1988 tot 2002 commissaris van de koningin in Overijssel. De partijleden, die in februari in hun afdelingsvergaderingen over de volgorde konden stemmen, lieten de lijst ongewijzigd. Het partijcongres bekrachtigde de keuze op 3 maart in Utrecht.

Bij de Eerste-Kamerverkiezingen op 29 mei verloor het CDA twee zetels en behield er 21 (zie tabel 2). De Hagenaar J.J.A.H. Klein Breteker, die op de dertigste plaats stond, kwam dankzij voorkeurstemmen uit Zuid-Holland onverwacht in de senaat in plaats van de Fries G. Benedictus, die plaats 21 gekregen had. Nadat het partijcongres op 2 juni in een resolutie er bij het partijbestuur op had aangedrongen om alsnog de Friese kandidaat senator te laten worden, zei Klein Breteker toe dat hij in 2009 plaats zou maken voor Benedictus.

hoofdredacteur Christen Democratische Verkenningen

M. Jansen, de hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*, het tijdschrift van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, kreeg in augustus ontslag aangezegd omdat hij zou disfunctioneren. Herhaaldelijk had hij de afgelopen vier jaar kritische commentaren over de partij geschreven. Jansen vocht zijn ontslag bij de rechter aan met een beroep op het redactioneel statuut van het blad. De rechter bepaalde in september dat Jansen 'de grenzen van de redactionele onafhankelijkheid' had opgezocht en soms zelfs overschreden (*NRC Handelsblad*, 27 september 2007). Zijn werkgever zou hem wel een ontslagpremie moeten betalen.

personalia

Op 31 augustus overleed C.J. Klop, van 1984 tot 2001 plaatsvervangend directeur van het Wetenschappelijk Instituut.

R.C. Robbertsen, burgemeester van Ede, werd op voordracht van de Provinciale Staten van Utrecht met ingang van 7 juni benoemd tot commissaris van de koningin in Utrecht. Hij werd als burgemeester per 1 januari 2008 opgevolgd door C. van der Knaap, die dan ook aftrad als staatssecretaris van Defensie en daar werd opgevolgd door J.G. de Vries, tot voor kort campagneleider van het CDA.

Op 20 oktober overleed H. van der Meulen, Eerste-Kamerlid van 1986 tot 1995 en van 1978 tot 1986 voorzitter van het CNV.

Op 30 oktober overleed T. Tolman, lid van de Tweede Kamer voor de Christelijk-Historische Unie (CHU) van 1963 tot 1977 en voor het CDA van 1977 tot 1979 en van het Europees Parlement van 1979 tot 1989.

ChristenUnie

Het jaar 2007 was voor de ChristenUnie zeer bijzonder. Voor het eerst in haar bestaan trad de partij toe tot de regering. Ook de partijen waaruit de Unie in 2000 was ontstaan – het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) en de Reformatorische Politieke Federatie (RPF) – hadden nooit zitting genomen in het kabinet. Eveneens nieuw was dat de ChristenUnie in een aantal provincies een gedeputeerde leverde, na de succesvol verlopen verkiezingen voor de Provinciale Staten. Door uiteenlopende opvattingen over homoseksualiteit ontstonden binnen de partij in de tweede helft van het jaar echter ook grote spanningen.

kabinetsformatie

Aan het einde van 2006 werd de ChristenUnie door het CDA en de PvdA betrokken bij de formatie van de nieuwe regering (zie *Jaarboek DNPP 2006*, blz. 27, en de ‘hoofdmomenten’ in deze Kroniek). Tijdens de kabinetsformatie bleek dat een meerderheid van de achterban van de ChristenUnie meende dat in het af te sluiten regeerakkoord de partijstandpunten op (medisch-)ethisch terrein moesten worden opgenomen. Een opiniepeiling onder 25 voorzitters van partijafdelingen door een radioprogramma van de Evangelische Omroep (EO) gaf aan dat een meerderheid van mening was dat de Unie zich moest terugtrekken als er geen wijzigingen werden voorgenomen met betrekking tot abortus, euthanasie en prostitutie. Negen afdelingsvoorzitters vonden dat het dragen van bestuursverantwoordelijkheid zwaarder woog; zij legden ook meer het accent op asiel- en sociaal beleid.

Tijdens de kabinetsformatie werd de ChristenUnie kritisch gevolgd door de stichting Schreeuw om Leven, die werd geleid door oud-EO-directeur L.P. Dorenbos. De stichting, die een einde wil maken aan abortus, hield tijdens de formatie-onderhandelingen in Beetsterzwaag publiekelijke gebedsbijeenkomsten. Op voorzichtige wijze poogde de ChristenUnie zich van de stichting te distantiëren. Oud-RPF-leider L.C. van Dijke liet op 5 januari in een interview weten dat Dorenbos geen lid van de Unie was.

Op 7 februari presenteerde informateur H.H.F. Wijffels het regeerakkoord, dat de basis vormde voor het vierde kabinet-Balkenende. Een aantal speerpunten van de ChristenUnie was daarin opgenomen, zoals het afschaffen van de sollicitatieplicht voor bijstandsmoeders met jonge kinderen, en de introductie van een kindgebonden budget. Wat betreft abortus en euthanasie werd de bestaande wetgeving niet teruggedraaid, wel werden de alternatieve mogelijkheden verruimd. Uit een peiling die het *Nederlands Dagblad* uitvoerde onder zijn lezers – voor het merendeel ChristenUnie-kiezers – was de tevredenheid groot (10 februari 2007). Zelfs de stichting Schreeuw om Leven toonde zich content over de afspraken die over abortus waren gemaakt. De SGP was minder enthousiast: partijleider B.J. van der Vlies gaf aan dat hij het akkoord nooit voor zijn rekening zou nemen; vooral de afspraken op medisch-ethisch terrein vond hij te mager.

De ChristenUnie kreeg drie bewindslieden in het nieuwe kabinet. De voorzitter van de Tweede-Kamerfractie A. Rouvoet werd minister voor Jeugd en Gezin en vice-minister-president; het Eerste-Kamerlid E. van Middelkoop werd minister van Defensie; en het Tweede-Kamerlid mevr. J.C. Huizinga-Heringa staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat.

Statutair hoefde de ChristenUnie haar leden niet te raadplegen over regeringsdeelname, maar het landelijk bestuur besloot toch een informatiebijeenkomst te beleggen. Perspectief, de jongerenorganisatie van de Unie, drong er tevergeefs op aan het regeerakkoord ter goedkeuring aan de leden voor te leggen. Op 24 februari legde Rouvoet, die samen met het Tweede-Kamerlid A. Slob voor de ChristenUnie de onderhandelingen had gevoerd, in Lelystad verantwoording af over het bereikte resultaat. Hij meende dat ‘wij zeer herkenbaar zijn in het regeerakkoord en het kabinet’ (*Nederlands Dagblad*, 26 februari 2007). Hoewel er ook kritische geluiden te horen waren, leken de meesten van de bijna zeshonderd aanwezige leden in te stemmen met de compromissen. De drie ChristenUnie-bewindslieden kregen een staande ovatie.

In april verscheen *De wet van de koestal*, geschreven door S. Faber, oud-Tweede-Kamerlid voor het CDA, over de opstelling van de ChristenUnie tijdens de kabinetsformatie. Faber had van de partijtop toestemming gekregen de onderhandelingen van redelijk nabij te volgen.

politiek leiderschap

Het landelijk bestuur van de ChristenUnie had er de voorkeur aangegeven dat Rouvoet in de Tweede Kamer zou blijven. 'Bij de ChristenUnie geldt dat het politieke gezicht wordt bepaald door de fractieleider in de Tweede Kamer. Dus de politiek leider zit niet in het kabinet', aldus partijvoorzitter P. Blokhuis, die deel uitmaakte van het formatieteam. Volgens hem kon Rouvoet als fractievoorzitter beter het imago van zijn partij bewaken dan als minister. Hij sloot echter niet uit dat Rouvoet vanwege mogelijke 'zwaarwegende redenen' minister zou worden (*Nederlands Dagblad*, 20 januari 2007). Hoewel Blokhuis steun kreeg van de Tweede-Kamerfractie, besloot Rouvoet toch tot het nieuwe kabinet toe te treden. Het landelijk bestuur schaarde zich achter zijn beslissing. Het Tweede-Kamerlid Slob werd gekozen tot Rouvoets opvolger als fractievoorzitter.

'honderd-dagen-programma'

In de regeringsverklaring op 1 maart had premier Balkenende aangekondigd dat het kabinet de komende honderd dagen een 'dialoog met de samenleving' zou aangaan (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). De Groen van Prinsterer Stichting, het wetenschappelijk bureau van de ChristenUnie, stelde een eigen 'honderd-dagen-programma' op, zo maakte R. Kuiper bekend op 23 februari. Kuiper was in de jaren 2000-2002 directeur van het wetenschappelijk bureau geweest, en sinds 1 februari 2007 als interim-directeur aangetreden. De Groen van Prinsterer Stichting organiseerde vier openbare bijeenkomsten waarop het in debat ging met deskundigen en vertegenwoordigers van christelijke instellingen. Op de agenda stonden aan het regeringsakkoord ontleende thema's als 'de filosofie van het vierde kabinet-Balkenende', 'zorg en onderwijs', 'klimaat en duurzaamheid' en 'jeugd- en gezinsbeleid'. Op 13 juni presenteerde het bureau de uitkomsten van de discussies in de bundel *Frisse lucht. De ChristenUnie en het kabinetsbeleid*. Tegelijkertijd verscheen het rapport *Meer frisse lucht*, een reportage over de '100 dagen van het Wetenschappelijk Instituut' (*Handschrift*, juli 2007, blz. 20-21).

Provinciale Statenverkiezingen

In de aanloop naar de Provinciale Statenverkiezingen van 7 maart plaatste de provinciale afdeling van de ChristenUnie in Limburg op haar kandidatenlijst rooms-katholieke partijleden op een – niet-verkiesbare – derde en vierde plaats. Hierover was geen overleg geweest met het lan-

delijk bestuur. Voorzitter A. Duvekot van de Limburgse ChristenUnie gaf aan dat het de verantwoordelijkheid van het provinciale bestuur was. 'Katholieken die ontevreden zijn over de koers van het CDA, vormen voor ons een duidelijke doelgroep' (*Nederlands Dagblad*, 27 januari 2007). Partijvoorzitter Blokhuis verwachtte dat de kandidaatstelling van katholieken zou leiden tot een debat in zijn partij. 'De vraag is of het geluid van de ChristenUnie, als orthodox-christelijke partij, ook door een actief lid van de Katholieke Kerk kan worden uitgedragen. Daar sta ik nog helemaal open in' (*Nederlands Dagblad*, 27 januari 2007).

De ChristenUnie, die in 2006 al met de voorbereidingen voor de Statenverkiezingen was begonnen (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 46), startte op 10 februari haar verkiezingscampagne in Eindhoven. De partij wilde actief katholieke kiezers werven in Limburg en Noord-Brabant, waarbij zij het nadrukkelijk op CDA-kiezers gemunt had. Volgens H. van Rhee, de directeur van het partijbureau van de Unie, kreeg zijn partij signalen dat veel traditionele katholieke kiezers zich niet meer in 'de C van het CDA' zouden herkennen (*Trouw*, 12 februari 2007).

In nog maar twee provincies ging de ChristenUnie op 7 maart met de SGP met één lijst de Statenverkiezingen in (zie in deze Kroniek onder SGP). De verkiezingsuitslag stemde de Unie tevreden (zie tabel 1). In Limburg kwam zij een paar honderd stemmen tekort voor haar eerste Statenzetel. In zes provincies trad de ChristenUnie toe tot het college van Gedeputeerde Staten; niet eerder had zij deel uitgemaakt van het dagelijkse bestuur van een provincie. In Friesland leidde dat tot enige onrust, toen de beoogde kandidaat als gedeputeerde werd gepasseerd door lijsttrekker P. Adema. Een onderzoekscommissie onder leiding van het oud-Tweede-Kamerlid D. Stellingwerf moest nagaan wat er mis was gegaan. In november presenteerde de commissie haar rapport, waarin Adema de schuld kreeg.

Eerste-Kamerverkiezingen

Midden februari presenteerde de ChristenUnie de kandidatenlijst voor de Eerste-Kamerverkiezingen. Op de eerste plaats stond fractievoorzitter E. Schuurman. Aanvankelijk was hij van plan geweest om de politiek te verlaten, maar vanwege het vertrek van fractiegenoot Van Middelkoop (die zoals reeds vermeld minister werd) besloot hij nog een volledige periode in de Eerste Kamer te blijven. Schuurman werd op de kandidatenlijst gevolgd door R. de Boer. Op de derde – verkiesbare – positie was mevr. F. Lagerwerf-Vergunst gekandideerd; vierde stond Kuiper. In totaal stonden er vier vrouwen bij de eerste tien. Vlak voor de definitieve vaststelling van de kandidatenlijst door het Unieconvent – de vergadering van provinciale besturen van de ChristenUnie – op 10

maart startten dertien partijleden (waaronder Van Dijke) een actie om Kuiper op de tweede positie te krijgen. Zij meenden dat hij ‘als geen ander’ in staat zou zijn het inhoudelijke en politieke profiel van de ChristenUnie te bewaken (*Nederlands Dagblad*, 5 maart 2007). Het Unieconvent stelde de lijst echter zonder wijzigingen vast.

Eind maart besloten de besturen van ChristenUnie en SGP hun kandidatenlijsten voor de Eerste-Kamerverkiezingen van 29 mei te verbinden (samen met die van het CDA). Geheel vanzelfsprekend was dat niet, nu de ChristenUnie deel uitmaakte van de regering terwijl de SGP in de oppositie zat. Bovendien was het zeer waarschijnlijk dat tot de Eerste-Kamerfractie van de ChristenUnie een vrouw zou toetreden, hetgeen gevoelig lag bij de achterban van de SGP.

De uitslag van de Eerste-Kamerverkiezingen was voor de ChristenUnie zonder meer positief: het aantal senatoren steeg van twee naar vier (zie tabel 2). Mede hierdoor behield de regeringscoalitie in de senaat haar meerderheid.

gewetensbezwaarde trouwambtenaren

In het voorjaar van 2007 kwam de ChristenUnie in botsing met coalitie-partner PvdA. In het regeerakkoord was op aandrang van Rouvoet vastgelegd dat ambtenaren van de burgerlijke stand niet verplicht konden worden huwelijken tussen homoseksuelen te sluiten wanneer zij daartegen gewetensbezwaren hadden, zolang in een gemeente de voltrekking van zo’n huwelijk toch mogelijk bleef. Daarbij was verder overeengekomen dat wanneer er in de praktijk hierover problemen ontstonden, ‘initiatieven worden genomen om de rechtszekerheid van gewetensbezwaarde ambtenaren veilig te stellen’. Op 1 april gaf PvdA-voorzitter M. van Hulten te kennen dat er wat zijn partij betreft geen wettelijke regeling zou komen om de positie van zogeheten ‘weigerambtenaren’ vast te leggen. Met afgevaardigden van VVD, SP, D66 en GroenLinks tekende hij een convenant met de homobelangenvereniging COC dat was gericht tegen de mogelijkheid dat ambtenaren konden weigeren een homohuwelijk te sluiten. In een reactie verwees Tweede-Kamerfractie-voorzitter Slob van de ChristenUnie naar de afspraken in het regeerakkoord, die naar zijn mening een wettelijke regeling mogelijk maakten. Ook partijvoorzitter Blokhuis meende dat deze ambtenaren moesten worden beschermd. Rouvoet moest later echter toegeven dat de term ‘initiatieven’ niet meteen een wettelijke regeling inhield, en dat die zelfs ‘juridisch moeilijk’ lag (*NRC Handelsblad*, 6 april 2007).

In diezelfde periode legde ChristenUnie-wethouder J. Rozema van de gemeente Smallerland zijn functie als trouwambtenaar neer, nadat de gemeenteraad een motie had aangenomen waarin alle buitengewone

ambtenaren van de burgerlijke stand werden verplicht ook homohuwelijken te sluiten. Ook in andere gemeenten werden dergelijke moties aanvaard. Op 18 april had de ChristenUnie een gesprek met het COC. Beide partijen gaven te kennen het conflict over de gewetensbezwaarde ambtenaren niet te willen laten escaleren en op te willen treden tegen homovijandigheid.

Uniecongressen

Op 28 april hield de ChristenUnie haar Uniecongres in Lunteren. Op de agenda stonden overwegend huishoudelijke zaken. Tweede-Kamerfractievoorzitter Slob waarschuwde de PvdA dat zijn partij vasthield aan de afschaffing van de flitsscheiding. De sociaal-democraten waren er voorstander van dat echtparen met meerderjarige kinderen zonder rechterlijke toets konden scheiden, maar de ChristenUnie wilde hiervan niets weten.

Op 17 november kwam het Uniecongres bijeen in Zwolle. Op de agenda stonden vooral statuten- en reglementswijzigingen, die waren bedoeld om 'onvolkomenheden' te elimineren en 'onduidelijkheden' te verhelderen. Daarnaast wilde het landelijk bestuur een door hem opgestelde gedragscode voor ChristenUnie-politici bespreken. Hierin waren onder meer regels opgenomen voor de verantwoording van onkostenvergoedingen en enkele andere integriteitsnormen. Als gevolg van het oplopende debat over het onderwerp homoseksualiteit werd de gedragscode van de aena gehaald.

homoseksualiteit

In augustus zorgde mevr. Y. Lont, lid voor de ChristenUnie van de deelraad Amsterdam-Zuidoost en auteur van het boek *Van prostituee tot politica*, voor beroering met haar uitspraken over homoseksualiteit. In het *Nederlands Dagblad* (28 augustus 2007) schreef zij dat op grond van de bijbel de homoseksuele leefwijze ondubbelzinnig veroordeeld moest worden. 'Ja, God haat deze zonde, en het verdient de "geestelijke" dood', aldus Lont. Zij meende verder dat 'wij... genade moeten schenken aan degene die van zijn homofiele pad wenst af te stappen'. Het COC reageerde geschokt op deze uitspraken. In een reactie bood Lont haar excuses aan en erkende zij dat de term 'geestelijke dood' ongelukkig was geformuleerd. Zij bedoelde ermee het 'gescheiden zijn van God' (*Reformatorisch Dagblad*, 1 september 2007).

De ChristenUnie distantieerde zich van het artikel van Lont, en stemde in met haar verontschuldigen. Partijvoorzitter Blokhuis vond dat Lont ten onrechte haar stuk had ondertekend in haar hoedanigheid als

deelraadslid voor de ChristenUnie. Hij vroeg haar zich te onthouden van verdere uitspraken over homoseksualiteit. Lont vond dat zij op deze wijze werd beperkt in haar functioneren als politicus. Zij voelde zich monddood gemaakt en opperde de mogelijkheid dat ze de ChristenUnie zou verlaten. Op 7 september hadden Blokhuis en Lont een gesprek, waarin de partijvoorzitter zijn excuses aanbood voor de druk die hij op het deelraadslid had uitgeoefend om zich gedeisd te houden. Na het gesprek zei Lont zich weer bij de ChristenUnie thuis te voelen.

Op 27 september trok mevr. M. Heger zich terug als lid namens de ChristenUnie uit de gemeenteraad van Wageningen. Nadat zij een lesbische verhouding was aangegaan, had zij de mening gepeild van de leden van de steunfractie. Een aantal van hen wees deze relatie af, waarna zij haar raadslidmaatschap neerlegde. Heger drong er bij het landelijk - bestuur van de ChristenUnie op aan in de partij een discussie te starten over de vraag of iemand die een homoseksuele relatie onderhield, de partij ook kon vertegenwoordigen in een parlementair orgaan. Partijvoorzitter Blokhuis meende dat dit een 'moeilijk verhaal' was, omdat de geloofwaardigheid om namens de partij-achterban op te treden eronder zou lijden. Voor een intern debat over deze kwestie was hij niet geporteerd. 'Ook de kerken zijn het er niet over eens. Dan is het niet aan ons om te zeggen: zo moet het' (*Nederlands Dagblad*, 29 september 2007). Partijleider Rouvoet zei het te betreuren dat Heger had besloten op te stappen als raadslid.

Op 29 oktober maakte Lont bekend dat zij het Uniecongres dat op 17 november bijeen zou komen – en dat zich zou buigen over een gedragscode voor ChristenUnie-politici – wilde vragen zich uit te spreken dat praktiserende homoseksuelen geen bestuursfuncties in de partij konden bekleden of kandidaat konden worden gesteld voor vertegenwoordigende lichamen. Een conceptmotie van deze strekking had zij inmiddels per e-mail naar honderden kaderleden gestuurd. Volgens Lont zouden Blokhuis en Rouvoet naar aanleiding van het opstappen van Heger hebben gezegd dat praktiserende homo's de ChristenUnie konden vertegenwoordigen. Zij meende verder dat de Unie op dit terrein in de fout was gegaan nadat zij was toegetreden tot het kabinet.

De actie van Lont leidde tot een debat over deze kwestie in de ChristenUnie. Perspectief-voorzitter R.B. Havelaar was voorstander van een discussie, maar meende ook dat Lont de partij met haar manier van doen geen dienst bewees. Oud-RPF-leider M. Leerling maande haar eveneens tot voorzichtigheid. Binnen de partij leek de steun voor Lont's standpunt echter groot: uit een peiling onder 28 afdelingsvoorzitters van de ChristenUnie door het EO-programma 'De Ochtenden' bleek dat tweederde van mening was dat praktiserende homo's niet voor bestuurs- of vertegenwoordigende functies in aanmerking konden komen.

Het COC reageerde ‘verbijsterd’, en meende dat de actie van Lont wet-
telijk gezien discriminatie was. Voorzitter F. van Dalen wenste van de
ChristenUnie duidelijkheid; hij meende dat de partij ‘met twee monden’
sprak (*Reformatorisch Dagblad*, 31 oktober 2007). Een aantal politieke
partijen stelde zich eveneens sterk afwijzend op. De VVD-fractie in de
deelraad Amsterdam-Zuidoost deed aangifte tegen Lont wegens het
aanzetten tot discriminatie. De Tweede-Kamerfracties van de VVD en
D66 wilden dat vice-premier en partijleider Rouvoet zich zou distantië-
ren van zijn partijgenote. Het Tweede-Kamerlid B. van der Ham (D66)
pleitte ervoor dat de minister van BZK de overheidssubsidie aan de
ChristenUnie zou stopzetten wanneer die partij praktiserende homo’s
zou uitsluiten van bestuurlijke of vertegenwoordigende functies. Rou-
voet en Blokhuis verklaarden op 2 november dat er geen sprake van was
dat de ChristenUnie homoseksuelen van deze posten zou willen uitslui-
ten. Rouvoet ging niet in op de vraag of dit ook voor ‘praktiserende’
homoseksuelen gold. ‘Dat is een discussie voor de partij. Daarop ga ik
niet vooruitlopen’ (*Reformatorisch Dagblad*, 3 november 2007).

Op verzoek van het landelijk bestuur trok Lont op 2 november haar
motie in. Zij verklaarde het vertrouwen te hebben dat de partij hierover
een inhoudelijke discussie zou gaan voeren. Om te voorkomen dat dit
thema toch onderwerp van gesprek op het congres zou worden, besloot
het landelijk bestuur op 8 november de gedragscode voor ChristenUnie-
politici van de agenda te halen. Het stelde verder de commissie Repre-
sentatie in, die het bestuur moest adviseren over de vraag ‘op grond van
welke argumenten de ChristenUnie mag oordelen over de levenswijze
van een vertegenwoordiger’ (*Verslag 18e Uniecongres*). Daarbij zou
ook aan de orde moeten komen of de tekst van de reeds opgestelde
gedragscode moest worden herzien. Voorzitter van de commissie werd
S.J.C. Cnossen, wethouder in Zwolle. Tegen zijn benoeming maakte
Lont meteen publiekelijk bezwaar, omdat hij volgens haar praktiserende
homoseksuelen niet zou willen weren. Naast Cnossen trad onder ande-
ren Leerling tot de commissie toe. Vóór de zomer van 2008 diende de
commissie haar bevindingen te presenteren.

Israël

Naast het Uniecongres hield de ChristenUnie op 17 november tegelij-
kertijd een ledencongres, waar alle aanwezige partijleden spreek- en
stemrecht hebben. Belangrijkste gespreksonderwerp was hier de Israël-
paragraaf in het verkiezingsprogramma van de ChristenUnie. De discus-
sie hierover was al aangekondigd in de herfst van 2006, toen de behan-
deling van het program voor de Tweede-Kamerverkiezingen tot onenig-
heid leidde over het fragment waarin Jeruzalem de ‘ongedeelde hoofd-

stad' van Israël werd genoemd (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 44). Ter voorbereiding van het debat reisde in juni een delegatie van PerspectieF op uitnodiging van de stichting Christenen voor Israël naar het Midden-Oosten. De jongerenorganisatie bereidde ook een notitie voor, die op haar congres op 20 oktober werd besproken. In de nota, *Scripta Israël* geheten, stelde PerspectieF voor dat de ChristenUnie niet langer in haar verkiezingsprogramma zou spreken over Jeruzalem als 'ongedeelde hoofdstad van de staat Israël', omdat dat geen 'vruchtbare basis voor vrede' zou bieden (*Nederlands Dagblad*, 18 oktober 2007). Vrijwel zonder wijzigingen stelde het congres van PerspectieF op 20 oktober de notitie vast.

Op het ledencongres van de ChristenUnie in november bleek dat de partij hierover verdeeld was. Een tijdens deze bijeenkomst opgestelde resolutie waarin stond dat 'Jeruzalem de ongedeelde hoofdstad [van Israël] is, dat de Nederlandse ambassade daar gevestigd dient te worden en dat de ChristenUnie de keuzes van Israël in het vredesproces respecteert', werd met een zeer kleine meerderheid verworpen (*Handschrift*, december 2007, blz. 26).

Blokland

Op 19 januari organiseerde de ChristenUnie een symposium ter gelegenheid van het twaalfeneenhalf-jarig lidmaatschap van J. Blokland van het Europees Parlement. In 1994 was Blokland europarlementariër geworden, eerst voor het GPV (op een gemeenschappelijke lijst met RPF en SGP) en sinds 2004 namens de ChristenUnie (op een gemeenschappelijke lijst met de SGP). Blokland meende dat de visie van zijn partij op de Europese Unie was gewijzigd, mede omdat in de Unie de wens tot de vorming van een Europese 'superstaat' in het algemeen zou zijn afgenomen.

Europese verkiezingen

Op 29 maart stelde het Landelijk Bestuur de Projectgroep Europa in, die moest nagaan of na de Europese verkiezingen van juni 2009 in het Europees Parlement de totstandkoming van een christelijke fractie mogelijk was, als alternatief voor de Europese Volkspartij. Aanleiding voor de instelling van de projectgroep waren artikelen in de binnen- en buitenlandse pers waarin melding werd gemaakt van vermeende xenofobie en antisemitische uitlatingen van Griekse en Poolse leden van de eurosceptische fractie *Independence/Democracy Group* (IND/DEM), waartoe de afgevaardigden van de ChristenUnie/SGP behoorden (zie ook *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 40-41). Op 5 mei riep de aan de Vrije

Universiteit Amsterdam en Theologische Universiteit Kampen verbonden hoogleraar G. Harinck de ChristenUnie op IND/DEM te verlaten. De werkgroep werd voorgezeten door P. van Dalen, die op de kandidatenlijst van de ChristenUnie voor de Europese verkiezingen van 2004 op de tweede plaats had gestaan. In het voorjaar van 2008 diende de projectgroep advies uit te brengen. Daarbij zou ook aandacht moeten worden besteed aan de samenwerking met de SGP.

Op 1 juni liet Blokland weten een uittreden uit de IND/DEM-fractie niet langer uit te sluiten. Dit zou kunnen leiden tot een toetreden tot de EVP. Hij gaf te kennen dat deze mogelijkheid ook al onder ogen was gezien na de Europese verkiezingen van 2004, maar dat deze optie van tafel verdween door de steun van de EVP aan de Europese grondwet. Blokland zei dit bij de presentatie van de brochure *Verder zien. Uitzicht op een nieuw Europees verdrag*, van de ChristenUnie/SGP-delegatie in het Europees parlement. Hierin werd voorgesteld de onderhandelingen met Turkije over toetreding tot de Europese Unie te beëindigen, maar Oekraïne daarentegen op de lange termijn een ‘duidelijk toetredingsperspectief’ te bieden (*Handschrift*, juni 2007, blz. 19).

Van Buitenen

Op 27 juni maakte P. van Buitenen, lid van het Europees Parlement namens Europa Transparant, bekend dat hij overwoog over te stappen naar de ChristenUnie. Hij zei daarbij er de voorkeur aan te geven bij de Europese verkiezingen van juni 2009 op de kandidatenlijst van een christelijke partij te staan. Directeur Van Rhee van het partijbureau van de Unie verklaarde dat er inderdaad gesprekken waren gevoerd met Van Buitenen, maar dat van een tussentijds overstappen geen sprake zou zijn. In december maakte de ChristenUnie bekend dat Van Buitenen had verzocht lid te kunnen worden. Volgens partijvoorzitter Blokhuis was hij welkom, zodra Europa Transparant niet meer zou bestaan (de partij overwoog een fusie met Nederland Transparant). Een partijlidmaatschap van de ChristenUnie betekende evenwel niet automatisch dat Van Buitenen op de kandidatenlijst voor de Europese verkiezingen zou komen te staan. ‘Daar hebben we onze eigen procedures voor’, aldus Blokhuis (*Nederlands Dagblad*, 22 december 2007).

personalia

Op het Uniecongres van 17 november nam de ChristenUnie afscheid van Van Rhee, de directeur van het partijbureau. Hij was op 1 mei 2003 in deze functie aangetreden. Van Rhee werd directeur van de op evangelisatie en hulpverlening gerichte stichting Tot heil des volks.

Democraten 66 (D66)

‘Uithuilen en opnieuw beginnen’, zo zou men 2007 voor D66 kunnen samenvatten. In de opiniepeilingen bleef de partij rond de drie zetels schommelen – het aantal dat zij in november 2006 bij de Tweede-Kamerverkiezingen had behaald. De partij probeerde te achterhalen waaraan de voortdurende electorale neergang sinds 1994 te wijten was. Politiek leider A. Pechtold onderscheidde zich in de Tweede Kamer door zijn welsprekende kritiek op het nieuwe kabinet en werd door de parlementaire pers in december dan ook tot politicus van het jaar gekozen.

de crisis van 2006 en de nasleep

Aan het begin van het jaar leek D66 in een zware crisis te verkeren. Oud-Tweede-Kamerlid A.D. Bakker onthulde in een interview dat zijn partij in 2006 bijna ten onder was gegaan aan een ‘knalhard machtspeel’ tussen de fractie en de bewindslieden (*de Volkskrant*, 27 januari 2007). Oud-partijleider H.A.F.M.O. van Mierlo zou op de achtergrond ook een belangrijke rol hebben gespeeld om het leiderschap van Tweede-Kamerfractievoorzitter B.O. Dittrich te ondermijnen, nadat deze in maart 2005 had geweigerd minister Th.C. de Graaf te steunen bij de hervorming van het kiesstelsel (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 38). Toenmalig minister L.J. Brinkhorst zou in januari 2006 gedreigd hebben zijn partijlidmaatschap op te zeggen als de fractie het kabinet liet vallen vanwege zijn besluit om deel te nemen aan een militaire missie in Afghanistan (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 16 en 46-47). Het landelijk bestuur stond volgens Bakker achter de bewindslieden die het kabinet trouw wilden blijven (zijn lezing wijkt hiermee af van wat eerder werd vermeld; zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 47). Brinkhorst ontkende dat hij in januari met zijn partijlidmaatschap ‘gewapperd’ zou hebben, maar gaf toe dat hij het spel ‘heel hard’ gespeeld had (*de Volkskrant*, 27 januari 2007). Hij zou overigens over voortzetting van de missie in Afghanistan met de Tweede-Kamerfractie van zijn partij van mening blijven verschillen, zo bleek uit een interview dat hij in december gaf (*NRC Handelsblad*, 14 december 2007). Ook in juni 2006 had Brinkhorst een kabinetscrisis willen voorkomen, maar dit keer slaagde hij daar niet in (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 19-20 en 50).

beinning en vernieuwing

Waarnemend partijvoorzitter G. Schouw presenteerde op 16 maart een notitie van het landelijk bestuur, *Klaar voor de klim*, waarin men de

crisis en interne onrust grotendeels toeschreef aan de deelname van de partij aan de regering. Daarnaast zouden bestuurders en (oud-)volksvertegenwoordigers te veel op de persoon spelen in interne discussies. Veel afdelingen hadden te weinig kader om nog effectief te kunnen functioneren, al wisten sommige 'parels aan de basis' door opvallende voorstellen en actief optreden naar buiten hun vitaliteit te herwinnen.

Het bestuur meende dat D66 in de oppositie zijn profiel weer zou kunnen versterken. Daartoe stelde het een vijftal projecten voor die de komende drie jaar gerealiseerd zouden moeten worden: 'Debat Centraal' (meer relevante debatten, via expertpanels, peilingen, de Permanente Programmacommissie en het Kenniscentrum); 'Parels aan de basis' (actieve volksvertegenwoordigers en goed lopende afdelingen adopteren minder actieve afdelingen voor een bepaalde periode); een D66 Academie met 'masterclasses' voor potentiële gemeenteraadsleden en afdelingsbestuurders; een ledenwerfcampagne; en herziening van de (te ingewikkelde) reglementen van de partij. Op 30 maart bespraken provinciale lijsttrekkers, kandidaten en Statenleden de notitie. Het partijcongres keurde de voorstellen op 12 mei in Rotterdam goed. In zijn toespraak stelde Pechtold dat D66 wat hem betreft inhoudelijk niet behoefde te veranderen, maar zich vanuit de afdelingen zou moeten herstellen.

herziening statuten en reglementen

Op het najaarscongres, dat op 17 november in Nijmegen plaatsvond, werden de projecten die in mei waren goedgekeurd nader uitgewerkt, en de statuten en reglementen herzien. Enkele artikelen werden ingekort en vereenvoudigd. Nieuw waren het stemadvies dat de voorzitter van het landelijk bestuur en de lijsttrekker uit zouden brengen bij de interne verkiezing van kandidaten voor vertegenwoordigende lichamen, en de mogelijkheid om de lijsttrekker niet op het congres maar door middel van een poststemming door de leden te laten kiezen.

verkiezingsanalyse 1994-2006

Het voorjaarscongres had in een motie het landelijk bestuur verzocht om een structurele analyse van de verkiezingsnederlagen van 1994 (toen D66 24 Kamerzetels behaalde) tot 2006 (drie zetels). Daartoe stelde het bestuur in juli een commissie in onder leiding van oud-Tweede-Kamerlid mevr. L.S. Groenman. De commissie presenteerde haar bevindingen, getiteld *Verloren vertrouwen en de weg naar herstel*, op het najaarscongres. Ook zij weet de electorale neergang in de eerste plaats aan de wijze waarop D66 regeringsverantwoordelijkheid had gedragen: teveel

als deel van het systeem, dat men juist wilde veranderen. Daarnaast was de partij vaak naïef in onderhandelingen, miste zij een consistente electorale strategie en straalde zij vaak te weinig eenheid en daadkracht uit. D66 zou zich inhoudelijk opnieuw moeten oriënteren, met name rond nieuwe kwesties als integratie en immigratie. Ze zou de democratiseringsgedachte breed moeten (blijven) uitdragen en meer contacten leggen met maatschappelijke organisaties zoals het Humanistisch Verbond en de Consumentenbond. Regie en communicatie binnen de partij zouden verbeterd dienen te worden.

najaarscongres

Op het najaarscongres in november hekelde partijleider Pechtold in zijn rede het gebrek aan hervormingsijver bij het vierde kabinet-Balkenende, volgens hem vooral gemotiveerd door vrees voor maatschappelijke weerstand. Hij pleitte voor een ‘participatiestaat’ in plaats van een verzorgingsstaat. Ook immigranten zouden aangemoedigd moeten worden om te participeren, niet om te assimileren. Voorts drong hij opnieuw aan op een parlementair onderzoek naar de deelname van Nederland aan de oorlog in Irak. De voorzitter van de Sociaal-Economische Raad, A. Rinnooy Kan, hield een toespraak over problemen in het onderwijs.

partijvoorzitter

Partijvoorzitter F.C. Dales had in december 2006 in een brief aan de leden zijn vertrek op 2 maart 2007 aangekondigd. Hij combineerde het voorzitterschap met het burgemeesterschap van Breukelen. Beide functies deden een toenemend beroep op zijn inzet, wat hem noopte een keuze te maken. Overigens zou hij in juni het burgemeestersambt ook neerleggen en directeur van de Dierenbescherming worden.

A.G. Schouw, fractievoorzitter in de Eerste Kamer en partijvoorzitter van 1999 tot 2002, nam het partijvoorzitterschap waar tot het voorjaarscongres, dat op 12 mei een nieuwe voorzitter zou aanwijzen. Met 271 van de 458 uitgebrachte stemmen koos het congres mevr. I. K. van Engelshoven, directeur van de Stichting Verantwoord Alcoholgebruik (STIVA) en oud-secretaris van Tweede-Kamerfractievoorzitter De Graaf. Ze kondigde in haar toespraak aan, de verbindingen tussen de diverse partijgeledingen te willen verbeteren, meer inhoudelijk debat te willen bevorderen en het gesprek met sociaal-liberalen buiten D66 aan te gaan.

Provinciale Statenverkiezingen

In februari en maart maakten de fractievoorzitters in Eerste en Tweede Kamer, Schouw en Pechtold, samen met de provinciale lijsttrekkers een ‘D66 Grande Tour 2007’ door de twaalf provincies. Schouw trad op als campagneleider bij de Statenverkiezingen. D66 legde in de campagne onder meer nadruk op haar plan om provincies samen te voegen in landsdelen. Zo zouden Gelderland en Overijssel het Landsdeel Oost moeten vormen, ook om tegenwicht te bieden aan de Randstad (die eveneens een landsdeel zou worden).

Bij de Statenverkiezingen op 7 maart ging D66 terug van 31 naar negen zetels (zie tabel 1). De partij verloor in alle provincies kiezers. In Drenthe, Flevoland, Friesland, Overijssel en Zeeland verdween ze uit de Staten, in Groningen en Limburg wist ze haar zetel te behouden, elders verloor ze wel zetels maar hield er nog wel één of twee over. Ten opzichte van de Tweede-Kamerverkiezingen van 2006 boekte D66 echter lichte vooruitgang.

Eerste-Kamerverkiezingen

In oktober 2006 had het partijcongres Schouw tot lijsttrekker gekozen voor de Eerste-Kamerverkiezingen (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 53). De stemadviescommissie, voorgezeten door mevr. A. van Vliet, maakte in december haar aanbevelingen voor de rest van de lijst bekend. Voor de eerste ‘tranche’ – de plaatsen drie, vier en vijf – noemde ze (in alfabetische volgorde) J. Backer, voorzitter van de commissie die het verkiezingsprogramma had ontworpen en juridisch directeur van de luchthaven Schiphol; J.W.M. Engels, docent staatsrecht aan de Rijksuniversiteit Groningen; en B. Staal, commissaris van de koningin in Utrecht (tot 7 juni 2007). De leden stelden via een poststemming tussen 23 januari en 15 februari 2007 de volgorde vast. Op de tweede plaats kwam Staal; op de derde de door de stemadviescommissie voor een lagere ‘tranche’ aanbevolen mevr. J. Boogerd-Quaak, van 1994 tot 1999 en van 2003 tot 2004 lid van het Europees Parlement; en op de vierde Engels.

D66 had een lijstverbinding met de OSF en de VVD gesloten. Bij de senaatsverkiezingen van 29 mei verloren de Democraten één zetel (zie tabel 2). Naast Schouw werd niet nummer twee maar nummer vier op de lijst gekozen, dankzij voorkeurstemmen. Hierbij speelde de regionale afkomst en de staatsrechtelijke kennis van Engels een rol. Het landelijk bestuur betreurde dat sommige Statenleden de door de leden vastgestelde volgorde van de lijst niet respecteerden.

personalia

Op 8 november overleed A. Nuis, die staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen in het eerste kabinet-Kok (1994-1998), lid van de Eerste Kamer (1983-1986) en van de Tweede Kamer (1981-1982 en 1986-1994) was geweest. Hij was eerder bekend geworden als publicist en literair criticus.

GroenLinks

In 2007 leidden het verlies bij de Tweede-Kamerverkiezingen van november 2006 en de weigering van politiek leider mevr. F. Halsema om deel te nemen aan de kabinetsformatie tot enige onrust. Voor het eerst sinds 1997 daalde het ledental enigszins. In de peilingen bleef GroenLinks evenwel vrij stabiel op zeven of acht zetels staan.

interne kritiek over opstelling kabinetsformatie

Al in december 2006 haakte GroenLinks bij de formatie af, tot ongenoegen van een deel van de leden (zie ook *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 60). De Tweede-Kamerfractie zag weinig in onderhandelingen met CDA en PvdA, al gaf fractievoorzitter Halsema later toe dat ze die waarschijnlijk wel was aangegaan als de PvdA geweigerd had met de ChristenUnie in zee te gaan. Ze verwees echter ook naar afspraken dat GroenLinks alleen zou gaan meeregeren als de partij zetelwinst zou boeken en weer boven de tien zetels zou komen, en bovendien ook nog ‘nodig’ zou zijn voor de macht (*Trouw*, 1 februari 2007). Het in 2005 ingestelde Strategisch Beraad van de partij – een overlegorgaan tussen volksvertegenwoordigers, partijbestuur en wetenschappelijk bureau (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 53) – steunde de Tweede-Kamerfractie hierbij.

Op de partijraad van 20 januari in Utrecht werden hierover kritische vragen gesteld. Wat later noemde europarlementariër J. Lagendijk het afhaken bij de kabinetsformatie een ‘strategische blunder’ (*de Volkskrant*, 1 februari 2007). Mevr. I. Brouwer, oud-lid van de Tweede Kamer en lijsttrekker van GroenLinks in 1994, meldde zich uit protest aan als lid van de PvdA.

Op het partijcongres op 3 februari in Utrecht verdedigde Halsema de strategie van de fractie vooral met het argument dat ‘CDA en PvdA niet naar ons luisteren als zij niet hoeven, ze luisteren alleen als GroenLinks onmisbaar is’ (*NRC Handelsblad*, 5 februari 2007). Ze kreeg applaus maar ook gejoel, vooral toen ze Lagendijk kapittelde voor zijn kritiek. De europarlementariër handhaafde zijn bezwaren tegen de afwijzing van

onderhandelingen met CDA en PvdA, maar verklaarde dat het niet zijn bedoeling was geweest om de politiek leider te beschadigen. Halsema dankte hem daarvoor maar voegde er aan toe: 'ik neem aan dat dit ook eens maar nooit weer was' ((*NRC Handelsblad*, 5 februari 2007). Ook H. Nijhof, in 2006 als waarnemend voorzitter aangetreden (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 55) en nu door het congres formeel tot voorzitter gekozen, nam afstand van Lagendijk. GroenLinks vond het regeerakkoord lang niet groen genoeg, vooral met het oog op de dreigende klimaatverandering, maar ook te weinig vrijzinnig en emanciperend. 'De boodschap is teveel: jonge moeders, blijf maar thuis', aldus Halsema (*NRC Handelsblad*, 27 februari 2007). Wel waardeerde zij het meer gematigde immigratiebeleid van het kabinet. Tijdens het debat over de regeringsverklaring bood Halsema de regering het *Cool Climate Manifest* aan. Cool Climate was een actiegroep van bekende Nederlanders die zich zorgen maakten over de opwarming van het klimaat.

groep kritische GroenLinkers

De kritiek op de strategie bij de kabinetsformatie ging soms (maar niet altijd) gepaard met kritiek op de ideologische koers van Halsema en haar fractie (zie ook *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 55-56). Op 21 januari kwam op initiatief van P. de Wilt een groep kritische GroenLinks-leden bijeen in Utrecht. De Wilt vreesde dat GroenLinks een partij voor 'post-moderne, kosmopolitische, hedonistische mensen' was geworden (*de Volkskrant*, 1 februari 2007). De aanwezigen uitten vooral kritiek op de partijcultuur en het imago van GroenLinks, en voor een deel ook op de (te) liberale koers.

Op 2 april publiceerde de groep kritische GroenLinkers hun 'Manifest van bezorgde GroenLinkers over koers, imago en partijcultuur'. De korte tekst mondde uit in een tiental voorstellen, onder meer voor een partijbrede, open discussie over de sociaal-economische koers, meer nadruk op vorming en scholing van leden en een centrale positie voor het partijbestuur – in plaats van de Tweede-Kamerfractie, die nu teveel invloed zou uitoefenen, onder meer via het Permanent Campagneteam (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 53). Het manifest was ondertekend door 250 leden, merendeels gemeenteraadsleden en afdelingsbestuurders, maar ook de oud-senatoren L.H.G. Platvoet, S.R. Pormes en T. Pitstra. Pormes had in 2006 zijn Kamerzetel opgegeven nadat het partijbestuur had besloten hem te royeren vanwege mogelijke betrokkenheid bij terroristische activiteiten in de jaren zeventig en tachtig (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 54-55). Op 12 mei voerde Halsema in Amsterdam een gesprek met een twintigtal kritische partijleden.

De groep kritische GroenLinkers schaarde zich in januari ook achter een motie voor een uitgebreide ‘bottom-up’-evaluatie van de verkiezingscampagnes in 2006 en 2007 en van de partijkoers door een onafhankelijke commissie. Deze motie werd ingediend op het partijcongres op 3 februari en aangenomen, zij het in een licht afgezwakte vorm. Er werd een evaluatiecommissie ingesteld, die onder leiding kwam te staan van A. van Ojik, voorzitter van de programmacommissie en oud-lid van de Tweede Kamer. Verder maakten onder anderen europarlementariër mevr. K. Buitenweg en De Wilt er deel van uit.

Op 4 juli presenteerde de evaluatiecommissie haar rapport, *Scoren in de linkerbovenhoek*. Ze had eerst negen regionale bijeenkomsten gehouden en gesprekken gevoerd met individuen en focusgroepen bestaande uit kiezers respectievelijk niet-kiezers van GroenLinks. De titel van het rapport verwees naar de positie van de partij in het politieke veld zoals dat in kaart werd gebracht door het zogeheten Kieskompas: ‘links’ in sociaal-economisch opzicht en ‘boven’ het politieke midden in sociaal-cultureel opzicht, oftewel: progressief, groen en libertair. In deze links-bovenhoek van het politieke spectrum bevonden zich echter weinig kiezers, wat weinig goeds voorspelde voor de electorale vooruitzichten van GroenLinks. Niettemin zag de commissie ruimte voor verbetering. GroenLinks had wel een duidelijk groen gezicht – al was dat soms te technocratisch – maar te weinig een sociaal profiel. Ze zou de verschillen met de andere linkse partijen duidelijker kunnen maken. Daarnaast zou de kandidatenlijst minder homogeen – hoog opgeleide veertigers uit de randstad – en meer divers moeten worden, zouden contacten met maatschappelijke organisaties versterkt dienen te worden en zouden het democratisch gehalte en de transparantie van de partijorganisatie verbeterd moeten worden. Het Strategisch Beraad van volksvertegenwoordigers, partijbestuur en wetenschappelijk bureau, dat het Permanent Campagneteam aanstuurde, zou als geheel verantwoording moeten afleggen aan de partijraad. In de ogen van veel betrokkenen was het partijbestuur in de laatste drie jaar te zwak en de Tweede-Kamerfractie te dominant geworden. Voorts uitte de commissie kritiek op de gang van zaken bij de kabinetsformatie. Op de verkiezingscampagne en het leiderschap van Halsema viel echter in haar ogen weinig aan te merken.

Halsema reageerde positief op het rapport. Ook zij wilde het interne debat over het sociaal beleid voortzetten. Ze gaf bovendien toe dat het optreden – en vooral de presentatie naar buiten – van de partij bij de coalitieonderhandelingen beter had gekund. De meeste andere conclusies van de commissie beschouwde Halsema als een steun in de rug voor haar beleid.

vernieuwing van beginselen, strategie en organisatie

Al in 2006 had het partijcongres besloten de partijbeginselen te herijken. Het congres stemde in februari 2007 in met een voorstel van het bestuur niet alleen de beginselen maar ook de organisatie en de strategie van de partij tegen het licht te houden. Van Ojik zou deze zogeheten ‘Toekomstcommissie’ voorzitten. Daarnaast zou hij het panel ‘beginselen’ leiden. Het Tweede-Kamerlid A.J.W. Duyvendak werd voorzitter van het panel ‘strategie’, en partijvoorzitter Nijhof van het panel ‘partijorganisatie’. In 2007 zou de ‘spuifase’ met open en weinig gestructureerde discussie plaatsvinden, in 2008 de ‘focusfase’ en de besluitvorming. Het Toekomstproject ging op 7 mei van start. Op 15 en 16 september legden drie panels hun visie op de beginselen, de strategie en de organisatie van de partij voor aan de leden op het landgoed Ginkelduin bij Leersum, onder het motto ‘Discussie in de tent’. Daarnaast werden regionale discussiebijeenkomsten gehouden.

linkse samenwerking/Een ander Nederland

In 2005 was op initiatief van de GroenLinkse senator Platvoet, zijn SP-collega M.J.M. Cox en het Tweede-Kamerlid A.Th. Duivesteijn (PvdA) een overlegorgaan voor linkse samenwerking opgericht, genaamd ‘Een ander Nederland’ (zie ook *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 47). Op 20 maart 2007 werd besloten het orgaan op te heffen, nu de PvdA zonder de andere twee partijen aan de regering ging deelnemen. Ook de samenwerking tussen de drie partijen en een aantal maatschappelijke organisaties in ‘Keer het tij’, dat sinds 2002 acties coördineerde tegen de politiek van het eerste, tweede en derde kabinet Balkenende, werd begin 2007 bevroren.

Provinciale Statenverkiezingen

Al in 2006 werd de campagne voor de Provinciale Statenverkiezingen van maart 2007 voorbereid in overleg met provinciale besturen (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 61). ‘Groen op 1’ werd de centrale leuze, natuur en landschap, klimaat en energie de belangrijkste thema’s, al speelde het homohuwelijk ook een rol. Binnen dat kader benadrukten provinciale afdelingen hun eigen concrete onderwerpen, zoals de Twentse luchthaven, de havenontwikkeling en kernenergie in Zeeland, en het Groene Hart in Zuid-Holland. Halsema voerde opnieuw campagne in een bus (‘Femke on Tour’).

Bij de verkiezingen leed GroenLinks licht verlies in alle provincies; relatief het zwaarst in Drenthe, Friesland, Noord-Brabant en Limburg

(zie tabel 1). Alleen in Zeeland gingen geen zetels verloren, elders moest de partij één of twee zetels inleveren (in Noord-Holland zelfs drie). De partij bleef relatief sterk in Noord-Holland, Utrecht en Groningen. In Noord-Holland keerde de partij terug in het provinciebestuur, in Zeeland trad zij toe tot een college met CDA, ChristenUnie en SGP.

Eerste-Kamerverkiezingen 2007

In 2006 had de kandidatencommissie voor de Eerste-Kamerverkiezingen van mei 2007 onder voorzitterschap van mevr. W.H.C. Ton twee kandidaten voorgedragen om de lijst te trekken: de zittende senator Ch.P. Thissen en mevr. Y. Koster-Dreese, voorzitter van de gemeenteraadsfractie Progressief Woerden en waarnemend voorzitter van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 60-61). Vier zittende Eerste-Kamerleden werden niet opnieuw voorgedragen. Van hen had alleen Platvoet zich wel herkiesbaar willen stellen. De kandidatencommissie achtte hem niet geschikt voor een kleine fractie vanwege 'gebrek aan empathisch vermogen' (*GroenLinks Magazine*, december 2006, blz. 19). Platvoet tekende echter met succes beroep aan tegen de beslissing van de kandidatencommissie.

Op 3 februari stelde het partijcongres de kandidatenlijst vast. Thissen werd tot lijsttrekker gekozen. Op de plaatsen twee en drie kwamen nieuwe kandidaten: mevr. B. Böhler, een bekende advocate, respectievelijk mevr. M.H.A. Strik, oud-wethouder van Wageningen. Plaats vier ging naar Koster-Dreese, vijf naar oud-partijvoorzitter H. Meijer. Platvoet trok zich alsnog terug toen hij er niet in was geslaagd de vijfde plaats te bemachtigen.

GroenLinks streefde naar een lijstverbinding met PvdA, SP en Partij voor de Dieren. De PvdA bleek hiertoe na veel aarzelingen uiteindelijk wel bereid, maar toen haakte de SP af. Uiteindelijk kwam alleen een lijstverbinding tussen GroenLinks en de Partij voor de Dieren tot stand. Veel profijt hadden de partijen hier echter niet van. Omdat het Noord-Hollandse Statenlid mevr. C.J. Braam een ongeldige stem uitbracht, liep de lijstcombinatie een extra zetel mis. GroenLinks verloor een zetel en de PvdD won er slechts één in plaats van twee.

Braam bekende dat een paar dagen later en weet haar fout aan omstandigheden van persoonlijke aard. De hierdoor ontstane vertrouwensbreuk leidde er toe dat zij zich afscheidde en een zelfstandige fractie in de Provinciale Staten vormde.

De vierde zetel ging naar J.P. Laurier, oud-wethouder van Leiden, die de negende plaats op de lijst had maar dankzij voorkeurstemmen toch in de senaat kwam. Hij kreeg zelfs meer stemmen dan de nummers twee (Böhler) en drie (Strik). Vertrekkend senator J. van der Lans weet Lau-

riërs verkiezing aan ‘een kleine verzameling lafaards’, die ‘beneden elk niveau’ gehandeld had (*de Volkskrant*, 6 juni 2007). Het waren vooral Statenleden van Zuid-Holland, die op deze wijze protest aantekenden tegen de kandidaatstellingsprocedure, die te weinig ruimte zou laten aan individuele kandidaten en teveel invloed gaf aan de kandidatencommissie, ondanks de veranderingen die in 2005 waren doorgevoerd (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 49).

Lijsttrekker Thissen, het enige herkozen Eerste-Kamerlid, werd tot fractievoorzitter gekozen. Hij erkende dat Laurier formeel recht had op zijn zetel en beschouwde hem bovendien als een uitstekend Kamerlid.

personalia

Op 7 januari overleed J.F. Wolff, van 1967 tot 1982 lid van de Tweede Kamer voor de Communistische Partij van Nederland (CPN), een van de voorgangers van GroenLinks.

Oud-partijleider P. Rosenmöller bleek (volgens het Vergoedingenbesluit Adviescolleges) een te hoge vergoeding ontvangen te hebben voor advieswerk dat hij in 2004 voor het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) had verricht. In juni 2007 stortte hij daarop de gehele vergoeding terug. In 2005 had hij overigens iets soortgelijks gedaan (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 55).

Op 1 augustus vertrok de directeur van het partijbureau, mevr. A. Nijenhuis; zij werd opgevolgd door mevr. V. van Teeseling.

Op 19 november aanvaardde mevr. A.C. van Es, die van 1981 tot 1990 lid van de Tweede Kamer was geweest voor de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) en vervolgens voor GroenLinks, de functie van directeur-generaal van Bestuur en Koninkrijksrelaties bij het ministerie van BZK.

Partij van de Arbeid (PvdA)

Het jaar 2007 verliep voor de PvdA moeizaam. In de peilingen zakte de partij geleidelijk onder de dertig zetels; in maart werd ze zelfs even ingehaald door de SP. Deelname aan de door Balkenende geleide regeringscoalitie droeg waarschijnlijk niet bij tot populariteit bij de kiezers. ‘Regeren doet pijn’ verklaarde politiek leider W.J. Bos op het partijcongres in oktober (www.pvda.nl, 10 oktober 2007).

kabinetsformatie

In januari begon het nieuwe kabinet vorm te krijgen, op 22 februari werd het beëdigd (zie in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’). Nog

op 16 januari kondigde partijleider Bos aan, Tweede-Kamerlid te willen blijven en dus geen ministerspost in het te formeren kabinet te ambiëren. Oud-minister van Financiën G. Zalm (VVD) verwachtte echter dat Bos hem zou opvolgen, met het oog op de stabiliteit van de coalitie. Om dezelfde reden achtte ook H.C.P. Noten, voorzitter van de sociaal-democratische Eerste-Kamerfractie, het raadzaam dat Bos tot het kabinet zou toetreden. Ze kregen uiteindelijk gelijk. Het partijbestuur drong er op 30 januari bij Bos op aan om alsnog vice-premier en minister in het vierde kabinet-Balkenende te worden. Hij zou zo meer invloed kunnen uitoefenen en bovendien laten zien dat de PvdA vertrouwen stelde in het nieuwe kabinet. Bos zelf gaf toe aan de druk van het partijbestuur en de fractie en hoopte als minister ‘herstelwerk’ te kunnen doen na de zware nederlaag die de partij onder zijn verantwoordelijkheid geleden had (*de Volkskrant*, 9 februari 2007).

De overige PvdA-bewindslieden hadden geen kabinetservaring zoals Bos, maar hadden hun sporen verdiend in gemeentebestuur (minister mevr. G. ter Horst, staatssecretaris A. Aboutaleb), in de Tweede Kamer (minister A.G. Koenders, staatssecretarissen mevr. N. Albayrak, mevr. M. Bussemaker, mevr. S.A.M. Dijksma, F. Heemskerk en F.C.G.M. Timmermans) of in andere maatschappelijke sectoren (de ministers mevr. J.M. Cramer, R.H.A. Plasterk en mevr. C.P. Vogelaar).

Bos beschouwde het nieuwe kabinet als ‘sociaal’ en ‘centrum-links’ (*NRC Handelsblad*, 10 februari 2007). Hij betreurde dat de PvdA haar zin niet had gekregen met betrekking tot de hypotheekrenteaftrek en het gewenste parlementaire onderzoek naar de oorlog in Irak, maar herkende in het regeerakkoord toch veel van zijn partijprogramma – met name in de aanpak van probleemwijken, het milieubeleid en de ‘bestuursfilosofie’ van bindend leiderschap. Zijn christelijke (Nederlands Hervormde) opvoeding zou naar zijn mening samenwerking met de politiek leiders van CDA en ChristenUnie vergemakkelijken, al vond hij het nog steeds jammer dat GroenLinks had afgehaakt bij de coalitiebesprekingen. Ook de tweede onderhandelaar van de PvdA tijdens de formatie, J. Tichelaar, toonde zich over het algemeen tevreden over het bereikte akkoord, al erkende ook hij verliespunten zoals het open houden van de kerncentrale bij Borssele. In een toespraak tot de partijafdeling Leeuwarden gaf hij bovendien toe dat er spanningen binnen de Tweede-Kamerfractie geweest waren. De fractieleden hadden soms het gevoel van ‘jullie doen maar wat, en in zekere zin was dat ook zo’ (*NRC Handelsblad*, 10 februari 2007).

Het resultaat van de kabinetsformatie werd binnen de PvdA eerst op regionale bijeenkomsten besproken en vervolgens voorgelegd aan het congres, dat om die reden pas op 17 februari in Zwolle plaatsvond – een week later dan aanvankelijk voorzien. Bijna unaniem stemde het con-

gres vóór deelname aan de regering. Daarvoor had men wel enkele moties aangenomen waarin zorg werd uitgesproken over medisch-ethische kwesties, discriminatie van homo's en het uitblijven van een onderzoek naar de besluitvorming over de oorlog in Irak. In zijn congresrede verdedigde partijvoorzitter M. van Hulten de deelname aan het kabinet en in het bijzonder de benoeming van de vanwege hun dubbele nationaliteiten omstreden staatssecretarissen Aboutaleb en Albayrak: 'Nederlandser dan jullie zijn kan het niet' (www.pvda.nl, 21 februari 2007; zie ook deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). In een slotwoord stelde Bos vast dat nu een periode van confrontatie en polarisatie was afgesloten en dat de partij nu kon laten zien 'wat bindend leiderschap in de praktijk betekent' (Rood, april 2007, blz. 17).

personele wisselingen

De Tweede-Kamerfractie koos op 14 februari Tichelaar tot nieuwe voorzitter, als opvolger van Bos. Tichelaar had zich beschikbaar gesteld, alhoewel hij zelf de voorkeur aan een vrouw gaf. Dijkema stelde zich op 12 februari kandidaat, maar koos uiteindelijk voor de functie van staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Daarnaast hadden A. Wolfsen en J.L. Spekman zich kandidaat gesteld. Tichelaar beloofde dat hij 'de grenzen van het akkoord' zou opzoeken (*de Volkskrant*, 15 februari 2007).

Door de benoeming van een aantal Tweede-Kamerleden tot minister of staatssecretaris kwamen zetels beschikbaar voor kandidaten die lager op de lijst hadden gestaan, zoals mevr. M. Kraneveldt-van der Veen, die in 2002-2003 voor de LPF in de Kamer had gezeten, en mevr. K. Arib (die in 2006 haar Kamerzetel had verloren). Laatstgenoemde kreeg in maart kritiek op haar werk voor de Marokkaanse Adviesraad voor de Mensenrechten. Wilders (PVV) verweet haar belangenverstrengeling. Fractievoorzitter Tichelaar liet een onderzoek instellen, dat haar volledig vrijpleitte.

politiek leiderschap Bos

Hoewel de partijtop tijdens de formatie druk op Bos had uitgeoefend om als vice-premier en minister toe te treden tot het kabinet, kreeg Bos in april kritiek op de combinatie van ministerschap en partijleiderschap. Oud-minister J.P. Pronk vreesde dat de PvdA mede hierdoor een 'bijwagen' van het CDA was geworden (*Trouw*, 11 april 2007). De voorzitter van de Jonge Socialisten, P. Scheffer, raadde Bos aan als partijleider terug te treden. Volgens een peiling onder het opiniepanel van het televisieprogramma 'EenVandaag' (in april) zou iets meer dan de helft

van de PvdA-kiezers het standpunt van Scheffer delen. Bos riep zijn partijgenoten op om geduld te oefenen en op te houden met ‘zelfkastijding’ (*de Volkskrant*, 14 april 2007).

Provinciale Statenverkiezingen

In de herfst van 2006 waren de twaalf lijsttrekkers voor de Provinciale Statenverkiezingen aangewezen (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 77). Op het partijcongres op 17 februari werden zij gepresenteerd. Samen met de voorzitters van de Eerste- en Tweede-Kamerfracties tekenden zij een contract met afspraken voor de komende vier jaar, betreffende woningbouw, duurzame energie, openbaar vervoer, probleemwijken, jeugdzorg en jongerenbeleid. Landelijke en provinciale kopstukken maakten vervolgens een tournee – de ‘Roodshow’ genoemd – door de twaalf provincies, waarbij in politieke café’s gediscussieerd werd. Het oud-Tweede-Kamerlid J.N. Dubbelboer leidde de campagne, waarvan de aftrap op het congres gegeven was.

Op 7 maart behoorde de PvdA tot de verliezers (zie tabel 1). Zij ging in alle provincies achteruit, maar bleef desondanks de grootste partij in Drenthe en Groningen. Alleen in Friesland bleef het verlies bescheiden (minder dan een procent), elders bedroeg het vijf procent of meer. Ook ten opzichte van de Tweede-Kamerverkiezingen van 2006 ging de partij (in stempercentage) achteruit. Volgens voorzitter Noten van de Eerste-Kamerfractie werd de partij gestraft voor haar deelname aan een kabinet met CDA en ChristenUnie.

Ondanks hun zetelverlies wisten de sociaal-democraten zich goed te handhaven bij de collegevorming. In alle provincies behalve Zeeland konden ze gedeputeerden leveren.

Eerste-Kamerverkiezingen

In juni 2006 had het partijbestuur de kandidaatstelling gestart (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 78). Op 16 januari 2007 werd de conceptkandidatenlijst bekend gemaakt die een commissie onder leiding van mevr. J. van Nieuwenhoven (oud-voorzitter van de Tweede Kamer) had ontworpen. De oneven plaatsen waren voor mannen bestemd, de even nummers voor vrouwen. Als lijsttrekker werd fractievoorzitter Noten voorgedragen, die al in 2006 de interne verkiezingen had gewonnen. Op de tweede plaats kwam het zittend Kamerlid mevr. M.C. Meindertsma, op de derde senator S.J. van Driel. Op de plaatsen zes en zeven stonden nieuwelingen: mevr. P. Meurs, hoogleraar management en organisatie in de zorg te Rotterdam, respectievelijk J.P. Rehwinkel, oud-Tweede-Kamerlid en burgemeester van Naarden. Bekende senatoren als de

hoogleraren W.J. Witteveen en R. Rabbinge kregen onverkiesbare plaatsen toegewezen, terwijl de oud-ministers E. van Thijn en K.G. de Vries niet meer op de lijst voorkwamen. Van Thijn nam op 29 mei vrijwillig afscheid van de politiek.

De Vries was dat niet van plan. Over zijn plaats zou de commissie verdeeld zijn geweest, volgens een bericht in het weekblad *Elsevier* (10 februari 2007). De Vries weigerde de hem toegedachte 23-ste plaats, omdat dit ongetwijfeld geen verkiesbare positie meer was – de PvdA beschikte toen over negentien zetels. Op aandrang van tientallen partijleden besloot hij zich uiteindelijk toch kandidaat te stellen. Er kwam een website voor steunbetuigingen (www.kiesklaas.nl). De Vries was volgens partijvoorzitter Van Hulten één van de slachtoffers van de strikt gelijke verdeling van mannen en vrouwen op de lijst, waartoe de partijtop besloten had. In de zittende senaatsfractie waren mannen met twaalf van de negentien zetels immers oververtegenwoordigd. Rehwinkel zou volgens Van Hulten de voorkeur verdienen boven De Vries, vooral vanwege zijn grotere kennis van het staatsrecht.

De keuze voor gelijke aantallen vrouwelijke en mannelijke kandidaten was overigens binnen de partij niet onomstreden. Zo merkte het Tweede-Kamerlid Bussemaker op dat dit beleid zich uiteindelijk tegen vrouwen zou keren, met het argument dat zij niet vanwege hun kwaliteit maar alleen vanwege hun sekse op de kandidatenlijst waren gezet. Wel pleitte zij voor bepaalde quota voor zowel sekse als leeftijd, regio en etniciteit. Oud-partijvoorzitter R.A. Koole uitte soortgelijke bezwaren tegen de om-en-omregeling.

Het partijcongres stelde op 17 februari in Zwolle de lijst definitief vast. Daarbij werd De Vries met een overweldigende meerderheid (1.056 tegen 107 stemmen) in plaats van Van Driel op de derde plaats gezet, en schoof deze evenals de rest van de lijst een plaats naar beneden. Van Hulten feliciteerde De Vries en kondigde aan dat de man-vrouwverdeling op kandidatenlijsten ter discussie gesteld zou worden.

Bij de Eerste-Kamerverkiezingen op 29 mei hield de PvdA vijftien zetels over (zie tabel 2). Door voorkeurstemmen van een aantal Statenleden kwam niet de als vijftiende gekandideerde mevr. Th.H.M. de Wit, maar nummer zeventien, mevr. J.J. Sylvester, in de Eerste Kamer. Het partijbestuur deed vergeefs een beroep op Sylvester om haar zetel af te staan.

terugtreten partijvoorzitter Van Hulten

Op 25 april trad partijvoorzitter Van Hulten af, een paar uur later gevolgd door het voltallige partijbestuur. De verhoudingen binnen het bestuur waren al vrij lang slecht, maar het aftreden van Van Hulten

kwam toch onverwacht. Hij had weinig steun gekregen voor zijn plan om het partijapparaat te reorganiseren en daarbij de macht van het partijbureau te beperken. Van Hulten had bovendien diverse aanvaringen met partijleider Bos gehad en voelde zich door hem in de verkiezingscampagne van 2006 vaak buiten spel gezet, zo verklaarde hij later (*de Volkskrant*, 23 juni 2007). Het partijbestuur weet de crisis niet aan verschil van inzicht over koers of de vernieuwing van de PvdA, maar wel aan 'het gebrek aan vermogen om daar gezamenlijk vorm aan te geven' (www.pvda.nl, 26 april 2007). Sommige bestuursleden leken aanvankelijk weinig bereid de collectieve verantwoordelijkheid te nemen, maar lieten zich ten slotte door Bos en Tichelaar overreden om dat wel te doen.

Op verzoek van Bos, Tichelaar en Noten bleven vice-voorzitter mevr. S. de Jong-Langendijk en internationaal secretaris mevr. M. Laffeber aan als interim-bestuurders, terwijl oud-partijvoorzitter Koole het voorzitterschap zou waarnemen totdat het najaarscongres (op 6 oktober) een nieuw bestuur zou kunnen kiezen. Het Eerste-Kamerlid mevr. T.A. Maas-de Brouwer trad eveneens tot het interim-bestuur toe.

Van Hulten aanvaardde per 1 oktober een functie bij een Amerikaans PR-bureau in Brussel.

verkiezing nieuwe partijvoorzitter

Op 25 juni stelde het interim-bestuur een profielschets vast voor het nieuwe bestuur. Kandidaten konden zich vanaf 26 juni tot 19 augustus aanmelden. Op 17 augustus maakte Pronk zijn kandidatuur voor het voorzitterschap bekend in het televisieprogramma 'Nova'. Hij was minister geweest voor Ontwikkelingssamenwerking (1973-1977 en 1989-1998) en van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (1998-2002). Hij pleitte voor een 'duidelijke, linkse koers' van zijn partij (*Trouw*, 20 augustus 2007). De PvdA zou opnieuw de 'uitwassen van het kapitalisme' en de ongelijkheid in de samenleving aan moeten pakken (*NRC Handelsblad*, 20 augustus 2007). Enkele vooraanstaande partijleden zoals de oud-ministers A. Peper en Van Thijn en de Tweede-Kamerleden P. Kalma en D.M. Samsom spraken meteen hun voorkeur voor Pronk uit. Daarnaast kreeg hij veel steun van de Jonge Socialisten en andere jongere partijleden, onder meer via de website www.stemjanpronk.nl. Oud-minister De Vries betwistte echter of Pronk de ideale voorzitter was en waarschuwde dat hij anderen en met name politiek leider Bos in de problemen zou brengen.

Op 31 augustus werd bekend gemaakt dat zich naast Pronk nog zes leden kandidaat gesteld hadden: E.A.A. de Baedts (adviseur en zelfstandig ondernemer), Tj. van Dekken (programmamaker en oud-voorzitter

van de Jonge Socialisten), B. Mulder (voorzitter van het gewest Friesland en tot voor kort gedeputeerde van deze provincie), mevr. L. Ploumen (directeur van de hulporganisatie Cordaid en vice-voorzitter van de Evert Vermeer Stichting, de nevenorganisatie van de PvdA die zich met ontwikkelingssamenwerking bezig houdt), de uit Ethiopië afkomstige voorzitter van de afdeling Oldenzaal S. Tesfaye, en A. Voerman, voorzitter van het gewest Flevoland en oud-vakbondsbestuurder. Een uit drie leden bestaande adviescommissie onder leiding van Koole achtte alle kandidaten behalve De Baedts en Tesfaye voldoende geschikt voor het voorzitterschap. In de eerste helft van september presenteerden de kandidaten zich op een vijftal regionale bijeenkomsten.

Op één van de bijeenkomsten sprak Pronk zich duidelijk uit tegen voortzetting van de militaire missie in Afghanistan. Voorts wilde hij alsnog de deelname aan de Irak-oorlog laten onderzoeken. Eerder had hij premier Balkenende een leugenaar genoemd in verband met deze kwestie, maar die uitspraak had hij snel ingetrokken. Oud-partijvoorzitter R.L. Vreeman vreesde dat Pronk verdeeldheid in de partij zou zaaien en de coalitie op het spel zou zetten.

Vreeman sprak zich uit voor Ploumen, die hij beter in staat achtte bindend te werken. Ook Plasterk, minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, en M.A.M. Wöltgens, oud-fractievoorzitter in de Tweede Kamer, keerden zich tegen Pronk.

Op het Politiek Forum dat op 15 september in Utrecht werd gehouden, konden de kandidaten zich ten laatste male presenteren. Pronk zei de kritiek van Vreeman als een ‘geregisseerde dolkstoot’ van de partijtop tegen zijn persoon te ervaren (*NRC Handelsblad*, 15 september 2007). Waarnemend voorzitter Koole sprak dit tegen.

Op 24 september maakte het partijbestuur de uitslag van de verkiezing bekend, waaraan 44 procent van de leden had deelgenomen volgens het *alternative vote*-systeem. Pronk had relatief de meeste eerste-voorkeurstemmen gewonnen (39 procent), maar wanneer tweede en volgende voorkeuren werden meegeteld verkreeg Ploumen een meerderheid (54 procent). Zodoende werd zij voorgedragen als voorzitter. Het partijcongres bekrachtigde die bindende voordracht op 6 oktober. In haar congresrede beloofde de nieuwe voorzitter dat zij niet de rust in de partij zou herstellen maar juist voor beweging zou zorgen, en bovendien voor ‘minder toespraak, meer inspraak’ (*Rood*, oktober 2007, blz. 11, 21).

evaluatie Tweede-Kamerverkiezingen 2006

De PvdA besteedde in 2007 de nodige tijd aan de evaluatie van de Tweede-Kamerverkiezingen van november 2006, die een onverwacht groot verlies hadden opgeleverd (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 72-77).

Politiek leider Bos ervoer de uitslag als een ‘persoonlijk falen’ (*NRC Handelsblad*, 10 februari 2007). In maart zond het VPRO-televisieprogramma ‘Tegenlicht’ in twee delen de documentaire ‘De Wouter Tapes’ uit, waarin de partijleider gevolgd werd vanaf november 2005 tot februari 2007. Volgens veel waarnemers maakte Bos hierin een onzekere en weinig bevlogen indruk; of, in de woorden van columnist G. van Westerloo, ‘een zondagskind’ die bij tegenwind vervalt in twijfel, zelfbeklag en radeloosheid (*Binnenlands Bestuur*, 23 maart 2007). Kamerleden namen het voor hun partijaanvoerder op. Volgens mevr. M.L. Vos was Bos niet de enige leider zonder visie. P.M.M. Heijnen weet de nederlaag vooral aan het ‘anti-overheidssentiment’ in Nederland, dat de SP kon uitbuiten zolang zij geen bestuurlijke verantwoordelijkheid droeg (*Trouw*, 26 maart 2007).

De Wiardi Beckman Stichting (WBS), het wetenschappelijk bureau van de PvdA, publiceerde eind maart een nabeschouwing over de Kamerverkiezingen onder de titel *Verloren slag*. De auteurs, voornamelijk politicologen, weten de nederlaag niet alleen aan een gebrekkige campagne en het (soms) zwakke leiderschap van Bos. Volgens hen speelden ook structurele veranderingen in het electoraat van de partij een rol: een deel van de sociaal-democratische kiezers – de laag-opgeleide ‘verliezers’ van globalisering en modernisering – zou naar links (c.q. de SP) trekken terwijl een ander deel, de beter opgeleide ‘winnaars’, juist in het sociaal-liberale midden zou willen blijven.

Tichelaar, de nieuwe fractievoorzitter in de Tweede Kamer, stelde in een toespraak bij de 1-meiviering in Zwaagwesteinde dat de PvdA vervreemd was van haar soms verdeelde achterban. Ze had zich de afgelopen decennia teveel gericht op ‘werk, werk, werk’ en te weinig op emancipatie en solidariteit.

Op 1 juni verscheen *De scherven opgeveegd*, het rapport van de commissie-Vreeman, die de verkiezingsnederlaag had onderzocht en daarbij ruim tachtig deskundigen binnen en buiten de partij had gesproken (zie ook *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 77). In de commissie hadden naast enkele lokale bestuurders ook de communicatiedeskundige D. Isthā, de politicoloog A.P.M. Krouwel en de lector ‘corporate governance’ mevr. E. Hooge zitting. Hooge stapte echter een paar dagen voor de presentatie op vanwege wijzigingen die de partijtop in het rapport wilde laten aanbrengen – met name enkele kritische passages over Bos werden geschrapt en een paragraaf over ‘omgevingsfactoren’ werd toegevoegd, waarmee het eigen falen van de partij enigszins gerelativeerd zou worden. De commissie weet de nederlaag echter niet alleen aan contextuele factoren maar ook aan een slechte campagne, onduidelijke profilering ten opzichte van andere (linkse) partijen en zwakke plekken in het verkiezingsprogramma. De organisatie van de campagne was veel te log en

onsamenhangend, er waren ‘drie kapiteins op een schip’: lijsttrekker Bos, partijvoorzitter Van Hulten en campagnemanager M. Esser (*De scherven opgeveegd*, blz. 19). Het partijbestuur functioneerde bovendien ook slecht. Bos maakte zelf ook fouten, die werden uitvergroot door de media, terwijl andere kandidaten te weinig in beeld kwamen. De commissie wilde de nederlaag en daaropvolgende malaise in de partij echter niet herleiden tot een leiderschapscrisis. Ze deed tien aanbevelingen voor herstel, waaronder reorganisatie van het partijbureau, een heldere en kleinere campagneorganisatie, meer aandacht voor scouting en opleiding van talent binnen de partij, een compactere verkiezingsprogramma commissie, en inhoudelijke vernieuwing via discussie rond drie onderwerpen: de economische orde, de publieke sector en de ‘nieuwe sociale kwestie’, die draait om de verhouding tussen oude en nieuwe Nederlanders.

Het partijbestuur, dat het rapport op 30 mei had aangeboden gekregen, stemde meteen in met de hoofdlijnen ervan. Van Hulten noemde het rapport ‘stevig en evenwichtig’ (*NRC Handelsblad*, 1 juni 2007). Bos verklaarde al bij de presentatie dat hij het rapport zonder enig voorbehoud accepteerde. Dat hij en zijn collega’s niet goed konden overbrengen waarom mensen op de PvdA moesten stemmen, zei volgens hem ook iets over ‘het onvoltooide proces van vernieuwing in de Partij van de Arbeid’ (www.pvda.nl, 6 juni 2007). De partij had eerder teveel dan te weinig inhoud. Ook interim-voorzitter Koole erkende dat de campagne mislukt was, maar wilde evenmin van een leiderschapscrisis spreken. Vreeman zelf merkte op dat een leider die te veel ongestructureerde adviezen krijgt, altijd in moeilijkheden gebracht wordt.

Terwijl de meeste reacties op het rapport positief waren, vond het Tweede-Kamerlid Samsom de analyse te oppervlakkig. Hij pleitte voor een meer linkse, sociaal-democratische in plaats van sociaal-liberale koers.

Op 23 juni werd het rapport van de commissie-Vreeman op het Politiek Forum in Den Bosch besproken. De meeste sprekers gaven een positieve reactie, enkelen vroegen om een scherper sociaal-democratisch profiel van de partij. Op de bijeenkomst kwamen ook het nieuwe Europese verdrag en het ontslagrecht ter sprake: heikele kwesties waarin de partij opnieuw aanhang zou kunnen verliezen aan de SP, zo werd gevreesd.

Rooie Veren

J. Monasch, voormalig campagnemedewerker van de PvdA en gewezen secretaris van het Centrum voor Lokaal Bestuur, presenteerde op 30 mei in Den Haag het manifest *7 nieuwe veren. Zo kan het niet langer met de*

PvdA! Pleidooi voor een sociaal democratische koers en politieke regie. Hierin vroeg hij om meer aandacht voor goede collectieve voorzieningen, voor nationale identiteit en afzien van dubbele nationaliteit, voor 'demontage van de grootschaligheid' in onderwijs, politie en openbaar bestuur, en een leidende politieke rol van de nieuwe partijvoorzitter. In zijn strijd tegen de 'liberalen en mandarijnen' in de partij vormde Monasch met een aantal geestverwanten de pressiegroep 'Rooie Veren'. In augustus pleitte deze groep voor meer inkomenssolidariteit, 'mense-lijke maat', vrijheid van meningsuiting, een referendum over de nieuwe Europese grondwet, en verdergaande democratisering van de partij. Rooie Veren gaf vanaf september een nieuwsbrief uit. Op het partijcongres op 6 oktober in Amsterdam deelden leden van de groep rode veren uit. Zij dienden een aantal kritische moties in over de koers en de interne democratisering van de partij, waarvan de meeste werden aan- genomen.

kabinetsbeleid, Tweede-Kamerfractie en partijcongres

Eind augustus stelde de Tweede-Kamerfractie tijdens een retraite in de buurt van Doorn een actieplan vast. Er werd veel gesproken over gebrek aan regie en over 'de zogenaamde leegte rond Wouter Bos', aldus frac- tievoorzitter Tichelaar (*de Volkskrant*, 1 september 2007). Om de een- heid naar buiten toe te versterken zouden fractieleden elk optreden in de media moeten voorbereiden met persvoorlichters en bij gevoelige kwesties ook met één van de vijf 'clustercoördinatoren'. Bovendien zou de fractie zich meer dienen te concentreren op een zestal kernthema's en daarbij *front benchers* naar voren schuiven die naast Bos het gezicht van de partij zouden gaan bepalen.

Het kabinetsbeleid veroorzaakte soms spanningen in de Tweede-Kamer- fractie, onder meer over de vraag of het nieuwe Europese verdrag ook in een referendum aan de kiezers voorgelegd moest worden en over de versoepeling van het ontslagrecht. Het partijcongres steunde in oktober het besluit van de fractie en de bewindslieden om af te zien van een tweede Europees referendum. Het congres riep hen verder op om niet het ontslagrecht te veranderen. Over de militaire missie in Afghanistan – een ander heet hangijzer (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 69) – zou een breed debat gehouden moeten worden. Tweede-Kamerfractievoorzitter Tichelaar verklaarde nog voordat een motie van deze strekking op het congres in stemming kwam, dat over verlenging van de missie een open en zorgvuldig gesprek in de partij plaats zou vinden. Evenals Tichelaar verdedigde Bos in zijn congresrede het regeringsbeleid, maar hij gaf – zoals reeds vermeld – wel toe dat regeren 'pijn doet' (www.pvda.nl, 10 oktober 2007). Via uitvoering van het rapport van de commissie-Vree-

man zou de partij weer ‘profiel’ moeten krijgen als ‘authentieke sociaal-democratie’. Interim-voorzitter Koole benadrukte in zijn afscheids-speech de veerkracht van zijn partij. Hij keerde zich tegen ‘digitale, populistische partijen’ als de PVV en de SP, die de PvdA meteen kiezersbedrog verweten als punten uit haar verkiezingsprogram niet door het kabinet werden overgenomen (www.pvda.nl, 10 oktober 2007). Het brede debat over de Afghaanse missie werd op 19 november afgesloten in Utrecht. De partijleden bleken op deze bijeenkomst weinig eensgezind. De Tweede-Kamerfractie was dat evenmin, al steunde een meerderheid in november verlenging van de missie.

Jami

Binnen de PvdA botsten regelmatig de meningen over de positie van moslims in Nederland. E. Jami, lid van de gemeenteraad van Leidschendam-Voorburg en afkomstig uit Iran, kondigde in mei de oprichting aan van een comité voor ex-moslims. Enkele vooraanstaande partijleden zoals het Tweede-Kamerlid Wolfsen en filmmaker E. Terstall, trachtten Jami te begeleiden en te voorkomen dat hij moslims zou provoceren. Een als intern bedoelde e-mail van Terstall hierover lekte begin juni uit. Jami voelde zich ‘niet gesteund’ door zijn partij, die volgens hem bang was voor stemmenverlies onder moslims (*de Volkskrant*, 4 juni 2007). Het Tweede-Kamerlid Vos, die ook met Jami had gesproken, ontkende dat hij geen steun kreeg. Interim-partijvoorzitter Koole herinnerde eraan dat de PvdA als enige partij in haar beginselprogram expliciet het recht op geloofsafval verdedigde. In een vraaggesprek noemde Jami de profeet Mohammed ‘een crimineel’, die te vergelijken viel met Osama Bin Laden of Saddam Hoessein (*Trouw*, 23 juni 2007). In juli stelde Jami zich kandidaat voor het partijbestuur. Hij was van mening dat zijn partij werd ‘gegijzeld door allochtonen en moslims’ (*de Volkskrant*, 8 augustus 2007). Partijleider Bos uitte genuanceerde kritiek op de uitspraken van Jami, wat VVD-leider Rutte ‘ronduit beschamend’ vond (*Trouw*, 13 augustus 2007). Op 4 augustus werd Jami op straat bedreigd en geslagen door mannen van (vermoedelijk) Somalische en Marokkaanse herkomst. Hij zou al vaker bedreigd zijn en kreeg voortaan beveiliging.

De journalist M. Hegener richtte een steuncomité op voor ex-moslims, waarin onder meer de Amsterdamse politicoloog J.W. de Beus en de Leidse hoogleraar en columnist A. Ellian zitting namen. Een deel van de partij sprak sympathie uit voor het steuncomité en voor Jami, een ander deel vond hem veel te ver gaan. Fractievoorzitter Tichelaar weigerde een steunverklaring te tekenen, omdat die volgens hem teveel een tegenstelling tussen de islam en de Nederlandse wet suggereerde en de regering verweet respect voor de islam boven respect voor individuele

vrijheid te stellen. Ook Noten weigerde en vreesde dat de PvdA – niet voor het eerst – gegijzeld dreigde te worden door een mediahype. Van de andere fractievoorzitters in de Tweede Kamer tekenden alleen Rutte (VVD), Thieme (PvdD) en Wilders (PVV). Andere ex-moslims wezen het comité af als een ‘anti-moslimhetze van de neo-conservatieven’ (*NRC Handelsblad*, 5 september 2007).

Op 11 september presenteerde Jami in Den Haag zijn comité, in aanwezigheid van de voorzitters van de Duitse en Engelse comité’s van ex-moslims. Op 27 september keerde hij zich samen met PVV-leider Wilders in een ingezonden artikel in *de Volkskrant* (27 september 2007) tegen de waarschuwing van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding Tj. Joustra dat radicale kritiek op de islam potentiële terroristen ‘het laatste duwtje’ zou kunnen geven. Volgens beide auteurs zou zwak optreden tegen de ‘vergaande islamisering van Nederland’ de jaren dertig doen herleven: ‘toen Hitler en nu Mohammed’.

Waarnemend partijvoorzitter Koole distantieerde zich volledig van deze opmerkingen van zijn partijgenoot, die naar zijn mening indruisten tegen een centraal beginsel van de PvdA: respect voor de geloofsvrijheid van anderen. Ook enkele ondertekenaars van de steunverklaring namen nu afstand van Jami. Deze wilde in een toespraak tot het partijcongres van de PvdA op 6 oktober uitleggen dat hij ten aanzien van de islam weliswaar de analyse van Wilders deelde, maar niet diens oplossing om de Koran te verbieden en moslims uit Nederland te weren. Jami had zich kandidaat gesteld voor het partijbestuur, maar kreeg op het partijcongres slechts 36 van de ruim 1.100 stemmen en voerde daar niet meer het woord. De voorzitter van de PvdA-raadsfractie in Leidschendam-Voorburg verzocht Jami zijn zetel ter beschikking te stellen, omdat hij niet goed functioneerde. Jami weigerde dat en vormde een eigen fractie, waarop hij als partijlid werd geroyeerd.

islam

Minister Vogelaar voor Wonen, Wijken en Integratie, verdedigde een meer genuanceerde opvatting over de islam. ‘Nederland is een land gevormd door joods-christelijke tradities. En ik kan me voorstellen dat we een vergelijkbaar proces krijgen met de islam’ verklaarde ze in een interview met het dagblad *Trouw* (14 juli 2007). Ooit zou Nederland een land van ‘joods-christelijke-islamitische tradities’ genoemd kunnen worden. Deze uitspraak ontlokte veel kritiek. Wilders diende een motie van wantrouwen tegen de minister in, die echter geen steun kreeg van andere partijen – al had de VVD wel lang gearzeld.

Op 1 september hield de PvdA een discussiedag in Amsterdam over de liberale islam. Bos riep zijn partijgenoten op om de islam op een posi-

tieve manier te accepteren. De Maleisische mensenrechtenactivist F. Noor waarschuwde echter voor te veel terughoudendheid in de strijd tegen conservatieve elementen in de islam.

burgemeestersreferenda in Utrecht en Eindhoven

Op 10 oktober konden de inwoners van Utrecht in een referendum een kandidaat voor het burgemeestersambt kiezen, die vervolgens door de gemeenteraad voorgedragen en door de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) benoemd zou worden (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). Een vertrouwenscommissie van de raad had in september twee kandidaten geselecteerd, het Tweede-Kamerlid Wolfsen en de oud-burgemeester van Almere R. Pans, nu voorzitter van de directieraad van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG). Beiden waren lid van de PvdA, wat tot onvrede en protesten bij een groot aantal Utrechtenaren leidde. Volgens een peiling van Intomart zou tweederde van de inwoners het referendum willen openbreken. Pans, die de opdracht had gegeven voor dit onderzoek, sloot zich daarbij aan. De zittende burgemeester achtte dit echter onmogelijk. Een motie van deze strekking kreeg geen meerderheid in de raad. Leefbaar Utrecht riep zijn aanhang op om niet te gaan stemmen. Op 10 oktober bracht nog geen tien procent van de burgers een stem uit, waarvan zestig procent voor Wolfsen. Hoewel de opkomst dus onder de drempel van dertig procent bleef en daarmee ongeldig moest worden verklaard, besloot de raad om Wolfsen alsnog voor te dragen. Wolfsen werd als Kamerlid opgevolgd door A.J.W. Boelhouwer, die ook van 2003 tot 2006 lid van de Tweede Kamer geweest was.

Ook in Eindhoven konden de burgers kiezen tussen twee kandidaten voor het burgemeestersambt, L. Verbeek en R. van Gijzel, die eveneens allebei tot de PvdA behoorden (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). Op 18 december maakte de voorzitter van de vertrouwenscommissie van de gemeenteraad hun namen bekend. Op 23 januari 2008 mochten de Eindhovenaren hun stem uitbrengen.

Wat minister Ter Horst van BZK (PvdA) betrof zou dit de laatste keer zijn dat de burgers hun burgemeester op deze manier mochten aanwijzen. Op 12 september hield zij in Den Haag in haar 'burgemeesterslezing' een vurig pleidooi voor de benoeming van burgemeesters door de kroon, een procedure die volgens haar verregaand gedemocratiseerd was. In de meeste gevallen volgde de kroon immers de voordracht van de gemeenteraad. De benoeming droeg volgens haar echter bij aan de 'magie van het ambt' (*NRC Handelsblad*, 17 september 2007).

personalia

In mei benoemde het curatorium van de WBS de Leidse politicoloog mevr. M. Sie Dhian Ho tot directeur van het wetenschappelijk bureau. Zij zou op 1 januari 2008 van start gaan.

Op 15 juni overleed P. Reckman. Hij was aanvoerder van de linkervleugel van de PvdA, die in 1977 met succes tegen een coalitie tussen CDA en PvdA pleitte.

Op 19 juni overleed B.A.G.M. Tromp, hoogleraar politicologie, lid van het partijbestuur in de jaren 1979-1985.

Op 15 juli overleed S. Patijn, oud-burgemeester van Amsterdam (1994-2001), commissaris van de koningin in Zuid-Holland (1984-1994) en lid van de Tweede Kamer (1973-1984). Op 7 september overleed zijn vader, C.L. Patijn, die van 1956 tot 1967 lid van de Tweede Kamer was geweest.

M.J. van den Berg, voorzitter van de PvdA-delegatie in het Europees Parlement, volgde met ingang van 1 september zijn partijgenoot J. Alders op als commissaris van de koningin in Groningen. Als voorzitter van de PvdA-delegatie werd hij op 5 september opgevolgd door mevr. H.C.J. van den Burg, die sinds 1999 lid van het Europees Parlement was. Mevr. L. Jacobs nam de zetel van Van den Berg in het Parlement over.

Op 27 oktober overleed H. Vredeling, die lid van de Tweede Kamer (1956-1973), minister van Defensie (1973-1977) en lid van de Europese Commissie (1977-1981) was geweest.

Partij voor de Dieren (PvdD)

De PvdD bleef opvallend stabiel in de peilingen – steeds twee zetels. Het ledental groeide gestaag, zij het niet zo snel als in 2006. In 2007 maakte de politieke nieuwkomer zijn debuut in de Eerste Kamer. De partij was echter niet alleen actief in de volksvertegenwoordiging, maar ook op straat en op internet (zo protesteerden haar aanhangers in februari per e-mail tegen het dragen van een kraag van vossenbont door minister Van der Hoeven van Economische Zaken).

Provinciale Statenverkiezingen

De PvdD nam op 7 maart in alle provincies behalve Zeeland deel aan de Provinciale Statenverkiezingen, waarbij zij in totaal negen zetels behaalde (zie tabel 1). Net als bij de Tweede-Kamerverkiezingen van november 2006 (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 79) dienden bekende Nederlanders als lijstduwers, vaak in meer dan één provincie. De partij

boekte de beste resultaten in Noord- en Zuid-Holland en Flevoland, waar ze meer dan drie procent van de stemmen won. In Noord-Holland verwierf ze daarmee twee zetels, in de twee andere provincies elk één. In Groningen, Gelderland, Utrecht, Noord-Brabant en Limburg trok de PvdD tussen de twee en drie procent van de stemmen en won ze telkens één zetel. In Friesland, Drenthe en Overijssel bleef ze onder de twee procent en haalde zij geen zetels.

Het Noord-Hollandse Statenlid P. van Poelgeest werd in juli door twee jagers in Westbeemster mishandeld toen hij hun jachtactiviteiten kwam gadeslaan.

Eerste-Kamerverkiezingen

Op 1 april koos het partijcongres te Ede de reclamestrateeg en organisatieadviseur N.J. Koffeman tot lijsttrekker voor de Eerste-Kamerverkiezingen. Koffeman, die door het partijbestuur was voorgedragen, had zich eerder als adviseur ingezet voor de PvdD en voor de SP, maar zou zijn banden met laatstgenoemde partij nu verbreken. Op de tweede plaats kwam de bioloog D. van Liere, op de derde het Groningse Statenlid mevr. A.A.H. Hazekamp (die overigens eveneens bioloog van beroep was).

De PvdD had voldoende Statenzetels gewonnen om op 29 mei een senaatszetel in de wacht te slepen (zie tabel 1).

Pierson

N.G. Pierson, een ondernemer die muskietennetten (klamboes) produceerde, was de belangrijkste donateur van de PvdD (zie ook *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 79), die dan ook in november 2006 haar wetenschappelijk bureau de Nicolaas G. Pierson Foundation (NGPF) doopte (ook wel Stichting Wetenschappelijk Bureau Dierenrechten Nicolaas G. Pierson genoemd). In maart werd bekend dat hij de klamboe liet impregneren met een gif dat door het chemieconcern Bayer was getest op dieren, terwijl de PvdD volgens haar programma dierproeven op termijn wilde afschaffen. Partij- en Tweede-Kamerfractievoorzitter M.L. Thieme sprong in de bres voor Pierson en wees er op dat zijn bedrijf maximale zorgvuldigheid betrachtte met dit dilemma en dat dierproeven pas konden verdwijnen als er alternatieven ontwikkeld waren.

Het wetenschappelijk bureau produceerde de documentaire *Meat the truth*, waarin de vleesindustrie en haar invloed op klimaatverandering aan de kaak werden gesteld. Op 10 december vond de première plaats in Amsterdam. Pierson maakte dat niet meer mee, hij was op 12 augustus overleden.

interne kritiek

Zoals elke (nieuwe) partij kende ook de PvdD verschillende stromingen en interne meningsverschillen. B.J. Timmerman, een historicus en socioloog die in 2006 op de derde plaats op de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen had gestaan, onderscheidde een ‘Amsterdamse School’, die meer activistisch en puur op dieren gericht zou zijn, en een meer parlementaire, op de dialoog gerichte en iets bredere ‘Haagse’ stroming (*NRC Handelsblad*, 10 maart 2007). Hij rekende zich tot de tweede stroming en was om die reden reeds in 2005 uit het bestuur getreden. Timmerman uitte bovendien kritiek op de toenemende invloed van Koffeman op de partij.

Thieme en Koffeman kwamen in maart en april ook onder vuur om andere redenen. Beiden waren lid van het Kerkgenootschap der Zevendagsadventisten – Thieme was recentelijk toegetreden, mede door de invloed van Koffeman – dat in de ogen van lijstduwer M. ’t Hart ‘een religieuze sekte’ met ‘lugubere opvattingen’ was (*de Volkskrant*, 11 april 2007). Thieme zou om religieuze redenen de evolutietheorie afwijzen en die daarom niet in het verkiezingsprogramma hebben willen noemen. De bekende schrijver raadde haar en Koffeman dan ook aan, hun functie neer te leggen. Thieme verdedigde zich met de opmerking dat het partijbestuur haar hierin had gesteund terwijl dat voor tachtig procent uit atheïsten bestond. Haar levensbeschouwing zag zij als privé-aangelegenheid. Haar medebestuurslid mevr. L. Keller viel haar daarin bij. De kritiek verstomde echter niet meteen. Enkele lijstduwers, zoals de advocaat en voormalig hoogleraar Dier en Recht D. Boon en de publicist H.R. Kousbroek, deelden de kritiek van ’t Hart. Kousbroek zag ook de zijns inziens veel te grote nadruk op bestrijding van dierproeven als een uitvloeisel van de religieuze gezindheid van de partijleiders. Wat hem betreft moest de PvdD zich voornamelijk met de bioindustrie bezig houden. Andere lijstduwers, zoals de politiek filosoof P.B. Cliteur, vonden de levensbeschouwing van Thieme en Koffeman irrelevant. De partijtop legde de kritiek uiteindelijk naast zich neer. Volgens het partijbureau hadden slechts enkele leden hun lidmaatschap opgezegd naar aanleiding van deze kwestie.

personalia

Op 19 oktober overleed de schrijver en beeldhouwer J. Wolkers, één van de meest bekende lijstduwers van de partij (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 79).

Partij voor de Vrijheid (PVV)

De PVV nam niet deel aan de Provinciale Statenverkiezingen en dus evenmin aan de Eerste-Kamerverkiezingen. G. Wilders, het enige lid van de partij, trok in 2007 veel aandacht, zowel positief als negatief. In december kozen journalisten hem tot ‘politicus van het jaar’, terwijl oud-vakbondsvoorzitter D. Terpstra (nu voorzitter van de HBO-raad en lid van het CDA) kort daarvoor had opgeroepen om een ‘breed maatschappelijk front’ te vormen tegen de ‘kwade boodschap van Wilders’ en de ‘verWildering van de samenleving’ (*Trouw*, 30 november 2007).

Graus

Het Tweede-Kamerlid D.J.G. Graus was in december 2006 om een aantal redenen in opspraak gekomen (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 65). In januari 2007 wist hij Wilders van zijn onschuld te overtuigen en kon zodoende zijn positie in de fractie handhaven.

kabinetsformatie

Het vierde kabinet-Balkenende kon niet op een warm onthaal van de PVV rekenen. Al op 15 februari diende S.R. Fritsma in de Tweede Kamer een motie in tegen de benoeming van twee staatssecretarissen met een dubbele nationaliteit (Aboutaleb en Albayrak; zie ook in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’). De voorzitter van de Tweede Kamer, mevr. G.A. Verbeet, verklaarde de motie buiten de orde, omdat de strekking in strijd met de wet zou zijn. Fritsma trok zijn motie uiteindelijk in. Wilders verweet de Kamervoorzitter hierbij partijdig gehandeld te hebben.

Ook het regeerakkoord lokte veel kritiek van de PVV uit. De partij wees met name het generaal pardon voor langdurige asielzoekers af. De regering zou volgens haar bovendien de belastingen moeten verlagen in plaats van verhogen, onder meer door te bezuinigen op ontwikkelingshulp.

islam

In augustus baarde Wilders enig opzien met een ingezonden brief waarin hij opriep de Koran te verbieden omdat het een ‘fascistisch boek’ zou zijn, ‘het *Mein Kampf* van een religie die beoogt anderen te elimineren’ (*de Volkskrant*, 8 augustus 2007). De ministers Verhagen (CDA) en Vogelaar (PvdA) namen onmiddellijk afstand van Wilders’ oproep. Ook de fractievoorzitter van de SGP in de Tweede Kamer, B.J.

van der Vlies, wees een verbod van de Koran onomwonden af. Zelfs F. Dewinter, de leider van Vlaams Belang, een Belgische partij die vaak als extreem-rechts wordt betiteld, vond Wilders te radicaal.

Wilders nam zijn voorstel echter niet terug. In een Tweede-Kamerdebat over islamitisch activisme, naar aanleiding van een rapport over dit onderwerp van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), verdedigde hij opnieuw zijn standpunt. Toen het Tweede-Kamerlid J.R.V.A. Dijsselbloem hem toevoegde 'U staat aan de kant van de extremisten!', repliceerde Wilders: 'Beter dan aan de kant van de lafaards!' Minister Vogelaar, die in een vraaggesprek eerder dit jaar had geopperd dat in de verre toekomst een joods-christelijk-islamitische traditie zou kunnen ontstaan, werd door Wilders 'knettergek' genoemd (*NRC Handelsblad*, 7 september 2007).

In november kondigde Wilders aan, een film over de Koran te zullen maken. Dit project veroorzaakte meteen enige onrust, die in 2008 nog in omvang toe zou nemen.

Europese verkiezingen 2009

In oktober kondigde de PVV via haar (digitale) nieuwsbrief aan, deel te zullen nemen aan de verkiezingen voor het Europees Parlement in 2009. Zij riep kandidaat-volksvertegenwoordigers op zich te melden, zowel voor het Europees Parlement als voor de Tweede Kamer (die naar verwachting pas in 2011 gekozen zou worden). Mede met het oog op de Europese verkiezingen werd in december 2007 de Stichting Vrienden van de PVV opgericht, die campagnefondsen zou moeten werven en bijeenkomsten organiseren. Wilders bleef echter voorstander van een 'platte partijorganisatie' zonder leden en beschouwde de structuur van de gevestigde partijen als achterhaalde 'schijndemocratie', omdat ze feitelijk gedomineerd werden door 'baantjesjagers' die opkomen voor hun 'eigen, enge belangetje' (*Reformatorisch Dagblad*, 29 december 2007).

Socialistische Partij (SP)

Het jaar 2007 begon succesvol voor de SP: forse winst bij de Provinciale Statenverkiezingen en in opiniepeilingen, waarin zij de PvdA voorbijschoot. In de tweede helft van het jaar zette echter een daling in de kiezersgunst in die wellicht verband hield met enkele conflicten in de partij. Ook dit jaar voerde de SP op veel fronten actie, onder meer voor een onderzoek naar de Nederlandse deelname aan de oorlog in Irak en tegen de 'uitverkoop' van de thuiszorg.

kabinetsformatie

Aan het begin van de kabinetsformatie na de Tweede-Kamerverkiezingen van november 2006 had ‘verkenner’ R.J. Hoekstra de mogelijkheid van een coalitie van CDA, PvdA en SP onderzocht. Al snel stelde hij vast dat deze regeringscombinatie niet haalbaar was (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 27 en 83). In plaats van voor de SP kozen CDA en PvdA voor de ChristenUnie. Toen het regeerakkoord dat deze partijen waren overeengekomen in februari 2007 bekend werd, verklaarde SP-leider J.G.Ch.A. Marijnissen hierin veel van het gedachtengoed van zijn partij te herkennen: ‘de SP zit in het regeerakkoord zonder aan de regering deel te nemen’. Hij merkte daarbij tevens op dat de concrete uitwerking nog wel eens tegen zou kunnen vallen en verwachtte uiteindelijk ‘voortzetting van eerder beleid, met accentverschuivingen’ (*NRC Handelsblad*, 28 februari 2007). Marijnissen weersprak de interpretatie van de PvdA, dat zijn partij zelf in december 2006 van de onderhandelingstafel weggelopen zou zijn.

Provinciale Statenverkiezingen

Onder het motto ‘De SP in alle staten’ hield de partij op 25 februari een ‘campagnefeest’ in het Land van Ooit (bij Drunen), waar vooral de nadruk werd gelegd op de betekenis van de Staten voor de Eerste-Kamerverkiezingen. M.J.M. Kox, fractievoorzitter in de senaat, en partijleider Marijnissen hoopten dat de coalitiepartijen hun meerderheid in de Eerste Kamer zouden verliezen. Vanaf 20 februari tot en met 5 maart trokken Marijnissen en zijn fractiegenote mevr. A.C. Kant het land door met de zogeheten SoeP Expres: in elke provincie deelden ze samen met de provinciale lijsttrekkers bekers tomatensoep uit.

De SP deed voor het eerst in alle provincies mee en boekte overal forse winst (zie tabel 1). In Drenthe, Groningen, Limburg en Noord-Brabant bedroeg de winst meer dan tien procent. In Drenthe haalde de partij ruim twaalf procent van de stemmen, terwijl ze daar in 2003 nog geen lijst had ingediend. In de twee zuidelijke provincies, waar de SP al langer een sterke positie had, werd ze nu de tweede partij. Ze werd echter nergens bij de collegevorming betrokken en kon dus geen gedeputeerden leveren.

Eerste-Kamerverkiezingen 2007 en de kwestie-Yildirim

Op 2 februari werd de conceptkandidatenlijst voor de Eerste Kamer bekend gemaakt. Fractievoorzitter Kox voerde opnieuw de lijst aan. De zittende senatoren mevr. T.M. Slagter-Roukema en mevr. A.H. Meulen-

belt namen de tweede respectievelijk de derde plaats in. Senator R.F. Ruers kreeg op eigen verzoek de twintigste plaats. Vanaf plaats vier kandideerden nieuwkomers. De partijraad stelde op 17 maart de lijst zonder wijzigingen definitief vast.

Bij de Eerste-Kamerverkiezingen op 29 mei verkreeg de SP twaalf zetels (zie tabel 2). De twaalfde zetel viel niet toe aan mevr. I. Palm, nummer twaalf op de lijst, maar aan het Overijsselse Statenlid en partijbestuurslid D. Yildirim, die weliswaar op de (onverkiesbaar geachte) achttiende plaats was gekandideerd, maar dankzij voorkeurstemmen van Drentse en Overijsselse Statenleden (en die van hemzelf) haar en de volgende vijf kandidaten kon passeren. Yildirim weigerde afstand te doen van zijn senaatszetel, zoals het partijbestuur hem opdroeg, en wees er op dat de afspraken onduidelijk waren. Partijsecretaris H. van Heijningen gaf toe dat er een 'regiefout' was geweest: de Statenleden was onvoldoende duidelijk gemaakt dat ze op nummer één van de lijst hadden moeten stemmen (*Trouw*, 6 juni 2007). Hij wees er echter ook op dat Yildirim zich – evenals andere kandidaten – verplicht had de beslissing van de partijraad te respecteren.

De partijraad die op 23 juni in Amersfoort bijeenkwam stelde Yildirim in het ongelijk. Slechts een kleine minderheid (38 tegen 991 gewogen stemmen, dus ongeveer drie procent) steunde Yildirim. De Koerdisch-Turkse Nederlander legde daarop zijn partijfuncties neer, waaronder zijn voorzitterschap van de Statenfractie, maar stelde niet zijn zetel ter beschikking. Vervolgens richtte hij in juli met enkele andere dissidenten het zogeheten 'Comité Democratisering SP' op. Op 12 juli verklaarde Yildirim alleen onder bepaalde voorwaarden zijn zetel op te willen geven, maar volgens Van Heijningen bevond de senator zich niet in een positie om eisen te stellen (*de Volkskrant*, 13 juli 2007). Hij zou voor 24 augustus zijn zetel moeten afstaan of anders geroyeerd worden. Yildirim legde het ultimatum naast zich neer. Hij behield ook zijn zetel in de Staten van Overijssel. Op 7 september wees de beroepscommissie van de SP zijn beroep tegen het besluit van de partijraad af. Nog dezelfde dag werd Yildirim door het partijbestuur geroyeerd.

Toen de hoofdredacteur van het partijblad *de Tribune*, mevr. E. Verhey, in juli een artikel wilde plaatsen dat ook het standpunt van Yildirim en zijn aanhangers weergaf, werd zij door het partijbestuur geschorst. De journaliste, die voorheen bij het weekblad *Vrij Nederland* had gewerkt en sinds 2005 had getracht *de Tribune* 'het grootste, lekkerste linkse weekblad van Nederland te maken', zei haar partijlidmaatschap op (*Nederlands Dagblad*, 25 juli 2007).

Solidara

Op 12 oktober richtte Yildirim met enkele andere oud-leden van de SP een nieuwe beweging op die de naam Solidara kreeg. In Gelderland sloot het Statenlid A.W.G. van Bergen zich aan. P.J.M. Freriks, eerder ook Statenlid voor de SP in Gelderland maar in 2006 de tweede kandidaat van de Blanco Lijst Poortman bij de Tweede-Kamerverkiezingen, en voorzitter van De Groenen, werd belast met de scholing van Solidara-leden. Solidara wilde volgens een voorlopig beginselprogramma ‘sociaal progressieve politiek’ bedrijven. Zij verweet de SP zonder democratische discussie van haar oorspronkelijke socialistische koers af te wijken.

interne ontwikkelingen

In 2007 traden in totaal ruim twintig raadsleden uit de SP en vormden eigen fracties of sloten zich aan bij een andere partij (ook in 2006 hadden zich in enkele fracties problemen voorgedaan; zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 80). Kritiek op centralisme en gebrek aan democratie in de partij werden vaak als motief genoemd, maar daarnaast speelden persoonlijke factoren ook wel een rol. In Utrecht vormde mevr. M.M.L.H. Mossel, die in 2006 met voorkeurstemmen gekozen was en moeite had met de strakke leiding van de partijtop, een eigen fractie met M. D. van den Toren. In Zwolle vormde mevr. M. Twisterling – de partner van Yildirim – aanvankelijk een eigen fractie, maar zij vertrok later uit de raad.

partijleider Marijnissen

Eind maart wekte een uitspraak van partijleider Marijnissen openlijke weerstand op binnen de partij. Toen hem gevraagd werd of naar zijn mening de pas benoemde staatssecretarissen Aboutaleb en Albayrak (beiden lid van de PvdA) hun Marokkaanse respectievelijk Turkse nationaliteit op zouden moeten geven zei de partijleider: ‘het zou een dikke extra plus zijn als mensen die zo’n belangrijke taak in Nederland vervullen dat zouden doen’ (*De Telegraaf*, 31 maart 2007; zie ook in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’). Het weblog van Marijnissen werd overspoeld met honderden kritische reacties. Het Eerste-Kamerlid Meulenbelt noemde de uitspraak van haar partijleider ‘onverstandig’ en ‘jammer’ (*De Pers*, 2 april 2007). Soortgelijke kritiek kwam – al was dat minder verrassend – van de PvdA: fractievoorzitter Tichelaar verweet de SP-leider ‘schaamteloos opportunisme’ (*de Volkskrant*, 2 april 2007). Volgens oud-FNV-voorzitter L. de Waal bevestigde Marijnissens

uitspraak dat de SP in feite geen linkse maar een conservatieve partij was die zich kleinburgerlijk en provincialistisch opstelde (*NRC Handelsblad* 7 april 2007). Aan de andere kant verweten de critici Marijnissen mee te gaan met Wilders 'in een raar soort nationalisme' (*de Volkskrant*, 3 april 2007). Marijnissen noemde zijn uitspraak later 'een slip of the tongue' en distantieerde zich nog eens nadrukkelijk van de PVV en VVD die een dubbele nationaliteit zouden willen verbieden (*Trouw*, 4 april 2007).

Ook de combinatie van het voorzitterschap van partij en Tweede-Kamerfractie van Marijnissen kwam ter discussie te staan. Het Tweede-Kamerlid H. van Bommel pleitte in het gratis dagblad *Metro* op 3 september voor scheiding van de twee functies. Marijnissen deed de kritiek in het televisieprogramma 'Nova' (op 4 september) echter af als 'marginaal gedoe' en meende dat zijn fractiegenoot het 'echt fout gezien' had (*NRC Handelsblad*, 5 september 2007).

partijcongres

Op het partijcongres dat op 24 november in Rotterdam gehouden werd, kregen voorstellen voor verdergaande democratisering van de partijorganisatie weinig steun. De Amsterdamse afgevaardigde mevr. E. Baker, die mede namens het Comité Democratisering SP kritiek leverde op de 'kadaverdiscipline' van de partij, werd uitgejoeld (*de Volkskrant*, 26 november 2007). Marijnissen kreeg veel applaus voor zijn aanval op de partijcritici en zijn conclusie dat de SP 'de meest democratische partij van Nederland' was (*Trouw*, 26 november 2007). Hij werd zonder tegenkandidaten herkozen als partijvoorzitter. Volgens een afgevaardigde uit Doesburg was Marijnissen 'niet de baas, maar de haas van de partij: hij loopt voorop' (*de Tribune*, december 2007, blz. 22). Ook Van Heijningen werd opnieuw gekozen, aangezien hij veel meer stemmen kreeg dan zijn tegenkandidaat A. Wams. De penningmeester, mevr. M. van Broekhoven, trad af en kreeg een Gouden Tomaat opgespeld omdat ze zich al dertig jaar voor de partij ingezet had.

Het nieuwe partijbestuur wees op 7 december een nieuwe penningmeester aan, het Tweede-Kamerlid mevr. L.R. van Gijlswijk. In de Tweede Kamer werd zij opgevolgd door de twintigjarige F. Bashir – op dat moment het jongste Kamerlid ooit. De partijraad bekrachtigde op 15 december de verkiezing van het bestuur door het congres.

cessie-constructie en partijorganisatie in discussie

Sinds jaar en dag lieten de volksvertegenwoordigers van de SP hun salaris (formeel 'schadeloosstelling' geheten) direct aan de partij overma-

ken, waarna zij een deel daarvan terugontvingen – een zogenaamde cessie-constructie (zie ook *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 81). De afdrachtenregeling kwam in 2007 opnieuw in discussie. In juli zegde een raadslid in Zutphen, J. Luyendijk, zijn partijlidmaatschap op omdat hij door zijn raadslidmaatschap zijn WAO-uitkering zou zijn kwijt geraakt en vervolgens de partij vergeefs had gevraagd tijdelijk een uitzondering te maken op de regeling. In september stelde hij zijn zetel ter beschikking. Andere raadsleden legden uit solidariteit eveneens hun functie neer.

In augustus maakte *de Volkskrant* bekend dat ook oud-volksvertegenwoordigers van de SP hun wachtgeld voor een groot deel aan de partij afdroegen (de SP pleitte zelf overigens voor versoering van de bestaande wachtgeldregeling). Minister Ter Horst van BZK vond de verplichte afdracht onwenselijk, zo verklaarde ze (*de Volkskrant*, 17 september 2007). Ze streefde naar een verbod van de cessie-constructie, die in haar ogen de onafhankelijkheid van volksvertegenwoordigers in gevaar zou kunnen brengen. Partijleider Marijnissen noemde dit een ‘schandelijke inmenging in de interne aangelegenheden van een succesvolle concurrent van de PvdA’ (*Trouw*, 24 september 2007). Volgens hem hield de aanval van Ter Horst verband met het feit dat haar partij te veel last van de SP zou hebben, zo verklaarde hij op de partijraad op 8 september. Marijnissen verweet bovendien *de Volkskrant* een hetze tegen hem en zijn partij te voeren om zo de PvdA te helpen (*NRC Handelsblad*, 24 november 2007). Marijnissen achtte de afdrachtenregeling een kroonjuweel van zijn partij, waarmee ‘baantjesjagers’ buiten de deur gehouden werden. Voorts diende de regeling om ‘scheve gezichten tussen volksvertegenwoordigers en andere activisten in de partij’ te voorkomen, zoals partijsecretaris Van Heijningen opmerkte (*de Tribune*, september 2007, blz. 24).

Op het partijcongres in Rotterdam, dat vooral gewijd was aan de partijorganisatie, bleken slechts twee van de circa 1.100 afgevaardigden geneigd de afdrachtenregeling te herzien. Wel besloot het congres dat de partijraad zes keer in plaats van vier keer per jaar bijeen zou komen, dat afdelingen meer verantwoordelijkheid zouden dragen en dat de transparantie van de partijfinanciën vergroot zou worden.

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

In 2007 wisselden tegenslagen en meevallers elkaar af voor de SGP. De uitslagen van de Provinciale Statenverkiezingen vielen enigszins tegen, maar de twee zetels in de Eerste Kamer bleven behouden. Door een uitspraak van de Raad van State zou de intrekking van de overheidssubsidie opgeheven worden, maar een oordeel van het Haagse gerechtshof zette de ‘vrouwenkwestie’ opnieuw op de agenda.

kabinetsformatie

Binnen de SGP werd verschillend gereageerd op het nieuwe kabinet, waaraan de ChristenUnie deelnam (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). Politiek leider B.J. van der Vlies beoordeelde het regeerakkoord genuanceerd maar vooral kritisch: 'je zou kunnen zeggen dat het glas half vol is, maar het is de taak van de SGP te blijven zeggen dat het glas half leeg is' (*Nederlands Dagblad*, 8 februari 2007). Abortus en euthanasie bleven immers toegestaan. Van der Vlies gaf aan dat hij waarschijnlijk niet zijn handtekening onder het akkoord zou hebben gezet. Enkele anderen, zoals de burgemeester van Barendrecht, J. van Belzen, en de Zeeuwse gedeputeerde G.R.J. van Heukelom, achtten die reactie wat prematuur en zouden het akkoord wel hebben ondertekend. De voorzitter van de SGP-jongeren, J. Kloosterman, betreurde de bescheidenheid van de ChristenUnie waar het de wetgeving rond abortus betrof, maar hoopte op intensieve samenwerking tussen de twee partijen en hun wetenschappelijke bureaus om zich in te zetten voor een 'kentering van het seculiere tij' in Nederland (*Nederlands Dagblad*, 14 februari 2007).

Provinciale Statenverkiezingen

In Friesland verbrak de ChristenUnie de samenwerking met de SGP in de Provinciale Staten om met een eigen lijst aan de verkiezingen deel te nemen (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 42). Het staatkundig-gereformeerd Statenlid O.A. van der Galiën was hierover zo verontwaardigd, dat hij zelfs niet meer ging stemmen. De SGP nam niet deel aan de verkiezingen in Friesland, en evenmin in Groningen en Limburg. In Drenthe, Flevoland, Gelderland, Overijssel, Utrecht, Zeeland en Zuid-Holland kwam de partij met een eigen lijst. Alleen in Noord-Brabant en Noord-Holland bleef de samenwerking met de ChristenUnie gehandhaafd.

Bij de Statenverkiezingen op 5 maart leed de SGP in de meeste provincies enig verlies. Ten opzichte van 2003 verloor de SGP ongeveer negenduizend stemmen en zeven zetels, al moet daarbij bedacht worden dat de Provinciale Staten toen tweehonderd meer zetels telden (zie tabel 1). Vermoed werd dat een deel van de kiezers thuis was gebleven en dat een deel naar de ChristenUnie was overgegaan. In Zeeland verloor de SGP een procent, maar bleef zij relatief sterk (bijna twaalf procent). Partijvoorzitter W. Kolijn keerde niet in de Staten van Zeeland terug. Alleen in Flevoland werd lichte stemmenwinst geboekt; in Drenthe en Overijssel bleef de aanhang stabiel; in Gelderland en Utrecht liep die enigszins terug. In Overijssel wist de SGP dankzij de lijstverbinding

met de ChristenUnie een restzetel en dus een tweede Statenlid te verwerven. De gezamenlijke lijsten met de ChristenUnie in Noord-Brabant en Noord-Holland haalden enige winst.

Alleen in Zeeland kon de SGP een gedeputeerde aanwijzen (de eerder genoemde Van Heukelom).

Eerste-Kamerverkiezingen

De SGP overwoog in maart de samenwerking met de ChristenUnie in de Eerste Kamer te beëindigen. Ten gevolge van de verwachte zetelwinst van de Unie vreesden de staatkundig-gereformeerden een bijwaggen te worden van deze partij en daarmee ook van de regering. Daarbij kwam dat de ChristenUnie voor het eerst een vrouwelijke senator had gekandideerd. De bezwaren bleken echter geen van alle onoverkomelijk. Eind maart werd alsnog een akkoord bereikt (zie ook in deze Kroniek onder ChristenUnie). Tezelfdertijd werd een lijstverbinding tussen CDA, ChristenUnie en SGP door de drie partijen goedgekeurd.

Bij de Eerste-Kamerverkiezingen op 29 mei wist de SGP haar twee zetels te behouden (zie tabel 2), zodat zowel G. Holdijk als G. van den Berg in de senaat terug konden keren. Holdijk werd opnieuw tot fractievoorzitter gekozen.

jaarvergadering

Op 31 maart vond in Utrecht de 86-ste jaarvergadering van de SGP plaats. Op deze bijeenkomst kreeg de voorzitter van de SGP-Jongeren, J. Kloosterman, gelegenheid zijn organisatie te presenteren. Hoewel de jongerenorganisatie haar ledental goed wist te handhaven, maakte de voorzitter zich toch zorgen over de afnemende binding tussen jongeren en de partij. Dit onderwerp kwam aan het eind van de dag terug in het forum dat naar aanleiding van de partijrede van Van der Vlies gehouden werd. Opgemerkt werd dat ook de SGP meer moeite had om kandidaten te vinden voor gemeenteraden en Provinciale Staten.

De landelijke partijdag zou vanaf 2008 in een goedkopere lokatie gehouden worden en niet meer een hele maar slechts een halve dag duren. Dat laatste besluit diende niet zozeer om te bezuinigen maar om meer afgevaardigden te trekken: de deelname was de laatste jaren nogal terug gelopen, verklaarde partijvoorzitter W. Kolijn in juli.

reorganisatie

Op de jaarvergadering werd vooral vanwege de subsidiestop (zie hieronder) ertoe overgegaan de ledenbijdrage te verhogen tot € 16,50.

Verder werd op grond van adviezen van twee organisatieadviesbureaus besloten het partijapparaat te stroomlijnen en het Voorlichtings- en Vormingscentrum op te heffen. Zijn taken werden grotendeels overgedragen aan de afdeling communicatie, voorlichting en vorming van de Vereniging SGP. De vormingsactiviteiten in Oost-Europa werden in een afzonderlijke (nieuwe) stichting ondergebracht.

mediabeleid

De jaarvergadering voerde voorts discussie over het mediabeleid van de SGP, dat volgens de plaatselijke kiesvereniging te Brakel te actief was geworden (zie *Jaarboek 2005 DNPP*, blz. 80). Haar voorstel om dit terug te draaien werd echter met grote meerderheid afgewezen. De SGP zou ‘passieve medewerking’ blijven geven aan de media, onder bepaalde voorwaarden, zoals respect voor de zondag, objectieve weergave en voldoende ruimte voor het partijstandpunt.

vrouwelijke partijleden en overheidssubsidie

Minister Ter Horst van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties wees in februari het verzoek van de SGP om subsidie over 2006 af, omdat vrouwen nog steeds gediscrimineerd zouden worden binnen de partij. Weliswaar had de SGP in 2006 het lidmaatschap voor vrouwen mogelijk gemaakt, maar hun de toegang tot een ‘regeerambt’ nog steeds niet toegestaan (zie ook *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 84-86). De minister wilde in elk geval het oordeel van de rechter afwachten. In 2005 had de Haagse rechtbank de staat verboden subsidie uit te keren op grond van het Vrouwenverdrag van de Verenigde Naties (zie ook *Jaarboek 2005 DNPP*, blz 81-83). De Raad van State bepaalde echter op 5 december 2007 dat de SGP ten onrechte subsidie was onthouden. ‘Ook een partij wier gedachtegoed wat betreft de gelijkheid en gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen afwijkt van heersende opvattingen en actuele rechtsontwikkelingen, dient, behoudens ieders verantwoordelijkheid ingevolge het strafrecht, onbelemmerd te kunnen deelnemen aan het publieke debat’, aldus de Raad (www.raadvanstate.nl, 6 december 2007). De Wet subsidiëring politieke partijen, die bepaalt dat elke partij die met één of meer zetels is vertegenwoordigd in het Nederlandse parlement en niet strafrechtelijk is veroordeeld recht heeft op subsidie, is volgens de Raad niet in strijd met het Vrouwenverdrag. Aan het eind van het jaar werd bekend dat de SGP nu zowel over 2006 als over 2007 subsidie zou ontvangen.

De SGP reageerde verheugd op de uitspraak van de Raad van State. Minder gelukkig was ze met de uitspraak van de civiele rechter op 20

december in het hoger beroep dat de Stichting Proefprocessenfonds Clara Wichmann en andere maatschappelijke organisaties hadden aangespannen. Het gerechtshof in Den Haag sprak zich niet uit tegen subsidieverlening, maar oordeelde dat de staat – onder meer op grond van het Vrouwenverdrag – wel moest zorgen dat de SGP haar vrouwelijke leden zowel actief als passief kiesrecht zou toekennen. De vrijheid van vereniging zou daarbij zo min mogelijk aangetast moeten worden. De SGP wees deze ‘minimalistische uitleg van de vrijheid van godsdienst en vereniging’ af en ging in cassatie bij de Hoge Raad.

Volgens de partijsecretaris, P.A. Zevenbergen, hadden medio 2007 nog maar dertig van de 225 kiesverenigingen (afdelingen) hun statuten aangepast om het lidmaatschap van vrouwen mogelijk te maken. Een tiental vrouwen zou zich aangemeld hebben, terwijl een vijftig (mannelijke) leden was opgestapt vanwege deze kwestie.

De SGP-jongeren kozen overigens op hun jaarvergadering op 11 mei te Gouda tamelijk geruisloos voor het eerst een vrouw in hun dagelijks bestuur, M. Verhoeks. Zelf was zij zich er ‘nauwelijks bewust’ van dat ze geschiedenis schreef, verklaarde ze: ‘ik ben er niet zo mee bezig dat ik daar zit als vrouw’ (*Reformatorisch Dagblad*, 24 mei 2007). De jongerenorganisatie had al in 2005 besloten dat vrouwen lid van het bestuur mochten worden, zij het met enige beperkingen (zie *Jaarboek DNPP 2005*, blz. 84). Het hoofdbestuur had daar geen bezwaar tegen.

congres ‘Keer het tij’

Op 23 november hield de SGP in samenwerking met haar wetenschappelijk bureau, de Guido de Brès-Stichting, en de SGP-jongeren een congres in Gouda onder het motto ‘Keer het tij: wie doet er wat tegen taalverruwing, kwetsen, vloeken, schelden en pesten?’ Inleidingen hielden R. van de Poll, directeur van de Bond tegen het Vloeken, P.H. de Jong, chef redacteur politiek van het *Nederlands Dagblad*, en Van der Vlies, de voorzitter van de SGP-fractie in de Tweede Kamer.

personalia

Het Urker raadslid J. Koffeman werd in oktober door de rechter veroordeeld wegens deelname aan fraude met visquota. Het hoofdbestuur verzocht hem zijn zetel ter beschikking te stellen. Koffeman, die in 2006 als lijstduwer dankzij voorkeurstemmen in de raad was gekozen, weigerde en vormde een eenmansfractie in de raad.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

Voor de VVD was 2007, na het flinke verlies bij de Tweede-Kamerverkiezingen in november 2006, een jaar van beproeving. De spanningen tussen M. Rutte, de nummer 1 in de Tweede-Kamerfractie en nummer 2 mevr. M.C.F. Verdonk, leidden in september tot een breuk, die veel commotie veroorzaakte. In de peilingen verloor de VVD daarop een derde van haar aanhang, waarvan ze in de volgende maanden slechts een bescheiden deel terug wist te winnen. De partij besteedde veel tijd aan bezinning en vernieuwing.

kabinetsformatie en oppositie

De VVD werd na haar forse teruggang bij de Kamerverkiezingen in november 2006 niet bij de kabinetsformatie betrokken (zie in deze Kroniek onder 'hoofdmomenten'). De terugkeer naar de oppositiebanken zou voor de partij heilzaam kunnen zijn indien zij zich grondig op de liberale beginselen ging bezinnen, zo meende althans P.G.C. van Schie, directeur van de Prof.mr. B.M. Teldersstichting (het wetenschappelijk bureau van de VVD). Hij weet de nederlaag vooral aan de campagne die teveel op het politieke midden gericht was geweest.

Op de algemene ledenvergadering op 27 januari te Arnhem werd nauwelijks aandacht aan de verkiezingsnederlaag besteed, maar wel aan de rol die de VVD in de oppositie zou spelen. Rutte kondigde aan de voorstellen van de nieuwe regering te zullen afmeten aan drie liberale uitgangspunten: vrijheid, vertrouwen in 'de mensen', en verantwoordelijkheid, met name op financieel gebied. Als het kabinet 'per ongeluk' met een goed plan kwam, zou de partij dat steunen: 'wij zijn niet van de school "stem tegen, stem VVD"' (www.vvd.nl, 1 oktober 2008).

Rutte begroette het nieuwe kabinet vervolgens als 'kabinet-van-achter-de-voordeur', 'betuttelend' en 'niet vrijzinnig maar onzinnig' (*NRC Handelsblad*, 26 februari 2007). Hij toonde zich vooral bezorgd over een mogelijke beperking van de vrijheid met betrekking tot abortus en euthanasie. Daarnaast vreesde hij verwatering van het vreemdelingenbeleid en eenzijdige lastenverzwaring voor de middeninkomens.

Op de algemene vergadering van 11 en 12 mei te Rotterdam leverde Rutte niet alleen kritiek op het nieuwe kabinet, maar ook op zijn eigen partij. Onder meer vroeg hij zich af of de VVD de schaalvergroting in zorg en onderwijs wel had moeten steunen. Tijdens de vergadering werd afscheid genomen van afgetreden bewindslieden en vertrekkende Kamerleden. Oud-minister G. Zalm werd benoemd tot erelid.

evaluatie van de verkiezingen: de commissie-Dekker

Na de tegenvallende Tweede-Kamerverkiezingen had het hoofdbestuur een commissie ingesteld die onder leiding van oud-minister mevr. S.M. Dekker de campagne zou evalueren. De commissie, die vooral bestond uit lokale en provinciale bestuurders, zou ook de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 en de interne partijverkiezingen in haar analyse betrekken. Zij hield een aantal bijeenkomsten in de regio en won advies in van een klankbordgroep.

Op 13 juni presenteerde de commissie haar bevindingen in Den Haag onder de titel *Kiezen voor een nieuw liberaal elan*. Zij hekelde vooral de verdeeldheid die de liberalen in de verkiezingscampagne tentoongepreid hadden, maar ook de ‘onzichtbaarheid’ van lijsttrekker Rutte en de geringe nadruk op liberale successen van de afgelopen jaren. De VVD-top had leden van zich vervreemd door gebrekkige communicatie en onduidelijke structuren, maar ook door hen de kandidatenlijst niet in vrijheid te laten vaststellen. Zo had Rutte Verdonk al bij voorbaat de tweede plaats aangeboden en werden kandidaten uit andere partijen – bedoeld was waarschijnlijk F. Teeven, in 2002 lijsttrekker van Leefbaar Nederland – hoog op de lijst geplaatst. De commissie formuleerde een tiental aanbevelingen om toekomstige campagnes beter te laten verlopen: meer inhoudelijke discussie, een professionele en permanente campagneorganisatie en op termijn ook een professionele (betaalde) partijvoorzitter, meer sturing door het hoofdbestuur van interne processen en discussies, behoud van de ledenraadpleging en de vaststelling van het verkiezingsprogramma vóór de verkiezing van een lijsttrekker. Voor de VVD gekozen bestuurders zouden een bijdrage aan de partijkas moeten leveren, zoals dat bij veel andere partijen al gangbaar was.

Het hoofdbestuur nam de meeste aanbevelingen over en werkte er meteen een aantal uit; de rest zou nader onderzocht moeten worden. Ook Rutte en Verdonk betuigden hun instemming met de hoofdlijnen van het rapport.

De partijraad besprak op 23 juni in Bussum het rapport. Enkele ereleden zoals H.J.L. Vonhoff en oud-voorzitter en oud-minister F. Korthals Altes raadden aan de ledenraadpleging weer af te schaffen. De partijraad eiste niet het ontslag van partijbestuurders – ‘koppensnellers vind je op Papoea Nieuw-Guinea, niet bij de VVD’, zo vatte Vonhoff de mening van de partij samen (*Dagblad van het Noorden*, 25 juni 2007).

De besluitvorming over het rapport van de commissie-Dekker zou op de algemene vergadering op 15 september in Veldhoven plaats vinden, maar daar bleek toen vanwege de crisis rond Verdonk geen tijd meer voor te zijn (zie hieronder). Op 8 december werd de vergadering in Rotterdam voortgezet, waarbij het rapport werd besproken. De meeste

aanbevelingen van de commissie werden overgenomen. De suggestie om gedragsregels voor partijleden vast te stellen riep veel discussie op. Verdonk had zich in juli hiertegen uitgesproken. Uiteindelijk werd met instemming van het hoofdbestuur een motie van de afdeling Leiden aangenomen die zich uitsprak voor ‘omgangsvormen die getuigen van openheid en wederzijds respect’, zonder in bijzonderheden te treden (www.vvd.nl, 11 januari 2008).

Op initiatief van K. den Blanken, voorzitter van de afdeling Arnhem, werd een Werkgroep Herbronnen gevormd, die door middel van vier thematische bijeenkomsten (in juni, september, oktober en november) de liberale beginselen opnieuw wilde toetsen en toepassen. In de werkgroep namen onder meer het Eerste-Kamerlid mevr. H.M. Dupuis en de Tweede-Kamerleden J.W. Remkes en mevr. A. van Miltenburg zitting. Op deze manier werd meer aandacht besteed aan inhoudelijke discussie, zoals de commissie-Dekker had voorgesteld.

spanningen tussen Rutte en Verdonk

Terwijl de partij zich bezon op de oorzaken van de verkiezingsnederlaag, nam de spanning tussen Rutte en Verdonk toe. De laatste had bij de Kamerverkiezingen van 22 november 2006 meer voorkeurstemmen gekregen dan de lijstaanvoerder, die haar eerder nipt had verslagen in de strijd om het lijsttrekkerschap van de VVD (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 95-98). Na de verkiezingen legde Verdonk zich niet zonder meer neer bij haar ondergeschikte rol in de fractie (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 102-103). Eind november beaamde ze weliswaar dat Rutte de leiding had, maar al in januari 2007 deelden haar politieke vrienden aan *NRC-Handelsblad* mee dat zij nog steeds het partijleiderschap ambiëerde (20 januari 2007). Rutte liet weten hiervan ‘stevig te balen’ en riep de fractie bijeen in Zeist (*NRC-Handelsblad*, 23 januari 2007). Op zijn aandringen besloot Verdonk haar website (www.stemrita.nl) uit de lucht te halen en de Stichting Stem Rita op te heffen. De website en de stichting hadden haar gesteund in de campagne om het lijsttrekkerschap en in de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen.

In juni werden de tegenstellingen duidelijk groter. In het televisieprogramma ‘Buitenhof’ wisselden aanhangers van Rutte en Verdonk (respectievelijk oud-staatssecretaris R.L.O. Linschoten en E. Sinke, een ondernemer die van 1998 tot 2002 voorzitter van de Kamercentrale Amsterdam was geweest en nu Verdonk adviseerde) stekeligheden uit. In een vraaggesprek merkte Verdonk op dat een groep van veertig prominente VVD-leden (waaronder Linschoten en oud-partijleider E.H.Th.M. Nijpels, commissaris van de koningin in Friesland) onenigheid veroorzaakte in de partij door campagne te voeren tegen haar. Ze zag zichzelf

als 'fatsoenlijk rechts' in de lijn van de oud-partijleiders H. Wiegel en F. Bolkestein, maar vond Rutte wel fatsoenlijk maar 'niet echt rechts' – waarbij ze bij 'rechts' vooral dacht aan veiligheid, integratie en immigratie (*HP/De Tijd*, 8 juni 2007). Na fractieberaad verklaarde Verdonk dat ze niet het leiderschap van Rutte ter discussie had willen stellen: 'Mark Rutte leidt de VVD in de traditie van Wiegel en Bolkestein' (*Dagblad van het Noorden*, 6 juni 2007). Rutte sprak van een 'bedrijfs-ongeval' (*de Volkskrant*, 6 juni 2007). Kort daarna stelde hij 'een keiharde spelregel' vast: Kamerleden zouden in de media alleen over hun eigen portefeuille mogen spreken (*De Telegraaf*, 11 juni 2007). De uitspraak van Rutte wekte enige weerstand in de fractie en de partij op, die onder meer verwoord werd door Wiegel. Volgens een peiling door het televisieprogramma 'EenVandaag' die begin juni bekend werd gemaakt, zouden VVD-kiezers een rechtser koers van hun partij wensen en liever Verdonk dan Rutte als partijleider hebben.

Op 21 juni verscheen een interview met Verdonk in *Radboud Magazine*, het blad van de Radboud Universiteit te Nijmegen, waarin zij opmerkte dat de VVD was 'gekaapt door linkse liberalen' en weer een 'liberale volkspartij' zou moeten worden (*het Parool*, 22 juni 2007). Omdat het vraaggesprek al in april zou zijn gehouden, dus voor de 'laatste waarschuwing' van Rutte, werd er binnen de partij weinig aandacht aan besteed.

breuk tussen Verdonk en de Tweede-Kamerfractie

Aan het eind van de zomer wekte Verdonk opnieuw het ongenoegen van de partijtop met uitlatingen die ze gedaan zou hebben op een besloten diner op 10 september in Utrecht. De VVD was volgens haar geen democratische volkspartij; naar de kiezer werd te weinig geluisterd. Bovendien was de partij in de oppositie 'onvoldoende zichtbaar' en daar zou Rutte wat aan moeten doen (*Algemeen Dagblad*, 13 september 2007). Voor Rutte was dit de beruchte 'druppel die de emmer doet overlopen' (*de Volkskrant*, 14 september 2009). Verdonk bezwoer hem dat haar woorden verkeerd waren weergegeven en uit hun verband gerukt, maar kon Rutte daarmee niet op andere gedachten brengen. Nog op de dag dat de opmerkingen van Verdonk in de krant verschenen kwam de fractie in spoedoverleg bijeen, samen met partijvoorzitter J.H.C. van Zanen en U. Rosenthal, de fractievoorzitter van de VVD in de Eerste Kamer. De overgrote meerderheid steunde Rutte toen die Verdonk vroeg haar Kamerzetel ter beschikking te stellen. Slechts Ch.B. Aptroot en Teeven zouden bezwaar hebben gemaakt, terwijl J.C. van Baalen had aangedrongen op een bemiddelingspoging. Verdonk vroeg bedenktijd. Ze kreeg 24 uur, maar toen ze daarna nog geen besluit had

genomen werd ze formeel uit de fractie verwijderd. Aptroot en Teeven volgden haar niet.

Volgens een peiling van TNS Nipo zou een nieuwe partij onder leiding van Verdonk in september 27 zetels in de Tweede Kamer kunnen winnen. Interview/NSS en Peil.NL kwamen met andere cijfers: vijf respectievelijk 21 zetels. In oktober groeiden de drie bureaus overigens op dit punt naar elkaar toe en voorspelden dertien à vijftien zetels voor Verdonk.

breuk tussen Verdonk en partij

Het al eerder vermelde partijcongres dat op 15 september in Veldhoven bijeen kwam, stond onbedoeld in het teken van de breuk tussen Rutte en Verdonk. Ook de ereleden die het spreekgestoelte beklommen bleken verdeeld: Bolkestein, Vonhoff en Zalm steunden Rutte, terwijl Wiegel en Korthals Altes opriepen tot bemiddeling en verzoening. Ongeveer tweederde van de ruim duizend deelnemers (715 tegen 383) stemde in met Rutte en met het vertrek van Verdonk uit de fractie. Wel werd een motie aangenomen dat men haar als partijlid zou moeten behouden. Ook Rutte ging daarmee akkoord, mits ze haar Kamerzetel zou opgeven. Moties van afkeuring over het hoofdbestuur haalden geen meerderheid. De partijvoorzitter oogstte bijval met zijn uitspraak 'Niemand is groter dan de partij' (*Liber*, oktober 2007, blz. 23).

Op 17 september verklaarde Verdonk in het televisieprogramma 'Netwerk' dat zij niet alleen haar Kamerzetel maar ook haar lidmaatschap van de VVD wenste te behouden. Het hoofdbestuur deelde die wens niet. Een gesprek tussen Verdonk en de ereleden Korthals Altes, Vonhoff en mevr. E. Terpstra op 26 september in Den Haag kon de patstelling echter niet doorbreken. Aanhangers van Verdonk, geleid door het Staphorster raadslid J. Talen, verzamelden handtekeningen om via een buitengewone ledenvergadering een ledenraadpleging af te dwingen over het optreden van de partijtop en het partijlidmaatschap van de dissidente. Toen het hoofdbestuur in een gesprek op 15 oktober Verdonk vroeg om binnen vier dagen te kiezen tussen haar lidmaatschap van de VVD en dat van de Tweede Kamer (op straffe van ontzetting uit het partijlidmaatschap), gaf zij echter toe en zegde haar lidmaatschap zelf meteen op.

Ruim 1.500 VVD-leden volgden Verdonks voorbeeld en verlieten in oktober de partij; daar stond echter een aanwas van zeshonderd nieuwe leden tegenover. Mevr. M. Vlaanderen, vice-voorzitter van de Jongeren Organisatie Vrijheid en Democratie (JOVD), de jongerenorganisatie van de VVD, werd vanwege haar steun voor de oud-minister in oktober uit haar functie gezet. Ze kondigde aan met enkele geestverwanten een

nieuwe liberale jongerenorganisatie ‘met oriëntatie op de rechtervleugel’ te zullen oprichten (*NRC Handelsblad*, 23 oktober 2007).

Andere liberalen ondernamen pogingen om de eenheid in de politieke familie te herstellen. Talen richtte samen met een D66-er, P. Schreurs, daartoe eind oktober een Thorbecke-comité op. Ze zouden daarbij niet alleen D66, de VVD en Verdonk maar ook GroenLinks willen betrekken. Wiegel toonde zich eveneens voorstander van een brede ‘liberale volksbeweging’ rond de VVD, Verdonk en D66, maar dan met de PVV en zonder GroenLinks (*De Pers*, 22 november 2007). Vanuit genoemde partijen kwam echter weinig steun voor zijn idee. In een brief riep Wiegel het hoofdbestuur van de VVD op om af te treden, omdat het er niet in was geslaagd Verdonk voor de partij te behouden.

Op de zeer goed bezochte algemene vergadering in Rotterdam op 8 december werd de breuk nog eens bezegeld. Moties tegen Rutte en tegen partijvoorzitter Van Zanen kregen slechts steun van een vrij kleine minderheid (achttien respectievelijk 27 procent). Ook Wiegels voorstel om naar een fusie met de PVV en de beweging van Verdonk te streven, werd door een overweldigende meerderheid (86 procent) afgewezen. Wel stemde het congres in met een motie van het Thorbecke-comité om alle liberale stromingen in Nederland in één liberale volkspartij te verbinden – maar deze tamelijk vrijblijvende uitspraak had ook de zegen van de partijvoorzitter. Rutte stelde tevreden vast dat de partij nu kon ‘stoppen met navelstaren’ (*de Volkskrant*, 12 december 2007).

Trots op Nederland

Op 17 oktober kondigde Verdonk aan een politieke beweging te willen opbouwen met de naam ‘Trots op Nederland’. Het zou een brede volksbeweging moeten worden, ‘niet links, niet rechts, recht door zee’ (*NRC Handelsblad*, 18 oktober 2007). Ze koos voor een beweging zonder partijstructuur, omdat ze ‘de mensen in het land direct bereiken’ wilde en aansluiting wilde zoeken bij ‘de grote meerderheid van de Nederlanders die zich niet langer vertegenwoordigd voelen door de Haagse bestuurderselite’, zoals ze later in haar eerste nieuwsbrief meldde (*Nieuwsbrief Trots op Nederland*, 22 november 2007). Aanhangers zouden via een interactieve website met haar kunnen communiceren, ‘maar uiteindelijk bepaal ik de koers’, zo verklaarde ze (*NRC Handelsblad*, 18 oktober 2007). Voorlopig functioneerde www.stemrita.nl als website – domeinnamen met ‘trots op Nederland’ bleken al door anderen gereserveerd te zijn, onder meer door het CDA, dat dit motto wel eens in verkiezingscampagnes gebruikt had. Op 17 oktober richtte Verdonk met Sinke en andere geestverwanten de Stichting Vrienden van Rita Verdonk op, bedoeld om steun en geld te werven voor de beweging.

partijvoorzitterschap

Partijvoorzitter Van Zanen had al op 21 november aangekondigd vanwege de interne perikelen zijn functie per 1 mei 2008 te willen neerleggen en niet zijn termijn tot 2009 uit te willen dienen. Begin december meldde zich de eerste kandidaat-opvolger, de Brabantse gedeputeerde O. Hoes. In april 2008 zouden de leden de nieuwe voorzitter kunnen kiezen; het voorstel van Vonhoff om de voorzitter weer door de algemene ledenvergadering te laten aanwijzen kreeg op het congres op 8 december slechts de steun van 396 deelnemers, terwijl 1.020 voorkeur gaven aan de directe ledenraadpleging.

islam en interne meningsverschillen

In maart verscheen een artikel in *Liberaal Reveil*, het blad van Teldersstichting,, waarin M.S.H. Frankenvrij (een pseudoniem) de Koran beschreef als ‘primitief, ongenueanceerd, onverdraagzaam, agressief en haatdragend’ en uiteindelijk illegaal (*Liberaal Reveil*, maart 2007, blz. 33). Volgens de auteur zou alleen een herziene, beschaafde en legale versie van het boek in Nederland gepubliceerd en verspreid mogen worden. Het artikel had instemming van Dupuis, voorzitter van de redactie en lid van de Eerste Kamer, al deelde zij niet de conclusie dat de Koran in zijn huidige vorm niet meer verkocht of uitgeleend zou mogen worden. De Tweede-Kamerfractie van de VVD distantieerde zich meteen van het stuk.

Vooraanstaande VVD-leden bleken vaker enigszins verschillend te denken over islam en vreemdelingenbeleid. Zo deelde bijvoorbeeld het Tweede-Kamerlid F.H.H. Weekers niet de twijfels die fractiegenoot H.G.J. Kamp in maart uitsprak over de loyaliteit van het PvdA-Tweede-Kamerlid mevr. K. Arib, die sinds november 2006 lid was van een onafhankelijke adviesraad over mensenrechten in Marokko. Ook de kritiek van Kamp en Rutte op de dubbele nationaliteit van staatssecretaris Albayrak viel niet bij alle VVD-ers in goede aarde (zie in deze Kroniek onder ‘hoofdmomenten’). I.W. Opstelten, burgemeester van Rotterdam, vreesde dat Rutte het beeld versterkt had ‘dat we bij Wilders op de bagagedrager zitten’ (*de Volkskrant*, 7 april 2007). Daarbij speelde mee dat de VVD in de verkiezingsstrijd het vreemdelingenbeleid had verwaarloosd, zoals zowel Weekers als Rutte toegaven.

G. Dales, burgemeester van Leeuwarden en schrijver van het *Liberaal Manifest*, stelde vast dat er een richtingenstrijd gaande was in zijn partij. Hij nam daar zelf aan deel en riep op het partijcongres op 11 en 12 mei in Rotterdam op tot een nieuwe discussie over dubbele nationaliteit. Veel bijval kreeg hij daarbij overigens niet.

De partij leek wel haar gelederen te sluiten rond de *Nota immigratie en integratie* die het Tweede-Kamerlid (en oud-minister) Kamp op 12 november presenteerde. Hij pleitte onder meer voor verder terugdringen van het aantal asielzoekers, actief uitzetten van illegalen, beperking van de huwelijksmigratie, meer begeleiding van 'risicogezinnen' en een verbod op 'gezichtsbedekkende kleding' in de openbare ruimte (www.vvd.nl., 24 juli 2008).

Provinciale Statenverkiezingen

Al in het voorjaar van 2006 was de VVD gestart met de voorbereidingen van de verkiezingen voor de Provinciale Staten in maart 2007 (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 103). Op 20 januari 2007 vond in Utrecht een landelijke campagnedag plaats, waar de kandidaten kennis en ervaring uitwisselden en werden toegesproken door de fractievoorzitters in Eerste en Tweede Kamer. De campagne werd geleid door M. van Haersma Buma, voorzitter van de VVD-Bestuurdersvereniging. Landelijke kopstukken speelden een actieve rol in de campagne voor de Statenverkiezingen.

Op 7 maart werd de VVD in Noord-Holland en Flevoland (voornamelijk door het verlies van de PvdA) de grootste partij. Vergelijkt men de uitslag met die van de Tweede-Kamerverkiezingen van 2006, dan boekten de liberalen duidelijk winst; vergeleken met de Statenverkiezingen van 2003 leden ze licht verlies (zie tabel 1).

De VVD nam in zes provincies deel aan het college van Gedeputeerde Staten, doorgaans samen met CDA en PvdA.

Eerste-Kamerverkiezingen 2007

In mei 2006 was de zittende fractievoorzitter van de VVD in de Eerste Kamer, de Leidse hoogleraar bestuurskunde Rosenthal, tot lijsttrekker voor de Eerste-Kamerverkiezingen benoemd (zie *Jaarboek 2006 DNPP*, blz. 103). Op 17 januari 2007 maakte het hoofdbestuur zijn advieslijst voor de Eerste Kamer bekend. De leden konden hierover in maart hun stem uitbrengen, maar brachten geen wijzigingen in de lijstvolgorde aan. Ook de Statenleden volgden het advies. Een campagne om de Brabantse ondernemer G.J. Swinkels van de groslijst alsnog op de kandidatenlijst en in de Kamer te krijgen, had geen succes.

De VVD verloor één zetel in de Eerste Kamer (zie tabel 2). Rosenthal werd herkozen als fractievoorzitter. Opvallende nieuwkomers waren L.M.L.H.A. Hermans, oud-minister en oud-commissaris van de koningin, P.H. Hofstra, lid van de Tweede Kamer van 1994 tot 2006, en generaal-majoor b.d. F.E. van Kappen.

personalia

Op 4 januari werd het oud-lid van de Tweede Kamer mevr. P.L.D. Remak door de rechtbank in Amsterdam veroordeeld voor fraude. Ze zou extra inkomsten die zij naast haar wachtgeld als Kamerlid verwierf niet gemeld hebben. Remak was van 1998 tot 2002 lid van de Tweede Kamer en sinds 2003 lid van de Provinciale Staten van Noord-Holland. In 2005 was zij uit de VVD getreden maar lid van de Staten gebleven; in januari 2007 legde zij deze functie neer. Ze ging tegen het vonnis in hoger beroep.

Op 27 februari werd B.J. Bruins benoemd tot waarnemend burgemeester van Leidschendam-Voorburg (tot 1 november 2007). Hij was vanaf juli 2006 tot februari 2007 staatssecretaris voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap geweest.

Per 1 april werd H. Zilverentant directeur van het partijbureau van de VVD, een functie die hij al vanaf 2006 waarnam.

GEVEN EN NEMEN IN COALITIEBESPREKINGEN

Ruilmodel toegepast op onderhandelingen tijdens de kabinetsformatie 2006-2007

T.J. Septer, F.N. Stokman en H. van der Iest¹

1. Inleiding

De Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006 resulteerden in een zodanige zetelverdeling, dat voor een meerderheidscoalitie ten minste drie partijen nodig waren. Sinds half december werd de coalitie met CDA, PvdA en ChristenUnie afgetast. Uit de onderhandelingen tussen deze drie partijen volgde een regeerakkoord, dat begin februari 2007 naar buiten kwam. Was de uitkomst van deze onderhandelingen te voorspellen? Hoe aantrekkelijk was het resultaat van deze onderhandelingen voor elk van de drie partijen daadwerkelijk? Waren alternatieve coalities eventueel interessanter voor een van de partijen? En wat was de uitkomst geweest van onderhandelingen binnen andere mogelijke meerderheidscoalities? Op deze vragen zal worden ingegaan aan de hand van gegevens uit interviews met experts over de *standpunten* en de *belangen* van partijen ten aanzien van de belangrijkste controversiële onderwerpen in deze verkiezing. Na de verkiezingsuitslag is op basis van de zetelverdeling de *macht* van de partijen bepaald. Door middel van computersimulaties waarin de standpunten, de belangen en de macht van partijen zijn meegenomen, is de inhoud van mogelijke regeerakkoorden voor verschillende coalities voorspeld.²

De gesimuleerde onderhandelingen hebben betrekking op elf controversiële beleidspunten, die met behulp van twee experts op het gebied van politiek en partijprogramma's zijn bepaald.³ Het betreft de onderwerpen die prominent in verkiezingsprogramma's aanwezig waren en thema's die in de publieke debatten voorafgaand aan de verkiezingen en in discussies in kranten veel aandacht kregen. Deze elf issues waren: inkomstenbelasting, hypotheekrenteaftrek, zorgstelsel, fiscalisering van de AOW, milieu, vreemdelingenbeleid, ontslagrecht, kinderopvang, marktwerking, staatsschuldreductie en veiligheid. Daarnaast hebben de

experts voorafgaand aan de Kamerverkiezingen ook de standpunten en prioriteiten van zes partijen ten aanzien van deze elf beleidspunten in kaart gebracht. Deze partijen waren het CDA, de PvdA, de VVD, de SP, GroenLinks en de ChristenUnie. In de aanloop naar de verkiezingen waren dit de partijen die kans leken te maken om in een kabinet zitting te nemen.

Speerpunt in de analyses is de voorspelling van de uitkomst van het beleid ten aanzien van de elf genoemde onderwerpen. Per potentiële coalitie kan worden voorspeld waar de partijen aan het eind van het onderhandelingsproces overeenstemming over zouden bereiken. Op basis van die voorspelling kan vervolgens ook bepaald worden hoe tevreden elke partij over het beleid van elke coalitie zou zijn. De voorspelling welke coalitie het meest waarschijnlijk was, kan daar deels uit worden afgeleid. We zullen alleen ingaan op meerderheidscoalities. Gezien de zetelverdeling (zie tabel 1) waren er minstens drie partijen nodig voor een meerderheid. CDA en PvdA behaalden samen 74 zetels en vormden daarmee net geen meerderheid.

Tabel 1. Zetelverdeling na de Tweede Kamerverkiezingen 2006.

partij	CDA	PvdA	SP	VVD	PVV	GL	CU	D66	PvdD	SGP
zetels	41	33	25	22	9	7	6	3	2	2

We hebben vier mogelijke meerderheidscoalities geanalyseerd. Uit het eindverslag dat informateur R.J. Hoekstra op 18 december 2006 aan de koningin stuurde, bleek dat uit de gesprekken met fractieleiders geen eenduidige voorkeur voor een te onderzoeken coalitie was gekomen.⁴ De VVD, PVV en D66 gaven aan niet te willen deelnemen aan het kabinet, vanwege de uitslag of omdat ze het programmatisch onrealistisch achtten. De SGP was met twee zetels ook te klein om een realistisch minderheidskabinet een meerderheid te verschaffen door hierbij aan te schuiven. Deze partij adviseerde om de coalitie CDA-PvdA-CU te onderzoeken. De PvdD is met twee zetels ook klein, maar gaf zelf aan dat de ‘linkse zes-partijen coalitie’ PvdA-SP-GL-CU-D66-PvdD onderzocht zou moeten worden. Deze coalitie, die een krappe meerderheid van 76 zetels zou hebben, werd door andere partijen echter niet realistisch geacht.

De fracties van GroenLinks en de ChristenUnie stelden dat een coalitie met CDA, PvdA en SP eerst onderzocht zou moeten worden. Het CDA was immers de grootste partij en de SP de grootste winnaar met een winst van zestien zetels (van negen naar 25). Ook de PvdA gaf de voorkeur aan de verkenning van deze coalitie en de SP stond hier eveneens voor open, aangezien hun voorkeurskabinet met PvdA en GroenLinks

geen meerderheid had gekregen. Na verkennende gesprekken tussen informateur Hoekstra en de fractievoorzitters van CDA, PvdA en SP bleek echter dat een coalitie tussen deze drie partijen niet levensvatbaar was, met name vanwege de inhoudelijke verschillen tussen SP en CDA. Vervolgens hebben de fracties van SP, VVD en PVV aangegeven dat er onderzoek gedaan zou moeten worden naar coalities met CDA, PvdA en de ChristenUnie en/of GroenLinks. De PvdA gaf aan een coalitie met daarin GroenLinks te prefereren. Deze partij hield dit echter af en gaf te kennen dat eerst een coalitie CDA-PvdA-CU geëxploreerd zou moeten worden. De ChristenUnie was daartoe bereid en uiteindelijk kwam na ruim een maand onderhandelen een regeerakkoord tot stand. Zodoende kon een kabinet van CDA, PvdA en ChristenUnie worden gevormd, het vierde kabinet-Balkenende, dat op 22 februari 2007 werd beëdigd.

De vier coalities die tijdens het formatieproces als serieuze opties door enkele fracties zijn aangedragen, zijn dus CDA-PvdA-SP, CDA-PvdA-CU, CDA-PvdA-GL en CDA-PvdA-GL-CU. In de laatstgenoemde vierpartijencoalitie zou een partij deelnemen die niet nodig is voor een meerderheid. Echter, in deze coalitie zou voor de PvdA een kleine linkse partij aanschuiven en voor het CDA een kleine christelijke partij. In het verleden zijn er in Nederland vaker kabinetten geformeerd waarin meer partijen zitting namen dan nodig was om een meerderheid te representeren. Zo had het tweede paarse kabinet dat in 1998 aantrad ook zonder D66 een meerderheid gehad. En in de periode van het einde van de jaren veertig tot halverwege de jaren zestig zaten in elk kabinet meer partijen dan strikt noodzakelijk was voor een meerderheid.⁵ Aangezien de VVD in geen van de voorgestelde coalities deelneemt, wordt deze partij in de verdere analyses buiten beschouwing gelaten.⁶

Hieronder volgt een beschrijving van de posities van de partijen op de elf controversiële onderwerpen. Vervolgens zal het ruilmodel worden toegelicht. De voorspelling van dit model van het beleid van de uiteindelijke coalitie CDA-PvdA-CU zal worden vergeleken met het beleid dat daadwerkelijk in het regeerakkoord is vastgelegd. Op basis daarvan bespreken we welke partij binnen de coalitie het meest tevreden kan zijn over de uitkomst van de onderhandelingen. Daarna zullen de voorspellingen voor het beleid van de overige drie potentiële meerderheidscoalities in kaart worden gebracht. Tot slot zullen we nagaan of andere coalities interessanter waren geweest voor het CDA, de PvdA of de ChristenUnie.

2. Standpunten en belangen

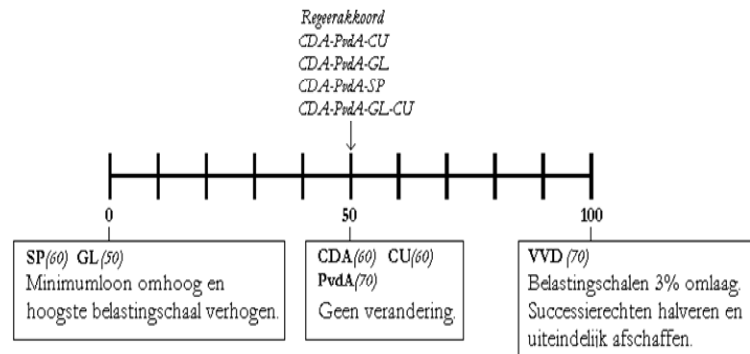
In figuur 1 zijn de standpunten van de partijen op de elf controversiële onderwerpen weergegeven op een schaal van 0 tot en met 100. Standpunten die verder weg liggen van de eigen voorkeur, worden minder gewaardeerd.⁷ Het beleid bij de punten 0 en 100 komt overeen met de meest extreme posities op het onderwerp. De keuze welk extremum links (bij 0) of rechts (bij 100) op de schaal wordt aangegeven, is arbitrair. Wanneer de schaal gespiegeld zou worden zouden de afstanden tussen de posities van partijen gelijk blijven, en slechts deze afstanden zijn van belang in onze analyses.

Voor elk onderwerp wordt het belang dat elke partij er aan hecht ook met een getal van 0 tot en met 100 weergegeven. Hierbij betekent 0 dat de partij het onderwerp compleet onbelangrijk vindt. Men zou bereid zijn elk standpunt op zo'n onderwerp te steunen, zonder er iets voor terug te willen. Hoe groter het getal, hoe belangrijker een partij het onderwerp vindt. Bij een belang van 100 is men bereid alle middelen in te zetten om het eigen standpunt door te drukken. Men zal ten aanzien van zulke onderwerpen bij eventuele concessies zeer veel tegemoetkomingen op andere terreinen eisen. Overigens kan men een groot belang hebben bij een onderwerp waarop men het beleid wil veranderen, bijvoorbeeld GroenLinks op milieugebied. Men kan echter ook een groot belang hebben bij de handhaving van huidig beleid, zoals het CDA onder andere met betrekking tot de hypotheekrenteaftrek.

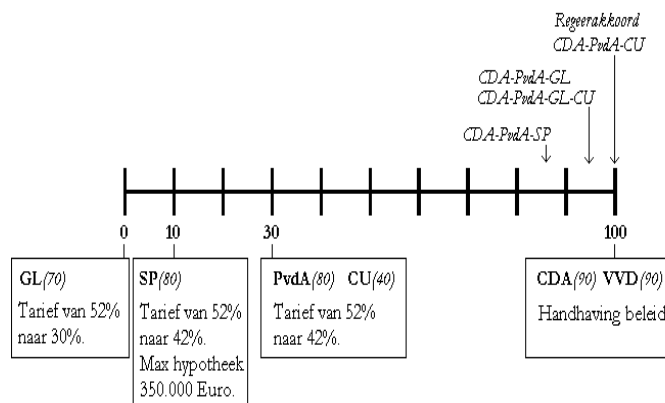
In figuur 1 is voor elk onderwerp de schaal met standpunten gegeven. Onder de as zijn de standpunten vermeld van de partijen met een korte inhoudelijke toelichting, gebaseerd op informatie uit de partijprogramma's. Achter de partijnamen staat tussen haakjes het belang dat een partij aan het betreffende onderwerp hecht. Zo betekent 'CDA (90)' bij de hypotheekrenteaftrek dat het CDA aan dit onderwerp een groot belang hecht en zeer veel moeite zou doen om op dit punt zijn zin te krijgen. Boven de as staat van enkele coalities de gesimuleerde uitkomst, op basis van het ruilmodel (zie paragraaf 3). Ook is het daadwerkelijke resultaat in het regeerakkoord aangegeven.⁸ De positie van de VVD is ook opgenomen, omdat daardoor meer punten op de schaal een inhoudelijke betekenis krijgen (onder andere de extremen 0 en 100 op enkele onderwerpen).

Figuur 1. Schalen met posities van de partijen op elf controversiële onderwerpen:

inkomstenbelasting

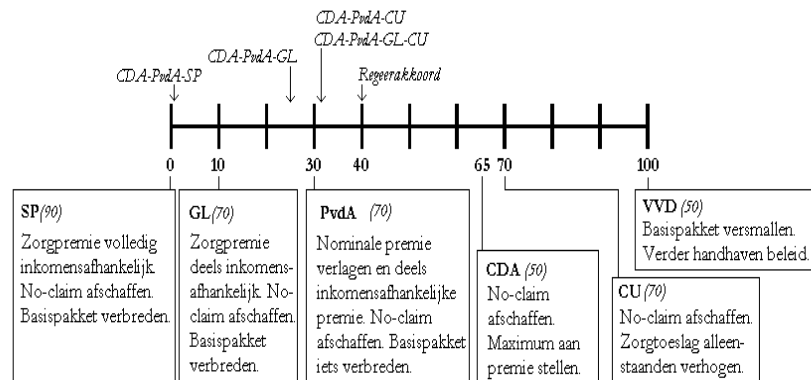

hypotheekrenteaftrek

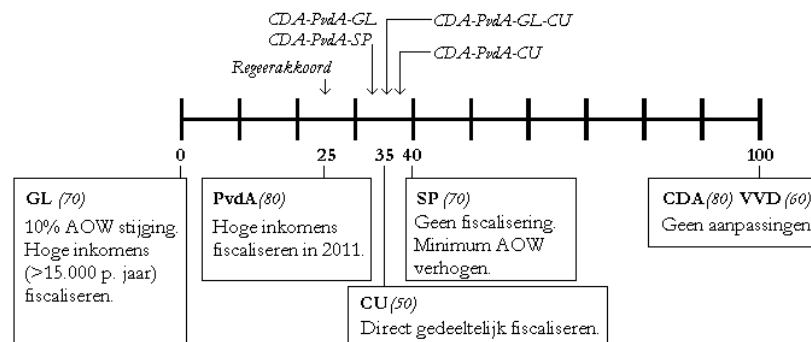

Figuur 1. Schalen met posities van de partijen op elf controversiële onderwerpen (vervolg):

aanpassingen zorgstelsel

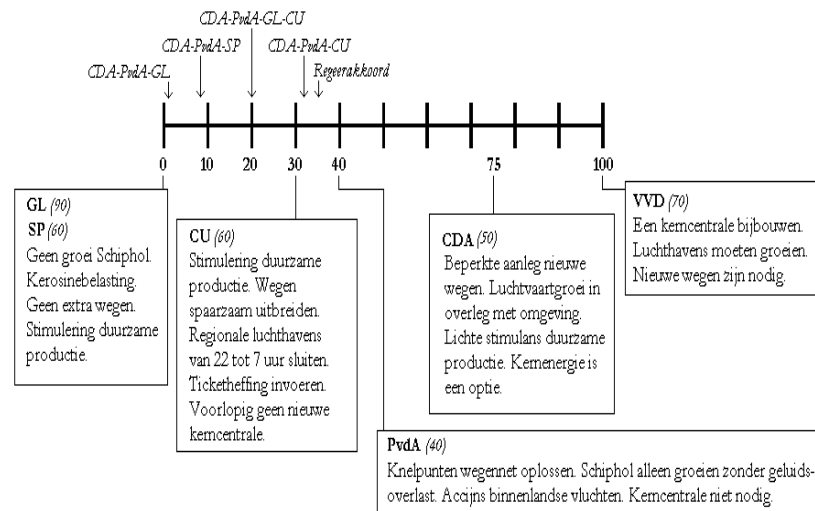

fiscalisering AOW

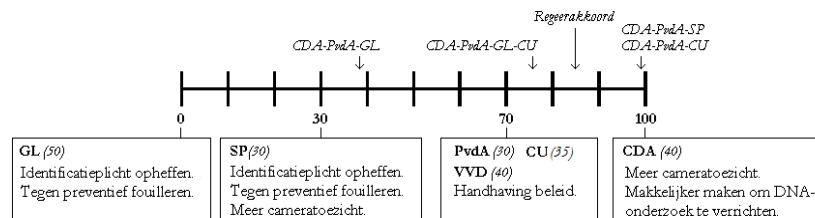

Figuur 1. Schalen met posities van de partijen op elf controversiële onderwerpen (vervolg):

milieubeleid

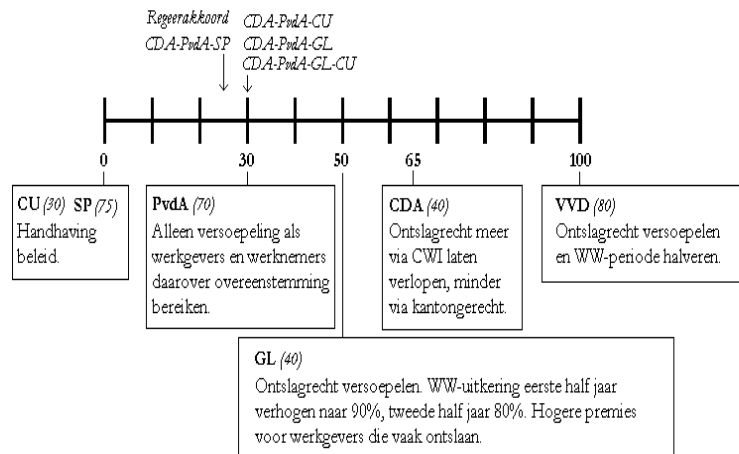

veiligheid

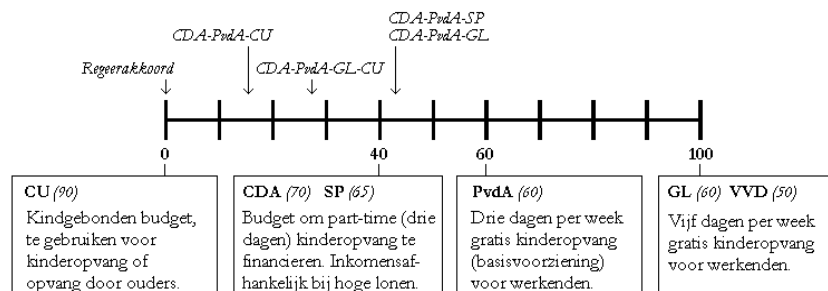

Figuur 1. Schalen met posities van de partijen op elf controversiële onderwerpen (vervolg):

ontslagrecht

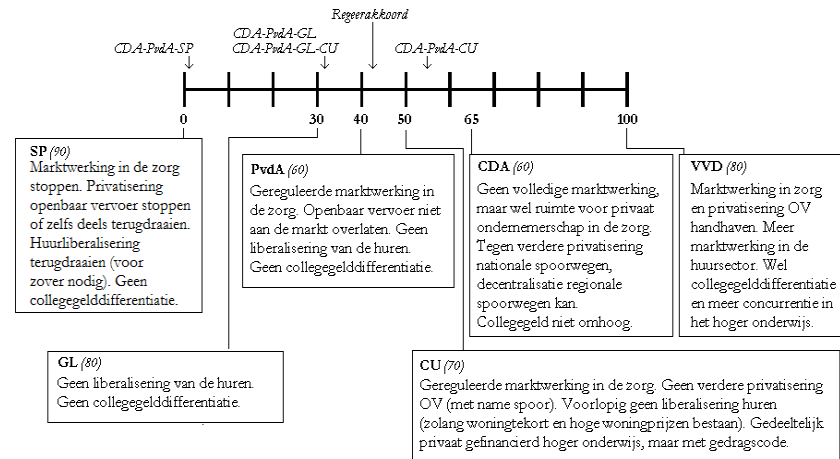

kinderopvang

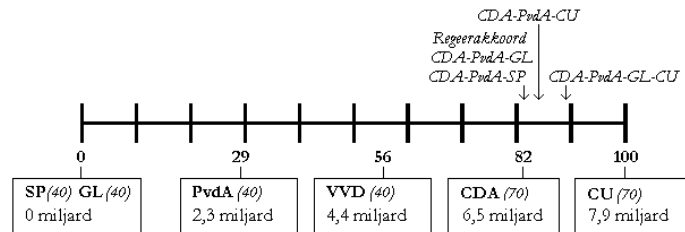

Figuur 1. Schalen met posities van de partijen op elf controversiële onderwerpen (vervolg):

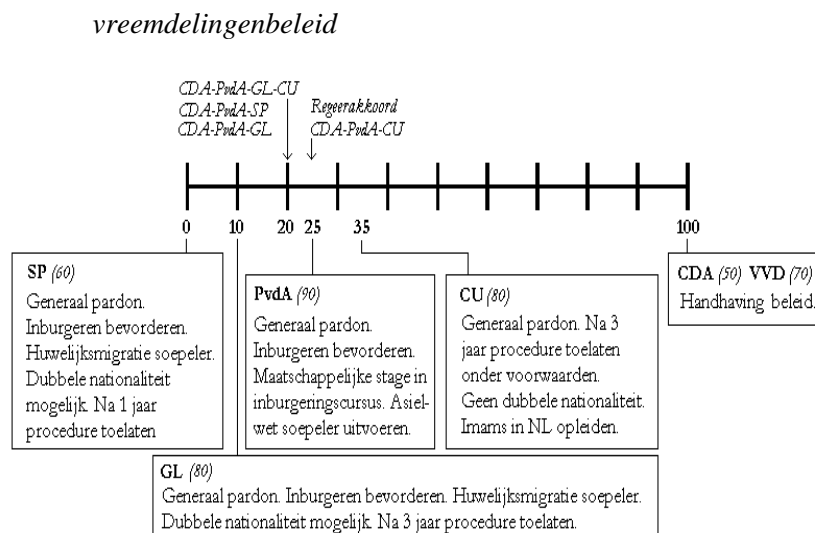
marktwerking

staatsschuldreductie

Figuur 1. Schalen met posities van de partijen op elf controversiële onderwerpen (vervolg):

3. Ruilmodel

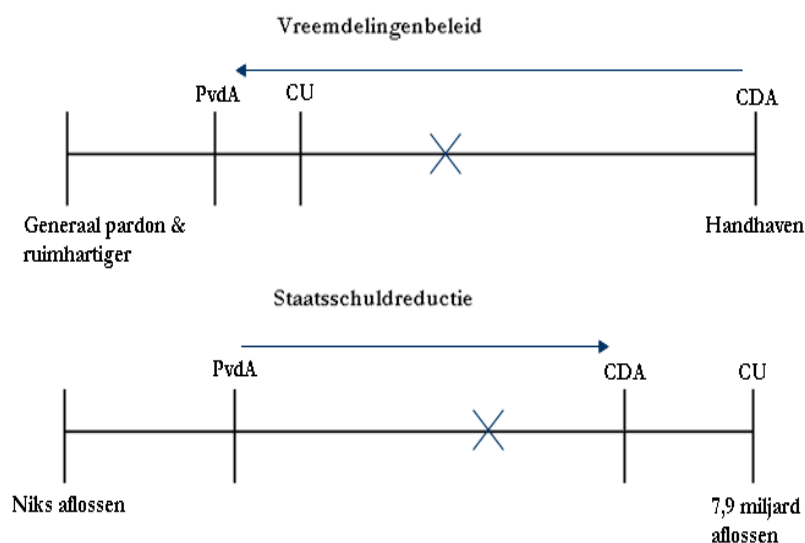
De uitkomst van de onderhandelingen is voorspeld door middel van een ruilmodel.⁹ Hiermee wordt onderzocht op welke onderwerpen partijen zullen 'ruilen' qua standpunt.¹⁰ Daarbij zullen partijen afspreken om op het ene onderwerp beleid uit te voeren dat dichtbij de voorkeur van de ene partij ligt, als daartegenover op een ander onderwerp het beleid dat de andere partij prefereert, wordt overeengekomen. Stel dat voor partij A onderwerp I belangrijker is dan onderwerp II, terwijl voor partij B onderwerp II het belangrijkste is. Op onderwerp I zal dan het beleid zeer dicht naderen tot het standpunt van partij A en op onderwerp II tot het standpunt van partij B. Wellicht zal niet op beide onderwerpen één van de partijen geheel haar zin krijgen. Immers, wanneer A en B over onderwerp I nauwelijks van standpunt verschillen en op onderwerp II ver uit elkaar zouden liggen, dan zou partij B slechts een klein offer brengen door in te stemmen met het standpunt van partij A op onderwerp I. Partij A zal in zo'n geval bereid zijn om op onderwerp II in de richting van het standpunt van partij B te schuiven, maar niet geheel naar het standpunt van partij B.

In bovenstaand voorbeeld waren partijen bereid om een concessie te doen op een onderwerp dat voor hen minder belangrijk was, wanneer men daarmee op een onderwerp dat belangrijker was meer binnen zou halen. Er kunnen zich echter ook situaties voordoen waarin beide partijen bijvoorbeeld onderwerp I belangrijker vinden dan onderwerp II. In zulke gevallen is er soms toch een lucratieve ruil mogelijk, namelijk wanneer voor de ene partij het belangrijkste onderwerp ten opzichte van het andere onderwerp relatief nog belangrijker is, dan dat het voor de andere partij is. Als bijvoorbeeld voor partij A onderwerp I drie keer zo belangrijk is als onderwerp II en voor partij B is onderwerp I twee keer zo belangrijk als onderwerp II, dan vinden beide onderwerp I het belangrijkste. Voor partij A is onderwerp I echter relatief belangrijker en partij A zal dus bereid zijn een vrij grote concessie te doen op onderwerp II om te zorgen dat partij B op onderwerp I meer in de richting van het standpunt van A zal schuiven.¹¹

Volgens het ruilmodel zullen partijen dus instemmen met een ruil van standpunten op twee onderwerpen, als ze beide vinden daardoor meer binnen te hebben gehaald dan dat ze hebben weggegeven. Zo voorspelt het model bijvoorbeeld dat het CDA grotendeels zijn zin krijgt op het gebied van de voor deze partij zeer belangrijke hypotheekrenteaftrek en de staatsschuldreductie. De PvdA daarentegen zal volgens het ruilmodel als tegenprestatie grotendeels haar zin krijgen op het gebied van vreemdelingenbeleid en de fiscalisering van de AOW. Partijen gaan pas zo'n ruilproces aan als zij denken dat er grote kans is dat ze overeenstemming bereiken over beleid dat beter is dan wanneer de onderhandelingen stuk zouden lopen. Onderhandelingen zullen slagen wanneer de partijen op veel onderwerpen qua standpunt dicht bij elkaar liggen en op controverse onderwerpen complementaire belangen hebben. Wanneer partijen op veel onderwerpen ver uit elkaar liggen qua standpunt, en zij dezelfde onderwerpen belangrijk vinden, dan zijn de belangen om er gezamenlijk uit te komen kleiner. De partijen zouden dan te grote concessies moeten doen om overeenstemming te bereiken.

De experts hebben de *standpunten* en de *belangen* van de partijen op elk van de elf onderwerpen geschat. In het ruilmodel wordt daarnaast nog rekening gehouden met de *macht* van partijen. Een partij met een hoger aantal zetels zal meer haar zin krijgen dan een kleinere partij. Een partij met twee keer zoveel zetels zal echter niet twee keer zoveel macht hebben.¹² Alle drie de partijen zijn immers nodig voor de meerderheid. Dit betekent dat ze allemaal kunnen dreigen de onderhandelingstafel te verlaten. Naarmate alternatieve coalities realistischer zijn, kan een partij op deze wijze meer druk uitoefenen. Kleinere partijen hebben daardoor relatief meer macht dan hun zeteltal aangeeft.

Figuur 2. Illustratie van een standpuntenruil op twee onderwerpen tussen CDA en PvdA

Toelichting: de pijlen betekenen dat het CDA op het onderwerp vreemdelingenbeleid opschuift naar het standpunt van de PvdA, en dat de PvdA op het gebied van staatsschuldreductie opschuift in de richting van de positie van het CDA. Op beide onderwerpen schuiven het CDA respectievelijk de PvdA dus ook in de richting van de ChristenUnie op.

Voor een voorbeeld van een standpuntenruil verwijzen we naar figuur 2. Het onderwerp vreemdelingenbeleid is voor de PvdA ten opzichte van het CDA relatief belangrijker dan het onderwerp staatsschuldreductie. De PvdA zal dus bereid zijn om een concessie te doen aan de staatsschuldreductie, wanneer zij op het gebied van het vreemdelingenbeleid haar zin krijgt. De kruisjes in figuur 2 geven aan wat de voorspelling is wanneer partijen op elk onderwerp water bij de wijn doen en elkaar 'in het midden' tegenkomen.¹³ Het ruilmodel gaat er vanuit dat partijen sterker hun zin krijgen op voor hen relatief belangrijke onderwerpen en dat zij de ander als tegenprestatie meer tegemoet komen op een ander onderwerp. De ruil tussen de PvdA en het CDA die in figuur 2 weergegeven is, is voor de ChristenUnie erg interessant. Deze partij bevindt zich op het gebied van het vreemdelingenbeleid meer in de buurt van de PvdA en wat betreft de staatsschuldreductie meer aan de kant van het CDA. Hierdoor zal de ruil op deze onderwerpen makkelijker worden. De ChristenUnie zal deze ruil niet willen tegenhouden, ze zal de ruil zelfs toejuichen. Op verschillende onderwerpen blijkt dat de Christen-

Unie qua positie het eens is met de PvdA op onderwerpen die voor de PvdA belangrijk zijn, en met het CDA op onderwerpen die voor het CDA relatief belangrijk zijn. Hierdoor pakt het ruilproces positief uit voor de ChristenUnie. Door de ruiltransacties tussen het CDA en de PvdA ondervindt de ChristenUnie zogeheten *positieve externaliteiten*.¹⁴

Een kanttekening bij het ruilmodel is dat er zonder voorbehoud standpuntenruilen kunnen plaatsvinden over onderwerpen die geld kosten of opleveren. In de praktijk zal dit echter niet altijd mogelijk zijn. Wanneer overeen wordt gekomen de staatschuld te reduceren of geld te steken in kinderopvang, zal er op een of andere manier ook extra geld binnen moeten komen, bijvoorbeeld door fiscalisering van de AOW of verlaging van de hypotheekrenteaftrek.

We zullen in de volgende paragraaf ingaan op de voorspelling van het uiteindelijke kabinetsbeleid. Deze voorspelling wordt vervolgens vergeleken met de in het regeerakkoord vastgelegde beleidsvoornemens. Daarna zullen we ingaan op het beleid van andere coalities die aan de orde zijn geweest en aangeven in welke opzichten die coalities een andere koers zouden hebben gevaren. Ten slotte zullen we op basis van die voorspellingen bespreken welke coalitie interessant was voor welke partij, en of het vierde kabinet-Balkenende dat in februari 2007 aantrad voor de partijen een betere optie was dan andere coalities.

4. Voorspeld en werkelijk kabinetsbeleid

4.1 Verschil voorspelling en daadwerkelijk regeerakkoord

Per onderwerp zal hieronder kort besproken worden welk beleid het ruilmodel voorspeld had voor de coalitie van CDA, PvdA en de ChristenUnie. Deze voorspelling zal worden vergeleken met de beleidsvoorstellen die in het regeerakkoord zijn opgenomen.

inkomstenbelasting

Het model voorspelde dat er in een coalitie met het CDA, de PvdA en de ChristenUnie geen verandering zou optreden in de mate waarin de inkomstenbelasting genivelleerd wordt. Dit was het enige issue waarover de drie coalitiepartners het al eens waren voordat de onderhandelingen van start gingen. In het regeerakkoord worden hier, zoals voorspeld, dan ook geen opvallende uitspraken over gedaan en het beleid uit de vorige kabinetsperiode wordt gehandhaafd: de belastingschalen worden niet aangepast.

hypotheekrenteaftrek

Onze voorspelling was dat de bestaande hypotheekrenteaftrek gehandhaafd zou blijven. Voor het CDA was dit een breekpunt. De PvdA en de ChristenUnie – die beide het hoogste tarief met tien procent hadden willen verlagen – zouden daarom moeten inschikken, hetgeen met name problematisch was voor de PvdA, aangezien deze partij dit punt ook een relatief hoge prioriteit gaf. Onze voorspelling was correct: volgens het regeerakkoord blijft de hypotheekrenteaftrek in stand.¹⁵

zorgstelsel

We voorspelden enkele aanpassingen aan de onderkant van het zorgstelsel. De nominale premie zou worden verlaagd en deels inkomensafhankelijk gemaakt, de no-claim zou worden afgeschaft (daarover was al consensus tussen de drie partijen voordat de onderhandelingen begonnen), en het basispakket zou een kleine uitbreiding kennen. Op dit punt voorspelden wij dat het beleid in de richting van de standpunten van de PvdA getrokken zou worden. Dit is correct voorspeld. In het regeerakkoord wordt melding gemaakt van het afschaffen van de no-claim in de gezondheidszorg. De pil en de tandartscontrole worden weer vergoed in het basispakket. De nominale premie blijft gehandhaafd, maar daar staat een hogere zorgtoeslag voor de minima tegenover. Het saldo van nominale premie en inkomensafhankelijke zorgtoeslag is uiteraard ook inkomensafhankelijk.¹⁶

fiscalisering van de AOW

De PvdA wilde de AOW fiscaliseren, maar pas vanaf 2011. De ChristenUnie wilde direct fiscaliseren, maar slechts gedeeltelijk. Het CDA was gekant tegen zo'n fiscalisering, die de partij als 'bejaardenbelasting' betitelde. We voorspelden dat het beleid in de buurt van de voorkeur van de ChristenUnie zou eindigen. In het regeerakkoord is echter het PvdA-standpunt opgenomen, dus fiscalisering vanaf 2011 voor aanvullende pensioenen vanaf 18.000 euro per jaar. Tevens wordt de fiscalisering van de AOW gebruikt als maatregel om de arbeidsparticipatie van werknemers rond hun 65-ste te bevorderen. Dit is echter een beleidspunt dat we niet geanalyseerd hebben. Onze voorspelling dat er gedeeltelijk gefiscaliseerd zou worden, bleek dus te voorzichtig: er wordt zelfs geheel gefiscaliseerd.¹⁷

milieu

De voorspelling gaf aan dat het milieu door de ChristenUnie, de partij met het relatief milieuvriendelijkste programma, zou worden binnengehaald. De Unie wenste de stimulering van duurzame productie, een

slechts spaarzame uitbreiding van het wegennet, de sluiting van regionale luchthavens tussen 22:00 uur en 7:00 uur, en de invoering van een heffing op vliegtickets. Ook was zij voorlopig tegen de bouw van een nieuwe kerncentrale. We verwachtten deze punten globaal terug te vinden in het regeerakkoord, waarbij met name het CDA water bij de wijn zou moeten doen. De maatregelen in het akkoord betreffen de volgende: voor het milieubeleid komt 900 miljoen euro extra beschikbaar, er komt geen nieuwe kerncentrale, de centrale in Borssele blijft open, duurzame productie wordt gestimuleerd, er zal een heffing op vliegtickets ingesteld worden. Het Schiphol-beleid wordt gehandhaafd, al wordt er extra aandacht besteed aan geluidsoverlast. Slechts de knelpunten in het wegennet worden aangepakt. Op dit punt hebben we het beleid vrij goed voorspeld.¹⁸

vreemdelingenbeleid

De voorspelling was dat de PvdA het punt van het vreemdelingenbeleid zou binnenhalen. Zij heeft dat ook vrijwel geheel gedaan, zodat onze voorspelling correct is. Het model voorspelde dat er een generaal pardon zou komen voor uitgeprocedeerde asielzoekers onder de oude asielwet. Reeds zeer snel na de verkiezingsuitslag, nog voordat er een kabinet was gevormd, is er echter al gestemd over het generaal pardon. Het was namelijk duidelijk dat een meerderheid in de Tweede Kamer voorstander van dit pardon was. De ChristenUnie heeft even geaarzeld, omdat de partij het niet netjes vond dat deze stemming werd gehouden voordat er een nieuw kabinet zetelde, maar zij stemde toch in. Het CDA had al aangegeven hier een concessie te willen doen. Het generaal pardon lag dus eigenlijk vóór de onderhandelingen al vast en een christen-democratische blokkade was zinloos geweest. In het akkoord wordt ook gesteld dat imams in Nederland moeten worden opgeleid (dit was een punt van de ChristenUnie) en dat het niveau van de inburgeringcursus zal worden verhoogd. Verder wordt het beleid soepeler door bijvoorbeeld de mogelijkheid de 48-uursprocedure eventueel te verlengen. Ook wordt de intentie uitgesproken om het quotum voor uitgenodigde asielzoekers ten volle te benutten.¹⁹ Aangezien het CDA de koers van het voorgaande kabinet had willen doorzetten, heeft deze partij op dit onderwerp dus veel toegegeven, zoals het ruilmodel voorspelde.

ontslagrecht

We voorspelden dat het voorgenomen beleid ten aanzien van het ontslagrecht in de richting van de positie van de PvdA zou gaan. Deze partij bezette hier de middenpositie: daar waar de ChristenUnie voor handhaving van het huidige beleid was en het CDA ontslagprocedures

meer via de Centra voor Werk en Inkomen (CWI) wilde laten verlopen en minder via het kantongerecht, gaf de PvdA aan dat zij het ontslagrecht alleen wilde versoepelen wanneer daarover overeenstemming zou zijn tussen werknemers en werkgevers. Het regeerakkoord geeft geen veranderingen weer in het ontslagrecht, maar zet door middel van een zogeheten ‘participatietop’ wel aan tot overleg met sociale partners over deze kwestie. Hieruit zou wellicht een sociaal akkoord over aanpassingen in het ontslagrecht kunnen voortvloeien. Dit ligt dus inderdaad dicht bij het PvdA-standpunt, zoals voorspeld.²⁰

kinderopvang

De voorspelling was dat de uitgaven voor de kinderopvang flink zouden stijgen, opdat er een inkomensafhankelijk budget voor zowel werkenden als niet-werkenden gerealiseerd zou kunnen worden. De nadruk zou meer op het gezin dan op arbeidsparticipatie liggen. Op dit punt zou de ChristenUnie het meest winnen en de PvdA, die drie dagen per week gratis kinderopvang alleen als basisvoorziening voor werkenden wenste, het meest verliezen. In het regeerakkoord ligt vast dat er met ingang van 2008 een inkomensafhankelijk en kindgebonden budget wordt ingevoerd. Er komt 700 miljoen euro beschikbaar om de kinderopvang te verbeteren en goedkoper te maken. Het ouderschapsverlof wordt verlengd en de sollicitatieplicht voor ouders met kinderen tot vijf jaar afgeschaft. Zoals voorspeld haalt de ChristenUnie op dit punt veel binnen, zelfs nog meer dan we hadden voorzien.²¹

marktwerking

Op het gebied van marktwerking lagen de partijen niet heel ver uit elkaar. De PvdA wenste iets minder marktwerking dan het CDA. We voorspelden dat het beleid in de buurt van de standpunten van de ChristenUnie zou eindigen, maar in het regeerakkoord blijkt dat de PvdA haar stempel sterk gedrukt heeft op de mate van marktwerking. In het akkoord is het belangrijkste punt op dit terrein het expliciet niet liberaliseren van de huren. Het openbaar vervoerbeleid wordt zo goed als gehandhaafd, in de zorg wordt op het terrein van planbare zorg zeer beperkt marktwerking toegestaan, maar op het terrein van ouderenzorg, gehandicaptenzorg en duurzame zorg in het algemeen, vinden de partijen marktwerking niet op haar plaats. Op dit punt heeft de PvdA dus meer bereikt dan we voorspeld hadden. Anderzijds is dit onderwerp voor deze drie partijen weinig controversieel, waardoor het vooraf lastig was om in te schatten wie hier het meeste zou binnenhalen.²²

staatsschuldreductie

Op basis van de simulaties voorspelden we een schuldreductie van 6,7 miljard euro, in het akkoord wordt 6,5 miljard euro genoemd. Hier is de voorspelling dus behoorlijk nauwkeurig.²³

veiligheid

We voorspelden de handhaving van het huidige veiligheidsbeleid met enkele kleine veiligheidsbevorderende maatregelen (meer cameratoezicht; makkelijker toestaan van DNA-onderzoek), hetgeen het standpunt van het CDA was. In het regeerakkoord staat dat het huidige beleid gehandhaafd blijft en op enkele terreinen wat strenger gemaakt wordt. Zo wordt, ter bescherming van de veiligheid, in openbare ruimtes gelaatsbedekkende kleding niet toegestaan. Verder wordt er strikter toegezien op het naleven van regels in het algemeen. Er zullen minder overtredingen worden gedoogd. Uit de toon van het akkoord komt naar voren dat er ruimte is voor maatregelen die de privacy van de burger inperken omwille van de veiligheid, hoewel expliciete maatregelen nauwelijks worden genoemd. Op dit punt heeft de CDA globaal zijn zin gekregen en is onze voorspelling dus juist.²⁴

Als maat voor de juistheid van de voorspelling van ons model hebben we gekeken op hoeveel van de onderwerpen we correct voorspeld hadden welke partij het bewuste beleid het meest naar zich toe heeft weten te trekken en hoever onze voorspelling aflag van het werkelijke beleid. Zoals in figuur 1 te zien is, en we hierboven hebben toegelicht, klopte de voorspelling op negen van de elf punten wat betreft welke partij dat punt het meest naar zich toe zou trekken. Bij de fiscalisering van de AOW en op het gebied van marktwerking komt onze voorspelling in de buurt van het overeengekomen beleid in het regeerakkoord, maar ligt de uitkomst van de coalitieonderhandelingen dicht bij het standpunt van een andere partij dan voorspeld. Op deze onderwerpen lagen de drie partijen op voorhand al vrij dicht bij elkaar, waardoor een kleine afwijking in de voorspelling al zorgt dat het beleid dicht bij de voorkeur van een andere partij ligt.

We hebben de uitkomsten van het ruilmodel vergeleken met de uitkomsten van een ander veelgebruikt model om uitkomsten van onderhandelingen te voorspellen: het compromismodel. In dat model komen partijen op elk onderwerp een standpunt overeen dat midden tussen de standpunten van de partijen ligt.²⁵ Wanneer we de uitkomsten van het ruilmodel vergelijken met die van een compromismodel, waarin partijen dus op elk onderwerp een positie overeenkomen dat midden tussen hun standpunten ligt, dan blijkt het ruilmodel beter aan te sluiten bij het regeerakkoord dan het compromismodel. Het ruilmodel voorspelde op

drie onderwerpen beter aan welke partij het meest tegemoet zou worden gekomen, het compromismodel voorspelde dit op geen enkel onderwerp beter. De voorspelling van het ruilmodel lag op bijna alle onderwerpen ook dichterbij de uitkomst in het regeerakkoord dan de voorspelling van het compromismodel. Slechts op één onderwerp, namelijk marktwerking, lag de voorspelling van het compromismodel iets dichterbij de uitkomst in het regeerakkoord dan de voorspelling van het ruilmodel. Het compromismodel zat op de schaal van 0 tot en met 100 gemiddeld 18,3 punten naast het in het regeerakkoord overeengekomen beleid, terwijl het ruilmodel er gemiddeld 7,5 punten naast zat.²⁶ We kunnen dus stellen dat partijen niet op elk onderwerp een concessie eisen maar daadwerkelijk bereid zijn tot ruilen, waarbij de ruilpartners op voor hen relatief belangrijkere onderwerpen bijna geheel hun zin krijgen. Voor kiezers is het goed zich daarvan bewust te zijn en niet alleen naar de stellingnames van partijen ten aanzien van de diverse onderwerpen te kijken, maar ook het belang van de partij voor een bepaald punt in te schatten. Zo geven verschillende partijen aan maatregelen te willen nemen om het milieu te beschermen. Voor de PvdA is dit echter een relatief minder belangrijk onderwerp dan voor GroenLinks, waardoor de PvdA eerder zal toegeven op dit onderwerp dan GroenLinks. Omgekeerd is het voor een kiezer niet erg om te stemmen op een partij waarmee men het oneens is op een voor die partij onbelangrijk onderwerp, aangezien die partij op dat onderwerp waarschijnlijk aan andere partijen zal toegeven.

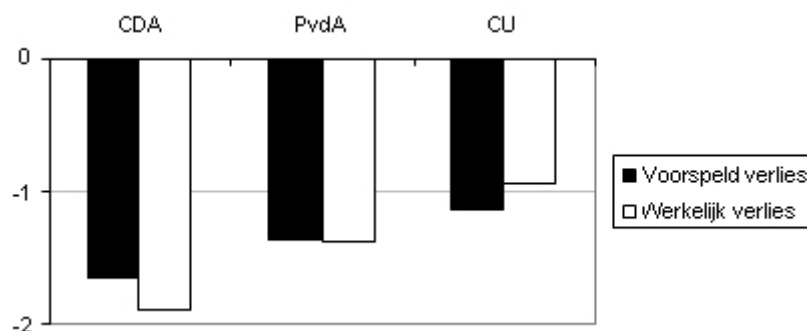
4.2 Tevredenheid over de formatie

Welke partij kan het meest tevreden zijn met het in het regeerakkoord vastgelegde beleid? Op de door ons onderzochte issues kunnen we zien welke partij het meest heeft binnengehaald. Hierbij wordt gekeken hoe ver de uitkomst in het regeerakkoord afwijkt van het standpunt in de partijprogramma's. Hoe groter deze afwijkingen, met name op onderwerpen die voor een partij relatief belangrijk zijn, hoe minder tevreden deze partij is.

In figuur 3 is voor elke partij weergegeven hoe ver het door ons voorspelde beleid en het in het regeerakkoord daadwerkelijk overeengekomen beleid afliggen van het ideale beleid volgens die partij volgens haar partijprogramma. In deze figuur is te zien dat de ChristenUnie meer heeft binnengehaald dan we voorspeld hadden. Verder valt op dat de ChristenUnie ook met de voorspelde uitkomst al meer tevreden was dan het CDA. Dat wil niet zeggen dat het model voorspelt dat het CDA slecht onderhandelt. De voorspelde uitkomst is gebaseerd op hoeveel

elke partij binnenhaalt ten opzichte van wat zij potentieel zou kunnen binnenhalen. Het CDA heeft meer extreme posities op de elf onderwerpen dan de ChristenUnie en kent aan meer onderwerpen een relatief hoog belang toe. Daardoor had het CDA potentieel meer te winnen, maar ook meer te verliezen tijdens de onderhandelingen.

Figuur 3. Voorspeld en werkelijk verlies van de coalitiepartijen over de elf onderwerpen tezamen

Toelichting: per onderwerp is het verlies maximaal ‘-1’, namelijk wanneer een partij met een extreme positie (0 of 100) op een onderwerp met maximaal belang (100) compleet haar zin niet krijgt (dus als bij een voorkeur voor de positie 0 het beleid behorend bij positie 100 wordt uitgevoerd). Op onderwerpen met een kleiner belang of onderwerpen waar de uitkomst minder ver van het partijstandpunt afligt, is het verlies kleiner. Wanneer de uitkomst overeenkomt met het partijstandpunt of wanneer het belang 0 is, is er op het betreffende onderwerp geen verlies. Het maximaal mogelijke verlies is -11, dat wil zeggen in het geval dat een partij op alle elf onderwerpen een extreem standpunt heeft (0 of 100), alle onderwerpen van maximaal belang vindt (100) en het overeengekomen beleid op elk onderwerp extreem tegenovergesteld is (respectievelijk 100 of 0).

Volgens de voorspelde uitslag zou de ChristenUnie dus erg tevreden kunnen zijn met het akkoord. Omdat de PvdA hard trok aan onderwerpen als het vreemdelingenbeleid en de fiscalisering van de AOW in de richting die de ChristenUnie ook wilde, en het CDA juist belang hechtte aan meer nadruk op het gezin en grotere staatsschuldreductie, wist de ChristenUnie bij veel onderwerpen haar zin te krijgen. In het regeerakkoord zien we dat sommige wensen van de ChristenUnie, op onderwerpen waaraan ze een hoog belang toekent, zelfs nog sterker worden ingewilligd dan wij voorspeld hadden. Hierbij moet worden opgemerkt

dat ethische issues niet in onze analyses zijn meegenomen. Ten aanzien van deze thema's heeft de ChristenUnie weinig weten te bereiken, hoewel dit voor deze partij wel belangrijke onderwerpen zijn. In het regeerakkoord staat dat de regels voor abortus, euthanasie en homohuwelijk niet worden teruggedraaid, maar dat er ook geen nieuwe stappen worden gezet op deze terreinen. Het moratorium voor stamcelonderzoek blijft eveneens gehandhaafd. De tevredenheid van de ChristenUnie zou dus iets minder groot zijn, wanneer deze onderwerpen meegenomen zouden zijn in de analyses.

De PvdA kan ook behoorlijk tevreden zijn. Zij heeft vrij veel beloftes uit de campagne in het akkoord weten te krijgen (de fiscalisering van de AOW, het generaal pardon en aanpassingen van het zorgstelsel). Tevens blijkt dus uit het akkoord dat ze haar zin krijgt op het gebied van marktwerking.

Het CDA lijkt het minst tevreden te kunnen zijn. Wellicht kan als meest klinkend resultaat worden aangemerkt dat er weinig is teruggedraaid wat betreft de koers die de vorige kabinetten sinds 2003, onder leiding van het CDA, was ingeslagen. De aanpassingen van het vreemdelingenbeleid wijken af van het programma van het CDA, evenals enkele punten waar de ChristenUnie voor gestreden heeft, zoals het gezinsbeleid. Uiteraard kan CDA-leider J.P. Balkenende daartegenover stellen dat hij zijn breekpunt, de hypotheekrenteaftrek, behouden heeft. Opvallend is bovendien dat het CDA gelijk heeft gekregen op onderwerpen die geld kosten, zoals de staatsschuldreductie, de gratis kinderopvang (hoewel dat meer een vormkwestie was, want elke partij wilde er geld in steken) en de hypotheekrenteaftrek. Beleid dat juist geld moet opleveren, zoals de fiscalisering van de AOW en milieuheffingen (hoewel dat via een rem op economische groei wellicht ook belastinginkomsten remt), komen uit de koker van de PvdA en de ChristenUnie. De 'impopulaire' maatregelen kan men dus zien als beleid van deze twee partijen. Ten opzichte van de voorgaande kabinetten-Balkenende, waar sterk werd ingezet op eigen verantwoordelijkheid, valt op dat er in het huidige akkoord een sterke nadruk ligt op gemeenschapszin en overleg.

5. Beleidsverschillen tussen coalities

Onze voorspelling van het beleid zat er op geen enkel onderwerp ver naast: de richting van het beleid is goed voorspeld, slechts op nuances wijkt de voorspelling af. Ook uit andere toepassingen van het model blijkt het een goede voorspeller te zijn van onderhandelingsuitkomsten.²⁷ Met het ruilmodel kunnen we dus zeker de belangrijkste verschil-

len in beleid aangeven die in de coalities CDA-PvdA-SP, CDA-PvdA-GL en CDA-PvdA-GL-CU zouden zijn opgetreden.

In alle coalities zouden de schalen van de inkomstenbelasting gehandhaafd blijven. Voor de SP en GroenLinks, die het tarief voor hogere inkomens zouden willen verhogen, is dit een dusdanig onbelangrijk onderwerp dat zij hierop geen concessies zouden eisen.

De hypotheekrenteaftrek zou in geen van de coalities drastisch worden aangepakt. Echter, met name in de coalitie met de SP zou dit een breekpunt kunnen zijn geweest in de onderhandelingen. Ook de vierpartijen coalitie CDA-PvdA-GL-CU had hierop stuk kunnen lopen, aangezien de laatste drie partijen de hypotheekrenteaftrek wilden aanpakken, terwijl het CDA zijn poot stijf zou houden.

In elke coalitie zou de no-claim zijn afgeschaft, het basispakket in zekere mate zijn uitgebreid en de zorgpremie deels inkomensafhankelijk zijn geworden. In de coalitie waaraan de SP deelneemt zou deze premie waarschijnlijk zelfs geheel inkomensafhankelijk zijn geworden.

In elke coalitie zou de AOW in zekere mate gefiscaliseerd zijn, in de coalities met GroenLinks en de SP nog in sterkere mate dan in het huidige kabinet. Het CDA was tegen verdere fiscalisering en dat had met name in de coalities met zowel GroenLinks als de PvdA kunnen leiden tot het stuklopen van de onderhandelingen.

Hoewel het in 2007 aangetreden kabinet al duidelijk meer aandacht heeft voor milieubeleid, zou in coalities waaraan GroenLinks deelneemt het beleid substantieel groener zijn geweest. Zonder GroenLinks is er meer ruimte voor asfalt en voor groei van Schiphol. Bovendien blijft de optie voor een kerncentrale in de toekomst open.

Op het gebied van het vreemdelingenbeleid speelde met name het generaal pardon. Aangezien zonder het CDA dit beleid ook een meerderheid in de Tweede Kamer had, zou dat in geen enkele formatie een heet hangijzer zijn geweest.

Ook in de coalitie met de SP zou er ruimte zijn voor een versoepeling van het ontslagrecht als de werknemers en werkgevers daarover overeenstemming konden bereiken. De SP zou hier echter strikter op toezien. Op het terrein van kinderopvang zouden in geen enkele coalitie werkende ouders worden bevoorrecht boven niet-werkenden. Dus ook voor ouders die hun kind niet naar de kinderopvang brengen, zou in elke coalitie een kindgebonden budget komen. In de coalities waarin de ChristenUnie deelneemt, zou dat budget hoger zijn en volstaan voor zo'n vier dagen. In andere coalities zou met dit bedrag drie dagen kinderopvang bekostigd kunnen worden. Het budget zou deels inkomensafhankelijk zijn geworden. GroenLinks en de PvdA hadden liever alleen gratis kinderopvang voor werkenden ingevoerd om zo de arbeidspartici-

patie van met name vrouwen te verhogen, maar het is zeer waarschijnlijk dat zij op dit punt concessies gedaan zouden hebben.

In de coalitie met de SP zou de marktwerking in de zorg en de privatisering in het openbaar vervoer gestopt zijn, of zelfs deels zijn teruggedraaid. De liberalisering van de huurmarkt zou (voor zover nodig) zijn teruggedraaid en collegegeld zou niet worden gedifferentieerd. In de coalities zonder de SP zou het beleid niet worden teruggedraaid, maar zou GroenLinks geen verdere liberalisering laten plaatsvinden. In het beleid van het huidige kabinet van CDA, PvdA en ChristenUnie is er echter enige ruimte voor gereguleerde marktwerking in de zorg en in het hoger onderwijs. Dit is een onderwerp waarover de SP en het CDA moeilijk tot overeenstemming zouden zijn gekomen.

De staatsschuld zou in elke coalitie voor minstens 6,5 miljard euro worden afgelost. In coalities met de ChristenUnie zou dat bedrag oplopen in de richting van zeven miljard euro. In elk kabinet zou dus de staatsschuld flink gereduceerd en de AOW deels gefiscaliseerd worden. Er wordt dus rekening gehouden met de vergrijzing, indien de hiervoor noodzakelijke bezuinigingen hard zijn te maken.

Op het gebied van veiligheid zou er in coalities met GroenLinks meer nadruk zijn komen te liggen op persoonlijke vrijheid. In de coalitie CDA-PvdA-GL zou preventief fouilleren waarschijnlijk minder vaak worden ingezet en de leeftijdsgrens voor de identificatieplicht worden verhoogd. Zonder GroenLinks zou het beleid iets strenger worden. Alleen in de coalitie CDA-PvdA-GL-CU zou het huidige beleid gehandhaafd worden.

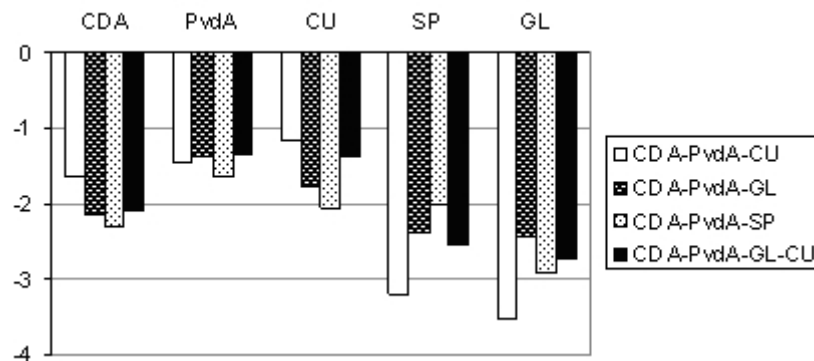
6. Coalitievoorkeuren

Op basis van het voorspelde beleid per coalitie en de beleidsvoorkeuren en belangen van de partijen, kan uitgerekend worden hoe tevreden elke partij met het beleid van de verschillende hypothetische coalities is. In figuur 4 is een inschatting gemaakt welke coalitie door CDA, PvdA, SP, GroenLinks en de ChristenUnie geprefereerd wordt vanuit het beleid dat door de coalitie zal worden gevoerd. Er wordt dus geen rekening gehouden met eventuele externe motieven. Deze preferenties zijn ontleend aan een vergelijking tussen de voorspelde uitkomst voor de coalitie over de elf beleidspunten en de standpunten van de vijf partijen. Hierbij is rekening gehouden met hun prioriteiten.

In figuur 4 is het verlies weergegeven dat elke partij aan de coalitie-uitkomst toekent, ten opzichte van het eigen programma. Hoe kleiner het verlies, hoe aantrekkelijker de coalitie. Hoe verder de uitkomst in het regeerakkoord verwijderd is van het partijstandpunt, des te groter het

verlies. Voor onderwerpen die voor de partij belangrijker zijn, leidt een concessie tot een groter verlies dan op minder belangrijke onderwerpen.

Figuur 4. Verlies partijen bij voorspeld beleid van enkele coalities

Toelichting: zie voor de betekenis van de verticale as de uitleg bij figuur 3.

voorkeur CDA

Het CDA zou het meest van zijn eigen beleid kunnen verwezenlijken in een kabinet met de PvdA en de ChristenUnie. De coalities met GroenLinks zijn voor het CDA minder aantrekkelijk en het minst attractief was de coalitie met de SP en de PvdA. Het CDA heeft na de verkennende fase afgezien van onderhandelingen met de SP. Aangezien er drie alternatieve coalities waren die voor het CDA beter beleid zouden opleveren, is dat een verstandige keuze geweest.

voorkeur PvdA

De PvdA had een lichte voorkeur voor een coalitie waaraan GroenLinks zou deelnemen. Echter, op een kabinet met alleen CDA en de ChristenUnie zou de PvdA bijna evengoed haar stempel kunnen drukken. Tijdens de onderhandelingen met de ChristenUnie en het CDA had de PvdA serieus kunnen dreigen van de onderhandelingstafel weg te lopen wanneer de partij weinig tegemoet gekomen zou worden, omdat er alternatieve coalities met GroenLinks mogelijk waren die zelfs iets interessanter waren voor de sociaal-democraten. Een coalitie met de SP was inhoudelijk voor de PvdA, net als voor het CDA, de minst aantrekkelijke optie. Ook de PvdA zou hierin vrij grote concessies hebben moeten doen. De PvdA heeft te kennen gegeven het te betreuren dat de onderhandelingen met de SP geen serieuze kans hebben gekregen. Op basis van haar geringe tevredenheid met het beleid in een coalitie met de SP

kan echter geconcludeerd worden dat deze uitspraak waarschijnlijk niet op beleidstechnische maar op strategische overwegingen berust.

voorkeur ChristenUnie

Voor de ChristenUnie was het zeer interessant om deel te nemen aan de regeringscoalitie. De meest interessante coalitie was die met alleen PvdA en CDA. Wanneer daarbij ook nog GroenLinks zou zijn aangesloten, was het kabinetsbeleid nog steeds vrij dicht bij de standpunten van de ChristenUnie gebleven. Coalities waaraan de Unie zelf niet deel zou nemen, zouden beleid opleveren dat duidelijk verder van de voorkeur van de ChristenUnie afligt.

voorkeur SP

De SP zou in de onderhandelingen grote concessies hebben moeten doen. Het beleid van coalities waarin de SP zou deelnemen zou slechts iets meer in de buurt van het eigen partijprogramma liggen dan het beleid van de coalities waarin de SP niet zelf zou deelnemen, maar GroenLinks wel. Duidelijk het minst interessant is voor de SP het beleid van het uiteindelijk totstandgekomen kabinet. De SP had kunnen proberen de coalitie CDA-PvdA-CU te voorkomen door zelf grote concessies te doen richting CDA en PvdA, zodat die bereid zouden zijn niet met de ChristenUnie in zee te gaan. De SP heeft ervoor gekozen liever oppositie te voeren tegen beleid dat 'zeer ver' van haar eigen programma afstaat, dan mee te werken aan beleid dat 'gewoon ver' van de eigen voorkeur afligt.

voorkeur GroenLinks

Voor GroenLinks geldt, net als voor de SP, dat het beleid van de coalitie CDA-PvdA-CU het verst afligt van de voorkeuren van de partij zelf. Zelf deelnemen in een kabinet zou qua beleid voor de komende jaren dus lonen. De PvdA zou daar inhoudelijk wel voor open hebben gestaan, maar om het CDA mee te krijgen hadden wat grotere concessies gedaan moeten worden. Ook voor GroenLinks geldt echter dat zowel het beleid van de coalities waarin de partij wel deelneemt als het beleid van de coalities waarin ze niet deelneemt, vrij ver van het eigen partijprogramma liggen. Bovendien speelde voor GroenLinks mee dat een coalitie CDA-PvdA-GL zou bestaan uit partijen die alle zetels verloren hadden bij de Tweede-Kamerverkiezingen. Niettemin bleek de strategie van de partijtop onder de partijleden niet onomstreden.

7. Slot

We hebben een ruilmodel beschreven voor onderhandelingen waarin meerdere partijen een overeenstemming willen bereiken over meerdere onderwerpen. De standpunten en belangen van de partijen zijn in de aanloop naar de Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006 in kaart gebracht. Daags na de verkiezingen konden we op basis van de zetelverdeling de machtsverdeling bepalen. Bovendien was toen duidelijk welke meerderheidscoalities gevormd konden worden. Voor enkele van die coalities hebben we de onderhandelingen door middel van het ruilmodel in de computer gesimuleerd. Deze resultaten zijn publiek gemaakt. Toen enkele maanden later het regeerakkoord bekend werd gemaakt, hebben we onze voorspelling vergeleken met het beleid dat in het akkoord is vastgelegd. Op negen van de elf onderwerpen hebben we correct voorspeld welke partij het onderwerp het meest naar zich toe zou trekken. Op de andere twee onderwerpen lagen de posities van de partijen vrij dicht bij elkaar en lag het beleid dat we voorspelden nog wel in de buurt van het daadwerkelijk overeengekomen beleid. Partijen zijn dus bereid om de ander op bepaalde onderwerpen vergaand tegemoet te komen, als zij op een ander onderwerp zelf eveneens ver tegemoet gekomen worden.

In het model wordt louter rekening gehouden met de inhoudelijke standpunten van partijen en met het belang dat ze aan elk onderwerp toekennen. Partijen die op veel onderwerpen qua standpunten dicht bij elkaar liggen en op thema's waar ze qua standpunt verder uit elkaar liggen complementaire belangen hebben, zullen een overeenkomst bereiken die relatief weinig verlies oplevert. We veronderstellen dat partijen graag zitting nemen in een kabinet met partijen waarin het beleid zo dicht mogelijk bij de eigen opvattingen ligt. Onze voorspelling ten aanzien van welke coalitie waarschijnlijk is om gevormd te worden, is louter op beleidsvoorkeuren gebaseerd. Of partijen veel zetels hebben gewonnen of verloren en of er genoeg 'chemie' was tussen onderhandelaars, speelt in onze voorspelling geen rol. Na de Tweede-Kamerverkiezingen in januari 2003 werd gesteld dat de onderhandelingen tussen de CDA en de PvdA zijn stukgelopen door gebrek aan chemie tussen CDA-leider Balkenende en PvdA-aanvoerder W.J. Bos. Echter, uit analyses die we toen met hetzelfde model hebben gedaan, bleek dat voor het CDA een coalitie met de VVD en D66 inhoudelijk ook iets interessanter was dan een coalitie met de PvdA.²⁸ Factoren als onderlinge chemie en het opnemen van grote winnaars in de coalitie zullen soms een rol spelen in een kabinetsformatie, maar de mate waarin men over standpunten overeenstemming kan bereiken, zal uiteindelijk toch doorslaggevend zijn.

Volgens onze analyses is het op inhoudelijke gronden begrijpelijk dat het CDA na verkennende gesprekken afgezien heeft van onderhandelingen met de SP. Voor het CDA waren er alternatieve coalities mogelijk waarvan het beleid inhoudelijk veel dichter bij de voorkeuren van het CDA zou uitkomen. Zowel coalities met de ChristenUnie als eventueel met GroenLinks zouden voor het CDA inhoudelijk interessanter zijn geweest dan een coalitie met de SP. Ook voor de PvdA was een coalitie met de SP inhoudelijk niet de beste optie. Maar de PvdA en de SP vissen grotendeels in dezelfde electorale vijver. Daarom heeft de PvdA lange tijd aangestuurd op onderhandelingen met de SP, zodat haar niet verweten kon worden dat de SP niet aan de regering deelneemt omdat de PvdA dat tegenwerkte.

noten

¹ We bedanken Paul Lucardie voor commentaar op eerdere versies van dit artikel.

² De simulaties zijn gedaan met de software van *DECIDE* bv., een aan de Rijksuniversiteit Groningen gelieerde onderneming die gespecialiseerd is in analyse en interventie in complexe besluitvormingsprocessen (zie www.decide.nl). We willen Reinier van Oosten bedanken voor zijn hulp bij de computersimulaties.

³ De experts zijn dr. Paul Lucardie van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen en drs. Jan Dirk Gerritsen van het Instituut voor Publiek en Politiek. Zij zijn geïnterviewd door medewerkers van *DECIDE* bv. We willen de experts hartelijk danken voor hun medewerking.

⁴ Het verslag van Hoekstra is onder andere te vinden op www.regering.nl.

⁵ Jaap Woldendorp, Hans Keman en Ian Budge, 'Party Government in 20 Democracies: an update (1990-1995)', in: *European Journal of Political Research*, 33 (1998), no. 1, 125-164. De auteurs geven een overzicht van coalities in twintig democratieën, waaronder Nederland. Ze maken onder andere een onderscheid in minderheidscoalities, meerderheidscoalities waarin elke partij nodig is (*minimal winning*), en meerderheidscoalities waarin niet elke partij nodig is voor de meerderheid (*surplus coalition*).

⁶ Ten tijde van de interviews met de experts, voorafgaand aan de Tweede-Kamerverkiezingen, was er op basis van de peilingen een kans dat er een centrum-rechts kabinet met CDA en VVD gevormd zou worden. Op basis van de verkiezingsuitslag was dat echter geen optie.

⁷ Zie voor meer uitleg over deze nutsfunctie en een formele representatie M.A.L.M. van Assen, F.N. Stokman en R.C.H. van Oosten, 'Conflict Measures in Cooperative Exchange Models of Collective Decision-Making', in: *Rationality & Society*, 15 (2003), no. 1, 85-112; 92.

⁸ De bepaling van de beleidsposities uit het regeerakkoord op deze schalen is wederom uitgevoerd in overleg met een van de experts, Paul Lucardie. Nadat het regeerakkoord openbaar was gemaakt, heeft hij het beleid op de elf beleidsonderwerpen op de eerder geconstrueerde schalen geplaatst. De posities van de partijen en de inhoud van het bijbehorende beleid waren al gedefinieerd op deze schaal. Het beleid dat in het regeerakkoord was opgenomen, is vergeleken met die reeds gedefinieerde posities. Vervolgens is er een positie aan het beleid uit het regeerakkoord toegekend.

⁹ Op 28 november 2006 hebben we het rapport met onze voorspellingen via een persbericht publiek gemaakt, ruim voordat de onderhandelingen tussen de partijen begonnen waren. Hieraan is onder andere aandacht besteed in het televisieprogramma 'Nova' op 4 december 2006, in *Elsevier* van 30 december 2006, in *NRC Handelsblad* (www.nrc.nl/binnenland/-article1757889.ece) en het *Dagblad van het Noorden* (www.dvhn.nl/-nieuws/noorden/article1334631.ece).

¹⁰ Voor een nadere uitleg over het gebruikte model, zie onder anderen F.N. Stokman, M.A.L.M. van Assen, J. van der Knoop en R.H.C. van Oosten, 'Strategic Decision Making', in: *Advances in Group Processes*, 17 (2000), 131-153; en Javier Arregui, Frans N. Stokman en Robert Thomson, 'Exchange and Compromise in the European Union' in: Robert Thomson, Frans N. Stokman, Christopher Achen en T. Koenig, red., *The European Union Decides*, Cambridge, 2006, 124-152.

¹¹ Wanneer het belang van partij A op onderwerp I wordt aangegeven met $S_{A,I}$ en $S_{A,I} / S_{A,II} < S_{B,I} / S_{B,II}$ dan zal er een ruil plaatsvinden waarbij de uitkomst op onderwerp II richting het standpunt van A schuift en op onderwerp B richting het standpunt van partij B. Op deze wiskundige uitwerking wordt nader ingegaan in onder anderen Van Assen, Stokman en Van Oosten, 'Conflict Measures in Cooperative Exchange Models of Collective Decision-Making'.

¹² Als maat voor de macht van partijen gebruiken we de derdemachtswortel van het relatieve aantal zetels dat de partijen in de coalitie hebben. Hierdoor heeft een partij met twee keer zoveel zetels dus wel meer macht dan de andere partij, maar niet twee keer zoveel macht. In de coalitie CDA-PvdA-CU kan de relatieve macht van elke partij dan uitgedrukt worden in de volgende getallen: CDA: 0,41; PvdA: 0,38; en de ChristenUnie: 0,21.

¹³ Voor een bespreking van het compromismodel verwijzen we naar J.M.M. van den Bos, *Dutch EC policy making. A model-guided approach to coordination and negotiation*, Utrecht, 1991; en F.N. Stokman en J.M.M. van den Bos, 'A Two-Stage Model of Policymaking with an Empirical Test in the U.S. Energy-Policy Domain', in: *Research in Politics and Society*, 4 (1992), 219-253.

¹⁴ Voor een bespreking van positieve en negatieve externaliteiten van ruilen tussen twee partijen voor de andere partijen verwijzen wij naar J. Dijkstra, M.A.L.M. van Assen en F.N. Stokman, 'Outcomes of Collective Decisions With Externalities Predicted', *Journal of Theoretical Politics*, 20 (2008), no. 4, 415-441.

¹⁵ Zie regeerakkoord blz. 32, punt 8.

¹⁶ Zie regeerakkoord blz. 48, punt 8-14.

¹⁷ Zie regeerakkoord blz. 24, punt 1.

¹⁸ Zie regeerakkoord blz. 16-17, punt 2-6, 8, 9; blz. 23-24, punt 1, 2 en 4; en blz. 24, punt 2 en 7; blz. 50, ticketheffing.

¹⁹ Zie regeerakkoord blz. 27-28, punt 1, 2, 4, 7; blz. 43, punt 2, 5 en 6.

²⁰ Zie regeerakkoord blz. 23-24, punt 1.

²¹ Zie regeerakkoord blz. 29, punt 1-4.

²² Zie regeerakkoord blz. 17, punt 7; blz. 32, punt 9; blz. 41, punt 16 en 24. Dit punt is meegenomen omdat het wel controversieel was onder de andere partijen. De VVD verschilde hierover sterk van GroenLinks en de SP.

²³ Zie regeerakkoord blz. 47, punt 8.

²⁴ Zie regeerakkoord blz. 34-35, punt 6-9, 13.

²⁵ Er wordt in het compromis model dus gebruik gemaakt van het gemiddelde van de posities van de partijen. Soms gebruikt men ook het gewogen gemiddelde, waarin bijvoorbeeld macht als wegingsfactor meetelt. Zie Stokman en Van den Bos, 'A Two-Stage Model of Policy-making with an Empirical Test in the U.S'.

²⁶ Deze gemiddelden zijn gebaseerd op de tien onderwerpen waarvan de uitkomst niet triviaal was. Dus inkomstenbelasting is niet meegenomen aangezien de partijen het daar op voorhand over eens waren en beide modellen het beleid daarom precies goed voorspelden.

²⁷ Twee keer eerder zijn de voorspellingen van het ruilmodel publiekelijk aangekondigd aan het begin van onderhandelen. De eerste keer was dit in 1996, toen Maurice Rojer en Frans Stokman aan het begin van de metaal-cao onderhandelingen aankondigden dat zij hun voorspellingen op zestien controversiële issues bij de notaris hadden gedeponeerd. De tweede keer was bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002. In beide

gevallen waren meer dan tachtig procent van de voorspellingen binnen scherpe criteria correct.

²⁸ Zie *Elsevier*, 25 januari 2003.

PERSONALISERING VAN DE POLITIEK

J. Kleinnijenhuis, D. Oegema en J.H. Takens

1. Inleiding

‘Personalisering’ is een veel gebezigde negatieve kwalificatie geworden voor de kwaliteit van de democratie, en voor de kwaliteit van verkiezingscampagnes in het bijzonder. Wie de term ‘personalisering’ in de mond neemt, doet dat doorgaans om afkeuring uit te spreken over politici wier mening men niet deelt, zonder al te nauwkeurig uit te leggen wat onder personalisering verstaan wordt, of waarom personalisering altijd verderfelijk zou zijn. Zo bezien hoort ‘personalisering’ thuis in hetzelfde rijtje als ‘populisme’, ‘Amerikanisering’, en ‘televisiedemocratie’. Na de laatste Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006 schreef *de Volkskrant* bijvoorbeeld:

‘Rita Verdonk heeft haar kiezers niet eens een programma voorgelegd. Ze belooft slechts recht door zee te zijn: “Dat kent u van mij.” Zo schrijdt de *personalisering* voort. Partijen proberen hieraan tegemoet te komen met de organisatie van interne lijsttrekkersverkiezingen. Maar in de VVD ging dat mis, omdat de partijleden het *populisme* van Verdonk niet wilden. Rita verloor, maar ze is toch de sterkste. Zo sterk dat omwille van haar deze maand zelfs het staatsrecht werd verboden. Bij de *macht van de tv* horen suggestie, retoriek en vereenvoudiging, zo waarschuwt Piet Hein Donner’.¹

De lezer wordt uit dit citaat weinig wijzer over het anti-immigratiebeleid van de gewezen minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie M.C.F. Verdonk, of over de steun onder de bevolking daarvoor, of over argumenten om te waarschuwen tegen ‘personalisering’, ‘populisme’ en de ‘macht van de tv’.

Wie stelt dat de personalisering voortschrijdt, lijkt op het eerste gezicht het gelijk van de vismarkt te hebben. Bij de Kamerverkiezingen van

2006 triomfeerden immers partijen die zich in de verkiezingscampagne als eenmanspartijen hadden gemanifesteerd, namelijk G. Wilders met zijn PVV, M.L. Thieme met haar PvdD en vooral J.G.Ch.A. Marijnissen met zijn SP? De minder als één persoon naar voren tredende partijen CDA, PvdA, en VVD, die onderling de regeringsmacht altijd verdeeld hadden, verloren immers allemaal? Was het verlies van de VVD ook niet mede te wijten aan het gegeven dat VVD-minister Verdonk als politieke persoonlijkheid niet naar de achtergrond verdwenen was?

De definitie van personalisering die uit het voorgaande naar boven komt, en die wij ook in het navolgende zullen aanhouden, is dat er van personalisering sprake is als politici meer dan voorheen op de voorgrond treden in vergelijking tot de instituties en organisaties die zij vertegenwoordigen. Ofwel, het gaat om de verhouding tussen de ambtsdrager en zijn of haar ambt.

2. Uiteenlopende omschrijvingen van personalisering

Wie de hedendaagse politiek aanklaagt wegens personalisering, veronderstelt doorgaans dat personalisering thans frequenter en dominanter voorkomt dan nog maar enkele decennia geleden, toen de media als intermediair tussen politici en kiezers minder multimediaal, minder interactief, minder op vermaak gericht, en bovenal minder alomtegenwoordig waren, vierentwintig uur per dag. Nu brengen nieuwe media nieuwe mogelijkheden met zich mee om de politieke wind mee te krijgen, om politiek momentum te verkrijgen; om Fortuna aan de eigen kant te krijgen, zoals de Italiaanse politicus N. Machiavelli (1469-1527) het uitdrukte; of om in de *'horse race'* meer nieuws over successen dan over het eigen falen te verspreiden, zoals het in onderzoek naar hedendaagse verkiezingscampagnes heet.² In de tijd van Machiavelli waren het vooral publieke ceremonies en militaire operaties, waarmee leiders zich zichtbaar konden maken voor het volk. In de Bataafsche revolutie waren er de gedrukte pamfletten. Toen de Franse politieke denker A. de Tocqueville tegen het midden van de negentiende eeuw *De la démocratie en Amérique* schreef, waren in de Verenigde Staten dagbladen al een belangrijk middel om het volk te bereiken, ja zelfs een al bijna weer ineffectief middel om de onverschillig en apathisch geworden burgers aan te spreken. De Amerikaanse president A. Lincoln wist hoe belangrijk voor zijn aanhangers de prachtige foto was die fotograaf M.B. Brady in 1862 van hem gemaakt had. F.D. Roosevelt gebruikte vanaf 1933 de radio voor zijn *'fireside chats'*, daarbij steevast zijn landgenoten aansprekend met *'my friends'*. Intussen gebruikte Hitler de radio om

het oorverdovende geklap voor hem in de door de SS opgezweepte stations in alle Duitse huiskamers te laten weerklinken. De televisie liet in 1960 het klamme gelaat van de nog half grieperige Amerikaanse presidentskandidaat R.M. Nixon zien, en hij verloor van de gebronsde J.F. Kennedy, die het volgens radioluisteraars helemaal niet zo goed deed. Internetzoekmachines zoals Google Trends brengen in combinatie met weblogs de strijd om politiek momentum in nieuw vaarwater. Amerikaanse journalisten zijn misschien wel in de eerste plaats schrijvers van hun eigen weblogs geworden, die voor onderwerpen en invalshoeken zich sterk laten leiden door wat blijkt Google Trends aanslaat om zo de kans te vergroten zelf gelezen te worden.³

Wie personalisering van de politiek definieert als het op de voorgrond treden van politici in nieuwe media, of in nieuwe mediaformats – soaps, infotainment, hyves, weblogs – zal zeker een trend naar meer personalisering kunnen ontwaren, omdat al die nieuwe media aanvankelijk nog niet voor het bedrijven van politiek werden ingezet. Maar het bewijst natuurlijk niet dat er sprake is van personalisering in de betekenis die er in dit artikel aan gegeven wordt. Het toont niet aan dat hedendaagse politici zoals de in de herfst van 2008 gekozen Amerikaanse president B.H. Obama of de Nederlandse minister-president J.P. Balkenende zich in vergelijking tot de instituties die zij vertegenwoordigen sterker en nadrukkelijker presenteren dan, bij wijze van voorbeeld, hun voorgangers Roosevelt of H. Colijn.

Een verwante opvatting van personalisering van de politiek is dat politici in die nieuwe media steeds vaker hun private kant tonen om zich als persoon van vlees en bloed aan de kiezers te presenteren, waarbij ze zich in bochten wringen om van het persoonlijke weer iets politieks te maken.⁴ Wie kent niet de praatprogramma's waarin politici worden geconfronteerd met vragen over privé-aangelegenheden, waarop sommigen van hen toch nog verbazingwekkend vernuftige antwoorden met een herkenbare politieke strekking weten te geven? Opnieuw geldt dat personalisering volgens deze omschrijving bijna per definitie optreedt, omdat zulke persoonlijke praatprogramma's nog niet zo lang bestaan, en politici er pas sinds kort gebruik van maken – nog steeds lang niet alle politici, overigens. Toch is het nog maar de vraag in hoeverre zulke op de persoon gerichte programma's los staan van de traditionele journalistiek: een hypothese die nader onderzoek verdient is dat politici die in zulke programma's optreden meewarig bejegend zullen worden door de presentator als ze blijkt het horse race-nieuws in de traditionele media momentum missen, maar respectvol als ze succes na succes boeken.

In weer een andere opvatting van personalisering wordt het gewin voor politici op het persoonlijke vlak – hetzij financieel en materieel, hetzij in relaties – op de voorgrond gesteld. Een streven naar persoonlijk financieel en materieel gewin beheerst vaak het doen en laten van leiders die een persoonlijkheidscultus rondom zich hebben opgebouwd, of het nu gaat om dictatoren zoals N. Ceaușescu (Roemenië, 1965-1989), Mobutu Sese Seko (Congo, 1965-1997) of R.G. Mugabe (Zimbabwe, 1980-heden), of om herhaaldelijk herkozen leiders in een democratie, zoals S. Berlusconi (Italië, 1994-heden, met onderbrekingen). In landen waarin de corruptie minder welig kan tieren, zorgen geïnstitutionaliseerde beloningssystemen ervoor dat politici pas na hun politieke carrière hoge ‘marktconforme’ financiële beloningen ontvangen, bijvoorbeeld als commissaris, als bestuursvoorzitter of – in Amerika met zijn grotere lezersmarkt – ook wel als schrijver van een biografie.

Voor wie uit is op financieel gewin is het politieke metier op zijn best slechts een hachelijke omweg. Hetzelfde geldt voor gewin op het relationele vlak. De geschiedenis van politieke leiders zoals koning David, Alcibiades, Alexander de Grote, Genghis Khan, Catherina de Tweede of president Kennedy doet vermoeden dat ze misschien van nature al attractief en onweerstaanbaar waren, maar zeker door hun macht die aantrekkingskracht verder wisten te vergroten. Echter, de multimedia-democratie zet misschien juist wel een rem op de uitbuiting van politieke macht als afrodisiacum, althans afgaande op de schandalisering van de escapades van de Amerikaanse president W.J. (Bill) Clinton (1992-2000), die uitliepen op een afzettingsprocedure. Internetpublicaties van M. Drudge stonden aan de basis van Clintons schandalisering in de klassieke media. Ook de Nederlandse kwaliteitspers acht schandaliserend nieuws gerechtvaardigd zodra de betreffende politicus al in opspraak gebracht is door internetpublicaties, zoals in het geval van de ‘fietskelder’-affaire rond de Nijmeegse PvdA-wethouder P.F.G. Depla in november 2007, of het onhandig geweigerde spindoctor-interview door PvdA-minister C.P. (Ella) Vogelaar aan GeenStijl-reporter R. Castricum, maar ook als een collega toch over privé-aangelegenheden gaat berichten (zoals H.M. van Royen-Kroon over de hoerenloperij van de Amsterdamse PvdA-wethouder R.H. Oudkerk in januari 2004).⁵ De Nederlandse rechter houdt echter vast aan het verbod op ongewenste inmenging door *gossip*-journalisten (‘papparazzi’) in het privé-leven van politici: in april 2008 werd PvdA-minister W.J. Bos in het gelijk gesteld tegen *Weekend*, dat zonder zijn toestemming een foto van hem met zijn dochtertje in zijn armen op de voorpagina geplaatst had.

Maar aanzien is meer dan gewin. Plato (circa 427-347 v.C.) achtte personalisering een wezenskenmerk van de democratie omdat – in vergelijking tot andere politieke stelsels – het onderscheidende kenmerk van een democratie is dat politieke leiders het als hun hoogste eer moeten beschouwen om geliefd te worden bij de menigte waarvoor eigen vrijheid het hoogste goed is. Democratie kwam er voor hem op neer dat het volk zich op sleeptouw liet nemen door de knappe maar beginselloze, nietsontziende Alcibiades (circa 450-404 v.C.), ondanks de raad van de wijzere Socrates. In een democratie zou alleen de volksgunst op de korte termijn tellen. Plato vreesde deze vluchtige persoonscultus, waarbij nagelaten zou worden om te doen en te laten wat nodig was voor de eer of de macht van het volk op langere termijn. Volgens Plato was in een democratie de zucht naar volksgunst onverzadigbaar. Half spottend voorspelde hij dat leiders in een democratie na verloop van tijd zelfs zullen snakken naar lof uit de mond van slaven. De Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865) stelde hem in het gelijk. Maar ook dat zou niet genoeg zijn. Vervolgens zouden vrouwen als gelijken in vrijheid worden gezien. Het vrouwenkiesrecht (in de meeste democratieën generaliseerd na 1918) stelde Plato in het gelijk. Vervolgens zouden de dieren aan de beurt komen: ‘als je het zelf niet had meegemaakt, zou je niet geloven hoe veel meer vrijheid dieren genieten in een democratie dan elders... En je hebt paarden en ezels die gewend zijn zo vrij en deftig rond te lopen dat ze op straat opbotsen tegen de passant die niet opzij gaat’.⁶ Plato zou, als één van de eerste denkers over democratie, dus allerm minst verbaasd zijn geweest als hij vernomen zou hebben dat anno 2006 een Partij voor de Dieren zijn opwachting maakte in het Nederlandse parlement.

3. Is er bewijs voor personalisering?

Hoewel personalisering in politieke beschouwingen een gangbare term is, is er betrekkelijk weinig onderzoek verricht naar personalisering. De Duitse politicoloog M. Kaase komt in een klassiek overzichtsartikel tot de conclusie dat er geen bewijs is voor de personaliseringshypothese.⁷ Ook de Duitse onderzoekers J. Wilke en C. Reinemann kunnen geen eenduidige personaliseringstrend ontwaren, noch in Duitsland, noch in de Verenigde Staten.⁸ De Amerikaanse communicatiewetenschappers W.A. Danielson en D.L. Lasorsa laten in hun onderzoek naar honderd jaar dagbladkoppen uit *The New York Times* en *The Los Angeles Times* zien dat de twintigste eeuw geenszins de eeuw van de personalisering was als wel van de organisaties: steeds meer dagbladkoppen brengen

nieuws over organisaties met voor oningewijden onbegrijpelijke afkortingen (bedrijven, bonden, internationale organisaties, semi-overheidsinstanties, quango's).⁹

Tot de conclusie dat het met de personalisering van de politiek zo'n vaart niet loopt komen ook de politicologen J.J.M. van Holsteyn en R.B. Andeweg, op basis van met name het Nederlandse Kiezers Onderzoek (NKO) uit 2006. Hierin waren vragen opgenomen om te bepalen of de kiezer op dezelfde persoon zou hebben gestemd als deze voor een andere partij zou uitkomen.¹⁰ Slechts negen procent van de kiezers zou dan op dezelfde persoon blijven stemmen, ongeacht of het gaat om mannen of vrouwen, of om jongere of oudere kiezers. Voor de meeste lijsttrekkers is het percentage zelfs lager dan negen procent, maar het bedraagt twaalf procent voor Marijnissen (SP) en 25 procent voor Wilders (PVV), niet toevallig de twee lijsttrekkers die persoonlijk de partij oprichtten die zij in 2006 vertegenwoordigden – en die uitgaande van hun persoonlijke overtuigingen voor hetzelfde geld wellicht hun partij ook net iets anders hadden kunnen inrichten en afficheren. Van Holsteyn en Andeweg vestigen tevens de aandacht op het gegeven dat afgaande op de groei van het aantal voorkeursstemmen de spreiding van kiezers over verschillende personen waarop gestemd wordt vanaf 1946, en vooral na 1989, sterk gegroeid is.¹¹ Dat betekent dat er zeer zeker geen sprake is van toenemende personalisering, als personalisering wordt opgevat als een toename van populisme waarbij nog slechts één of enkele charismatische persoonlijkheden kunnen rekenen op de volksgunst, maar daarentegen van een toenemende versplintering van de kiezersgunst over een groter aantal politici dan voorheen (in methodologisch jargon ook wel aangeduid als een toenemende 'entropie' of 'perplexiteit').

Intussen stapelt zich echter ook bewijs op dat sommige vormen van personalisering wel degelijk bestaan. Waar intussen bijvoorbeeld bewijs voor is, is dat in de hedendaagse democratie 'charisma' vooral bestaat uit het vermogen om aandacht in de media te verkrijgen. De Israëlische communicatiewetenschapper T. Sheafer laat zien dat in de Knesset politici aan wie door collega's charisma wordt toegeschreven niet zozeer uitblinken door kennis van één beleidsterrein, maar door een breed overzicht over vele gebieden, waardoor ze gemakkelijk nieuwswaardige *sound bites* ten beste kunnen geven, zelfs over onderwerpen waarbij ze formeel niet de woordvoerder zijn en waarvan ze verhoudingsgewijs weinig kaas gegeten hebben.¹² Intussen is er ook bewijs dat politici als persoon in de media op de voorgrond kunnen treden door in te spelen op wat tegenwoordig wel de 'medialogica' genoemd wordt.

De Duitse communicatiewetenschapper H.M. Kepplinger toont met longitudinaal onderzoek in Duitsland aan dat na de Tweede Wereldoorlog politici steeds vaker in beeld kwamen wanneer zij inspeelden op de behoefte van journalisten aan negatief nieuws door elkaar voor de *Bühne* frontaler aan te vallen – met andere woorden, waarbij ze inspeelden op de behoefte aan ‘*confrontation*’.¹³

Voor een uitvoeriger bespreking van de vaak tegenstrijdige recente internationale onderzoeksliteratuur over personalisering wordt hier verwezen naar een artikel van de Israëlische G. Rahat en Sheaffer over personalisering in de Israëlische politiek.¹⁴ Zij stellen voor drie hoofdvormen van personalisering te onderscheiden, met daarbinnen enkele ondersoorten. Het gaat dan om institutionele personalisering, personalisering in de media, en om de personalisering van politieke activiteiten. Van institutionele personalisering is bijvoorbeeld sprake als partijen de fractiediscipline zouden afschaffen, geen vaste woordvoerders per beleidsterrein meer zouden benoemen, zouden toelaten dat parlementariërs voor zichzelf campagne voeren in plaats van voor de partij en voor de lijsttrekker, of open interne verkiezingen (‘*primaries*’) zouden organiseren om een lijsttrekker te kiezen. Van personalisering in de media is sprake als politici in de media vaker worden genoemd in vergelijking tot de instituties die zij vertegenwoordigen en het ambt dat zij bekleden; het gaat daarbij dus om de vorm van personalisering die in deze beschouwing centraal staat. Van personalisering van politieke activiteiten is sprake als parlementariërs en bewindslieden steeds vaker namens zichzelf activiteiten ontplooiën die niet bij het vlaggenschip van hun partij of ministerie worden ondergebracht. Initiatiefwetsvoorstellen van afzonderlijke parlementariërs die daarvoor dwars door alle partijen heen steun trachten te werven, vormen hiervan een voorbeeld. Rahat en Sheaffer laten zien dat alle drie vormen van personalisering zich tussen 1949 en 2003 in de Israëlische politiek aftekenden. Voorts tonen zij aan dat institutionele personalisering, afgemeten aan een geringere grip van partijen op de kandidaatstelling van parlementariërs, voorafgaat aan personalisering in de media, wat weer mogelijkheden biedt voor gepersonaliseerde activiteiten van parlementariërs. ‘It is not a chicken and an egg problem; politics always comes first’, menen zij. Een opmerkelijke bevinding is ook dat, althans in Israël, de personalisering in de media na 1992 nauwelijks verder toeneemt.

In dit artikel zullen we twee decennia uit de recente Nederlandse geschiedenis als uitgangspunt nemen voor de vraag of de personalisering van de Nederlandse politiek in de media is toegenomen. Het gaat om de periode van 1 januari 1990 tot en met de Tweede-Kamerverkie-

zingen van 22 november 2006, een tijdvak dus waarin de personalisering in de Israëlische politiek niet noemenswaardig meer toenam. Als we er in navolging van Rahat en Sheaffer vanuit gaan dat ook in Nederland institutionele personalisering voorafgaat aan personalisering in de media, dan mogen we in Nederland in 2002 en 2006 een toename van personalisering in de media verwachten. In 2002 trad een partij aan die nog gedurende de verkiezingsstrijd opgebouwd moest worden – de LPF van W.S.P. (Pim) Fortuyn. In het najaar van 2002 organiseerde de PvdA een interne lijsttrekkersverkiezing voor de Tweede-Kamerverkiezingen. In 2006 volgde de VVD dit voorbeeld. Was deze institutionele personalisering verantwoordelijk voor de personalisering in de media van Fortuyn in de verkiezingscampagne van 2002, van PvdA-leider Bos in de verkiezingscampagne voorafgaande aan de verkiezingen van 22 januari 2003 en van VVD-lijsttrekker M. Rutte en Verdonk in de verkiezingscampagne van 2006?

4. Methode

4.1 Selectie media en artikelen

Omdat het volgens de hier gehanteerde definitie van personalisering niet gaat om de vraag of politici meer en effectiever gebruik gaan maken van nieuwe media – dat doen ze na verloop van enige tijd zeker – richten we ons bij onze vergelijking vooreerst op een en hetzelfde medium, namelijk op de berichtgeving in dagbladen. Deze keuze maakt het mogelijk een ‘automatische’ inhoudsanalyse uit te voeren op de gehele periode waarin dagbladen digitaal beschikbaar zijn, dus vanaf 1990. Ook de regeerperioden tussen twee verkiezingscampagnes zijn meegenomen in de beschouwing, anders dan in het meeste onderzoek.¹⁵ Mocht blijken dat ook tussen verkiezingscampagnes de personalisering toeneemt, dan is daarmee aangetoond dat dit verschijnsel geen toevallig uitvloeisel is van gebeurtenissen in één of enkele verkiezingscampagnes.

De regionale dagbladen blijven buiten beschouwing, omdat in de onderzoeksperiode het aanbod daarvan wijzigde door fusies en overnames, zodat we dan bij elke verschuiving in de onderzoeksresultaten ons zouden moeten afvragen of deze ook veroorzaakt had kunnen worden door veranderingen in het medialandschap. We richten ons op de landelijke dagbladen. Het *Algemeen Dagblad* laten we om dezelfde reden buiten beschouwing: in 2004 onderging het dagblad een sterke metamorfose, waarvan we ons in dit artikel niet willen afvragen wat de autonome gevolgen daarvan waren. Buiten beschouwing blijven ook de media die

gedurende de onderzoeksperiode of daarna ontstonden (*Metro*, *Spits*, *NRC.Next*, *Dag*, *de Pers*). Twee dagbladen met een christelijke signatuur, *Reformatorisch Dagblad* en *Nederlands Dagblad*, zijn om pragmatische redenen buiten beschouwing gelaten: ze waren voor ons minder goed toegankelijk. Voor de analyse van de trends over de hele periode zijn *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant*, *De Telegraaf* en *Trouw* geselecteerd. Alleen *NRC Handelsblad* is voor de gehele onderzoeksperiode beschikbaar. Door middel van een wegingsprocedure wordt bewerkstelligd dat het verloop van de aandacht in algemene grafieken, waarin alle dagbladen samen worden genomen, daardoor zomin mogelijk wordt verstoord.

Alle artikelen die de naam van een partij uit de Tweede Kamer of een van de bewindspersonen (zoekterm: achternaam en als conditie dat de functie van de persoon in hetzelfde artikel wordt genoemd) bevat, zijn opgehaald uit de database van LexisNexis. Vervolgens zijn irrelevante artikelen waarin toch de namen van de gezochte politici voorkwamen met een set instructies zo volledig mogelijk verwijderd. Bij Kamerleden gold bijvoorbeeld als voorwaarde dat ook een partij in het artikel genoemd moest worden. Deze procedure resulteerde in een bestand van 256.550 artikelen. Omwille van een efficiënte data-analyse is de analyse uitgevoerd op een willekeurig getrokken steekproef van circa twintig procent, die bestaat uit 54.403 artikelen. Voor de grofmazige resultaten die in dit artikel worden vermeld zou een analyse gebaseerd op alle artikelen niet tot andere resultaten geleid hebben.

Voor de voorlaatste paragraaf is een handmatige inhoudsanalyse uitgevoerd om de dagblad- en televisieberichtgeving gedurende de drie maanden voorafgaande aan de verkiezingen van 1994, 2002, 2003 en 2006 te vergelijken, zulks om na te gaan of de personalisering inderdaad het meest gevoed wordt door de televisieberichtgeving.

4.2 Zoekprocedure automatische inhoudsanalyse

Gezocht is naar het voorkomen van alle bewindspersonen, alle leden van de Tweede Kamer en van een aantal prominente partijleden (met name ex-ministers), die, zoals oud-VVD-leider H. Wiegel, regelmatig opduiken in politieke discussies. De lijst is bijgewerkt van 1989 tot en met 22 november 2006.¹⁶ Voor elke politieke partij is gezocht op de volledige naam en de eventuele afkorting. Omdat er geen een-op-een-relatie bestaat tussen personen en hun naam, moeten tevens functie-aanduidingen gehanteerd worden om op personen te zoeken.¹⁷

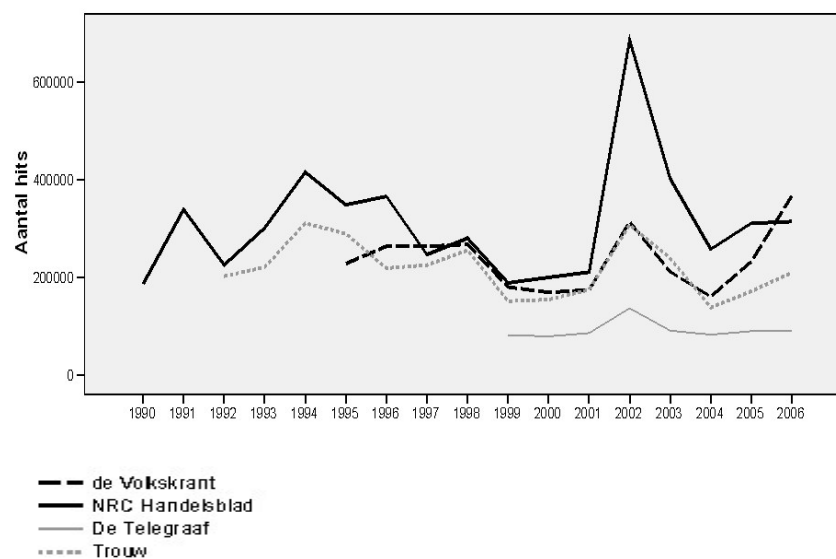
5. Personalisering in Nederland van 1990 tot 2006

Volgens de hier gehanteerde definitie van personalisering in de media gaat het om de verhouding tussen de aandacht voor politici en de aandacht voor de instituties die zij vertegenwoordigen. Verhoudingsgetallen zijn echter moeilijk te interpreteren als niet eerst een beeld wordt gegeven van het verloop van de totale aandacht van de journalistiek voor het politieke bedrijf.

5.1 Verschuivingen in de aandacht voor het politieke bedrijf

In figuur 1 wordt de totale aandacht weergegeven voor het politieke bedrijf per onderzocht dagblad. Hiervoor zijn alle vormen van aandacht bij elkaar opgeteld, dat wil zeggen aandacht voor personen, voor ministeries, partijen, bewindslieden en Kamerleden. Onder aandacht wordt verstaan het aantal keren dat een actor wordt genoemd.

Figuur 1. Aandacht voor het politieke bedrijf per jaar in de vier onderzochte dagbladen, 1990-2006

Figuur 1 laat in de eerste plaats zien dat de politiek in *De Telegraaf* altijd minder aandacht gekregen heeft dan in de andere dagbladen, maar dat het patroon wel de trend in *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant* en

Trouw volgt. Tussen deze drie dagbladen zijn wel verschillen te zien. De tijdreeks start in 1990, wanneer alleen *NRC Handelsblad* opgenomen is in Lexis-Nexis. Over de gehele linie besteedt dit dagblad de meeste aandacht aan het politieke bedrijf, maar tussen 1995 en 2001 zijn de verschillen tussen deze drie dagbladen op dat punt klein. Na 2001 blijven *Trouw* en *de Volkskrant* achter bij *NRC Handelsblad*. Vanaf 2003 verwijdt *de Volkskrant* zich echter langzaam van *Trouw*, om qua aandacht voor het politieke bedrijf weer in de buurt van *NRC Handelsblad* te eindigen.

Veel interessanter voor ons doel zijn echter de grote variaties in de aandacht voor het politieke bedrijf, zoals de pieken in de verkiezingsjaren, die de dagbladen in commissie laten zien. Om te beginnen valt op dat gedurende de looptijd van het derde kabinet-Lubbers (1989-1994), ook wel aangeduid als het kabinet-Lubbers-Kok, de aandacht voor de politiek met horten en stoten begint te stijgen en in 1994 een piek bereikt. In 1991 kondigde minister W. Kok van Financiën (PvdA) pijnlijke ingrepen aan in de toenmalige Wet Arbeidsongeschiktheid (WAO), waarop destijds bijna een miljoen Nederlanders een beroep deden. In 1994 voerde het CDA een hopeloze verkiezingsstrijd, waarin veteraan en premier R.F.M. Lubbers zijn kroonprins L.C. Brinkman voortdurend in de wielen reed – bijvoorbeeld door enkele dagen voorafgaande aan het begin van de officiële verkiezingscampagne al het nieuws op te eisen met zijn stelling dat de PvdA te ver naar links was opgeschoven. Dit was een godsgeschenk voor de PvdA, die na het WAO-trauma uit 1991 op eigen kracht onmogelijk kon volhouden nog ‘links’ te zijn. 1994 was ook het jaar waarin Brinkman te boek kwam te staan als de politicus die aan de AOW wilde morrelen. Nadat in 1993 de dagbladen vol hadden gestaan over wantoestanden bij de opvang van asielzoekers, was 1994 verder het jaar waarin de nieuwe VVD-leider F. Bolkestein het thema van de immigratie aan de orde stelde door middel van een zespuntenplan om met name asielzoekers van buiten Europa te gaan weren. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van mei 1994 verloor het CDA maar liefst twintig zetels, waardoor het CDA kleiner werd dan de tweede regeringspartij. De PvdA verloor zelf overigens twaalf zetels, maar vierde de uitslag alsof de zilvervloot gewonnen was.

Na de Kamerverkiezingen van 1994 werd het eerste paarse kabinet geformeerd bestaande uit de PvdA, de VVD en D66. Deze coalitie werd na de verkiezingen in 1998 voortgezet. Hoewel de paarse kabinetten op brede instemming in de journalistiek mochten rekenen – daarover straks meer – betekenden ze journalistiek gezien ook de dood in de pot. Zonder echte confrontaties tussen VVD en PvdA – decennialang elkaars

verklaarde politieke tegenstanders – en met journalisten die hun neus ophaalden voor het verliezende CDA, was er langzamerhand steeds minder nieuws. Het meeste echte nieuws werd nog gegenereerd door Bolkestein, die een geheel nieuwe dubbelfunctie verwezenlijkte: fractieleider van een regeringspartij en min of meer oppositieleider tegelijkertijd. In 1998 werd het fiasco van zijn politiek echter duidelijk toen hij voortdurend PvdA-fractieleider J. Wallage tegenover zich kreeg, terwijl minister-president Kok afgaande op het nieuws de staatsman kon blijven spelen, onder andere door vlak voor de Kamerverkiezingen de Zuid-Afrikaanse president N. Mandela naar Nederland te halen. Aan het einde van de ‘paarse’ periode stevende de journalistieke aandacht voor de politiek aan op een dieptepunt. Bedrijfseconomisch nieuws kreeg daarentegen geleidelijk meer aandacht.

Aan de verminderde journalistieke belangstelling voor het politieke bedrijf kwam in een klap een einde met ‘9/11’ – de terroristische aanslagen van moslim-fundamentalisten in de Verenigde Staten – en de daarop volgende opkomst van Fortuyn, die ‘geen Islamiet er meer in’ zegt te willen laten. Politiek wordt plotsklaps interessanter dan wat dan ook. Zodra Fortuyn kwam, stegen de kijkcijfers. Vraag voor de kijkers was of men nog uit zijn eigen mond brisante uitspraken tegen islamieten zou kunnen optekenen. Twee weken voor de verkiezingen verraste Fortuyn vriend en vijand – en met name de onder zijn druk ver naar rechts doorgeschoten VVD – echter door te bepleiten asielzoekers die al vijf jaar in Nederland om een vergunning smeken, een generaal pardon te verlenen. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002 werden de paarse partijen weggevaagd. Uit antwoorden op open vragen naar het motief voor de partijkeuze vlak na de verkiezingen blijkt dat ‘Hij was geen racist’ een positief argument was om op de LPF (van de intussen door een milieuactivist vermoorde Fortuyn) te stemmen. In de voorafgaande jaren hadden de paarse partijen dan ook steeds minder nieuws weten te maken, en al evenmin nieuwe, provocerende, tot nadenken stemmende antwoorden geformuleerd op de dramatische gebeurtenissen van de twee afgelopen jaren: noch op de internetcrisis op de beurzen die zich in februari 2000 ging aftekenen, noch op 9/11.

Na de aardverschuiving van 2002 volgden de door CDA-aanvoerder Balkenende geleide kabinetten. Zijn eerste kabinet was nog nieuwswaardig vanwege de vele conflicten met en tussen LPF-ministers, maar het tweede kabinet (dat in mei 2003 aantrad) bracht de saaiheid terug in de politiek. In 2004 was de journalistieke belangstelling voor de politiek al weer fors gedaald. Het tij keerde met de campagne voor het referendum over een Europees Grondwettelijk Verdrag in 2005, waarbij de

gevestigde partijen – niet alleen de regeringspartijen maar ook Groen-Links en de PvdA – in het stof beten. In 2006 bleef de aandacht hoog, niet alleen door de gemeenteraadsverkiezingen in maart en de Tweede-Kamerverkiezingen in november, maar ook door de lijsttrekkersverkiezing tussen Verdonk en Rutte in de VVD, die de partij diep verdeeld achterliet maar wel nieuwsspektakel opleverde.

5.2 Verhouding tussen de aandacht voor personen en instituties

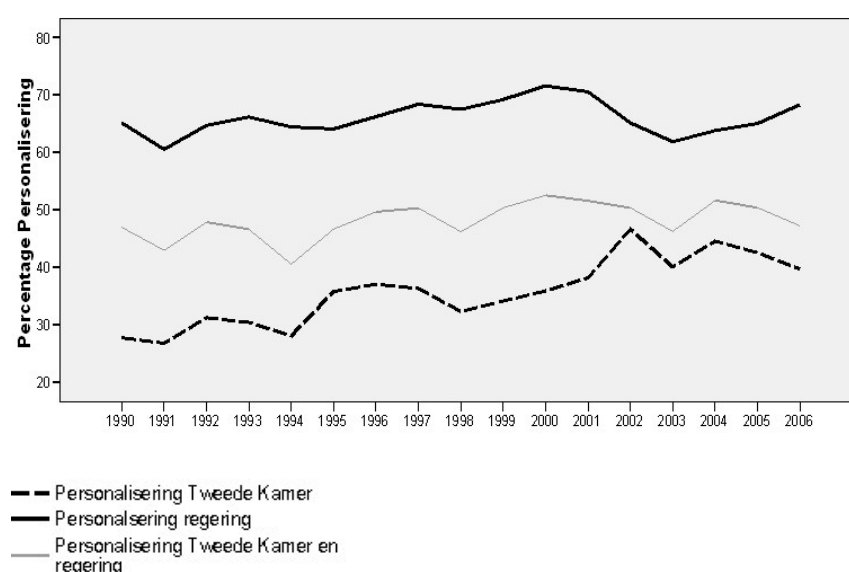
In figuur 2 is de ontwikkeling van de personalisering in de periode 1990-2006 weergegeven. Daarbij wordt onder personalisering de relatieve aandacht voor politici verstaan, in verhouding tot de aandacht voor de instituties die zij representeren. Het gaat dus om de verhouding tussen de aandacht voor ambtsdragers, tot uitdrukking komend in het aantal keren dat zij met name worden genoemd, en de aandacht voor het ambt, tot uitdrukking komend in het aantal keren dat hun ambt genoemd wordt. Om de grote lijn voor ogen te houden zijn alle dagbladen in figuur 2 samengevoegd. In plaats van verhoudingsgetallen worden percentages gehanteerd, waarbij de aandacht voor politici wordt uitgedrukt als percentage voor de totale aandacht voor politici en de aandacht voor hun ambt.

De personalisering van de bewindslieden blijkt over de hele linie hoger te liggen dan die van de Tweede-Kamerleden. Zowel bij Kamerleden als bij bewindspersonen wordt er vaak bij gezegd welke partij, respectievelijk welk ministerie zij vertegenwoordigen. Voor ministers en staatssecretarissen geldt het staatsrechtelijke uitgangspunt van de ministeriële verantwoordelijkheid. Niet de ministeries die zij vertegenwoordigen, of de ambtenaren die er werken, maar zij persoonlijk worden vanuit de Tweede Kamer ter verantwoording geroepen. Ook in het geval van een stammenstrijd tussen ministeries zijn het in de journalistieke beeldvorming vooral de ministers die rollend over straat gaan. Wat parlementariërs zeggen wordt echter doorgaans geduid als een uiting van de politieke strijd tussen, of in sommige gevallen ook binnen, de partijen die zij vertegenwoordigen. Aansluitend op Rahat en Sheaffer kan gesteld worden dat de staatsrechtelijke, institutionele personalisering van ministers verklaart waarom zij ook in de pers over de hele linie veel sterker gepersonaliseerd worden dan leden van de Tweede Kamer.

Als wordt gelet op het verloop van de verhouding tussen de aandacht voor personen en hun ambt, dan valt op dat de personalisering over de hele linie wel iets toeneemt – vooral de personalisering van het parlementaire werk –, maar dat van een eenduidige lineaire trend zeker geen

sprake is.¹⁸ Onder de paarse kabinetten (1994-2002) neemt de aandacht voor personen het sterkst toe. Het is de periode waarin de politiek ideologisch versmald wordt tot gekibbel tussen paarse bewindslieden. Dat personalisering de politiek vanuit journalistiek perspectief niet aantrekkelijker maakt, blijkt uit het feit dat dit ook de periode was waarin de totale aandacht voor het politieke bedrijf afnam (zie figuur 1). In de laatste jaren van het tweede paarse kabinet en ook in 2003 neemt de relatieve aandacht voor ‘de poppetjes’ van de ministers weer af. Het gaat dan weer vaker over de vraag wie men vertegenwoordigt.

Figuur 2. Personalisering in Tweede Kamer en regering per jaar (afgaande op de pers), 1990-2006

Evenals bij bewindslieden zien we tussen 1994 en 2002 een toenemende personalisering van parlementariërs, juist in de periode dat de totale nieuwsaandacht voor het politieke bedrijf verslapt (zie figuur 1). Maar de aandacht voor personen kent hier een hoogtepunt in 2002, het jaar van Fortuyn, toen de nieuwsaandacht voor het politieke bedrijf een absoluut hoogtepunt bereikte. Fortuyn was letterlijk een politicus zonder partij toen hij uit Leefbaar Nederland werd gezet en maar weinig tijd had zijn nieuwe LPF in te richten, en zo werd hij ook afgeschilderd in het nieuws. Na 2002 daalt de personalisering van Kamerleden weer. De conclusie lijkt te moeten zijn dat een verhoudingsgewijs grotere aan-

dacht voor personen als zodanig de nieuwswaardigheid niet vergroot, maar dat bijzondere politici ook los van hun partij of ambt, zoals Fortuyn in 2002, bijzonder nieuwswaardig kunnen zijn.

Figuur 2 geeft slechts ten dele steun aan de in het begin van dit artikel aangehaalde waarneming van *de Volkskrant* vlak na de verkiezingen, dat de verkiezingscampagne van 2006 meer dan ooit gedomineerd werd door personalisering. De figuur laat zien dat er in 2006 wel degelijk sprake was van personalisering van bewindspersonen. Uit campagne-onderzoek blijkt dat in de top-dertig van nieuwswaardige politici in de maanden voor de verkiezingen, afgaande op nieuws van NOS, RTL en de landelijke dagbladen – nu met inbegrip van *AD* en *NRC.Next* – alle ministers van het kabinet-Balkenende prijken, met uitzondering van ministers die even uit de wind gehouden moesten worden (minister C.P. Veerman van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit bijvoorbeeld). Dat was het resultaat van verkiezingen die vlak na Prinsjesdag volgden, waarvan de regie door de regering in dat jaar voor het eerst stevig ter hand genomen werd. De stukken lekten voor het eerst niet uit naar oppositiepartijen en de pers, zodat die al niet bij voorbaat de beleidsvoornemens konden kritiseren, en Balkenende gaf als premier eveneens voor het eerst een persconferentie naast de Troonrede. Van personalisering van Tweede-Kamerleden was echter nauwelijks sprake. Marijnissen bijvoorbeeld werd consequent ook als SP-er aangeduid. De PvdA had moeite om met personen door te dringen tot het nieuws: in de top-dertig stonden slechts A. Aboutaleb, die zich verslikte bij zijn uitspraken over de toespraak van voormalig minister Verdonk na de moord op de cineast Th. van Gogh; N. Albayrak, die zich geen houding wist aan te meten ten aanzien van de Armeense genocide, en Bos, die dagelijks moest opboksen tegen nieuwe voorbeelden van zijn gedraai die werden aangedragen door het CDA-campagneteam.¹⁹

5.3 Top-zeven van politici op jaarbasis

De meest eenvoudige manier om inzicht te verkrijgen in de personalisering van de Nederlandse politici in het nieuws is wellicht door na te gaan wie van hen in welk jaar de meeste aandacht heeft opgeëist. In tabel 1 wordt voor elk jaar weergegeven welke zeven politici de meeste aandacht kregen. In de voorlaatste kolom van de tabel wordt weergegeven op welke plaats de vertegenwoordiger van de oppositie staat die de meeste aandacht trekt. Als een politicus een gedeelte van het jaar tot de regering behoorde, is hij tot de regering en niet tot de oppositie gerekend.

Tabel 1. Zeven meest nieuwswaardige politici en meest nieuwswaardige oppositionele politicus per jaar, 1990-2006

	1	2	3	4	5	6	7	Oppositie (rangorde)	Perplexi teit
1990	Lubbers	Kok	Ritzen	Van den Broek	Braks	Alders	Pronk	Bolkestein (17)	41
1991	Lubbers	Kok	Van den Broek	Simons	Brinkman	De Vries	D'Ancona	Van Mierlo (13)	40
1992	Lubbers	Simons	Kok	Andriessen	Van den Broek	De Vries	Ritzen	Bolkestein (16)	49
1993	Lubbers	Simons	Kok	Brinkman	Hirsch Ballin	Ritzen	D'Ancona	Bolkestein (16)	55
1994	Kok	Lubbers	Brinkman	Van Mierlo	Bolkestein	Hirsch Ballin	Ritzen	Janmaat (12)	57
1995	Kok	Bolkestein	Van Mierlo	Voorhoeve	Sorgdrager	Melkert	Lubbers	Heerma (11)	59
1996	Kok	Bolkestein	Van Mierlo	Sorgdrager	Wijers	Borst	Melkert	Heerma (21)	63
1997	Kok	Van Mierlo	Borst	Bolkestein	Jorritsma	Sorgdrager	Zalm	De Hoop Scheffer (18)	61
1998	Kok	Bolkestein	Zalm	Borst	Jorritsma	Pronk	Melkert	De Hoop Scheffer (12)	61

*Tabel 1. Zeven meest nieuwswaardige politici en meest nieuwswaardige oppositionele politicus per jaar, 1990-2006
(vervolg)*

	1	2	3	4	5	6	7	Oppositie (rangorde)	Perplexi- teit
1999	Kok	Borst	Netelenbos	Zalm	Korthals	Peper	Van der Ploeg	De Hoop Scheffer (28)	62
2000	Kok	Peper	Netelenbos	Borst	Pronk	Zalm	Van Aartsen	De Hoop Scheffer (22)	61
2001	Kok	Melkert	Brinkhorst	Borst	Netelenbos	Korthals	Zalm	De Hoop Scheffer (13)	66
2002	Fortuyn (opp.)	Balkenende	Kok	Zalm	Melkert	Heinsbroek	Herben	Fortuyn (1)	67
2003	Balkenende	Bos (opp.)	Zalm	Fortuyn	Donner	De Geus	De Hoop Scheffer	Bos (2)	72
2004	Balkenende	Donner	Zalm	De Geus	Van Aartsen	Verdonk	Wilders (opp.)	Wilders (7)	73
2005	Balkenende	Donner	Bos (opp.)	Verdonk	Zalm	Hoogervorst	Remkes	Bos (3)	76
2006	Balkenende	Bos (opp.)	Verdonk	Hirsi Ali	Zalm	Donner	Hoogervorst	Bos (2)	76

De eerste kolom van tabel 1 laat duidelijk zien dat de minister-president het meest frequent de meeste aandacht krijgt. Op die regel bestaat één uitzondering: Fortuyn trekt de meeste aandacht in 2002. In 1990, 1992, 1999, 2000 en 2001 staan uitsluitend ministers en staatssecretarissen in de top-zeven. Andere politici die tot de top-zeven doordringen zijn fractievoorzitters van regeringspartijen, zeker als ze (kandidaat-)partij-leider zijn: Brinkman (CDA; 1991, 1993, 1994), Bolkestein (VVD; 1994 tot en met 1998), M. Herben (LPF; 2002) en J.J. van Aartsen (VVD; 2004).

De voorlaatste kolom van de tabel laat zien dat na verloop van tijd de persaandacht die de oppositie weet te verkrijgen onder de paarse kabinetten (1994-2002) afneemt. Paars is aanvankelijk nieuw voor journalisten, waardoor zij hun belangstelling geleidelijk aan verliezen voor het oppositionele CDA. Journalisten geven meer aandacht aan de ‘interne’ oppositie van Bolkestein (VVD) binnen de coalitie. E. Heerma en J.G. de Hoop Scheffer, de fractieleiders van het CDA in de Tweede Kamer als grootste oppositiepartij, weten nooit door te dringen tot de aandacht-top-tien. In 1996, 1999, en 2000 zelfs niet tot de top-twintig. In de dagbladberichtgeving krijgt in die periode P. Rosenmöller van het veel kleinere GroenLinks ook relatief veel aandacht. Het jaar 2002 brengt een trendbreuk: Fortuyn krijgt meer aandacht dan de twee minister-presidenten uit dat jaar, Kok en Balkenende, uiteraard mede als gevolg van de berichtgeving dat hij werd vermoord. Ook in de daarop volgende jaren weten oppositievoerders zoals Bos (PvdA) in 2003, 2005 en 2006 en Wilders (PVV, aanvankelijk groep-Wilders) in 2004 door te dringen tot de top-tien.

Een fraai voorbeeld van de stelling van Rahat en Sheaffer dat institutionele personalisering voorafgaat aan personalisering in de media, is dat de lijsttrekkersverkiezing binnen de VVD uit het voorjaar van 2006 gevolgd wordt door een grote aandacht voor Verdonk (plaats drie in 2006) en voor het conflict tussen Verdonk en haar partijgenote A. Hirsi Ali (vierde plaats). In de top-vijf van de meest nieuwswaardige politici over de maanden maart tot en met juni van 2006 staan zowel Verdonk, Hirsi Ali en Rutte. Geen enkele politicus is in die maanden nieuwswaardiger dan Verdonk. De reden waarom deze drie politici nieuwswaardig zijn is dat ze een onderliggend conflict in de VVD tussen liberalen en nationalistten blootleggen. Conflicten binnen de eigen partij verklaren mede waarom in 1994 zowel de christen-democratische voorlieden Lubbers als Brinkman veel aandacht krijgen, en in 2002 de LPF-ers H.Ph.J.B. Heinsbroek en Herben. Ook eerder kregen conflicten binnen partijen overigens al veel aandacht – zoals bijvoorbeeld de afsplit-

sing van de Politieke Partij Radikalen (PPR) van de Katholieke Volkspartij (KVP) in 1968, of de dissidenten S.J.M. Dijkman en J.N. Scholten binnen de Tweede-Kamerfractie van het CDA in het begin van de jaren tachtig.

Een belangrijke verklaring voor de samenstelling van de top-zeven wordt gevormd door de vraag welke minister of staatssecretaris verantwoordelijk is voor het beleidsterrein waar de politieke en maatschappelijke tegenstellingen het hoogst oplopen. In 1990 en 1991 staat het financieringstekort nog centraal in de politiek, hetgeen de media-aandacht voor minister Kok van Financiën kan verklaren. Terugkerende berichten over een onrustbarende stijging van de kosten van de vergrijzing en van de zorg, en de daarmee gepaard gaande dreigende teloorgang van de kwaliteit van de zorg, alsmede nieuwe plannen voor reorganisaties in de gezondheidszorg, verklaren waarom respectievelijk staatssecretaris H.J. Simons (PvdA) van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur in 1992 en 1993 op de tweede plek komt, minister E. Borst (D66) van Volksgezondheid, Welzijn en Sport tussen van 1996 tot 2001 in de top-zeven staat (in 1999 zelfs op de tweede plek), en minister J.F. Hoogervorst (VVD) van hetzelfde ministerie eveneens kan doordringen tot de top-zeven in 2005 en 2006. Na 2001 krijgt de terrorismebestrijding prioriteit. Dat de coördinerend minister van Justitie J.P.H. Donner (CDA) van 2003 tot 2006 dan in de top-zeven staat (in 2004 en 2005 zelfs op de tweede plaats), behoeft om die reden niet te verbazen. Een ander omstreden beleidsterrein in die tijd vormt het immigratiebeleid. Dat de daarvoor verantwoordelijke minister Verdonk van 2004 tot en met 2006 in de top-zeven staat is evenmin verbazingwekkend, maar maakt het tegelijkertijd onaannemelijk om de nieuwsaandacht voor haar te verklaren uit 'personalisering', zoals in *de Volkskrant* in het aan het begin van dit artikel aangehaalde citaat.

De laatste kolom van tabel 1 geeft de 'perplexiteit' weer, een maat voor het totale aantal politici waaraan verhoudingsgewijs veel, en gelijkwaardig, aandacht werd besteed.²⁰ Dat aantal is enorm gegroeid, vooral ook in de afgelopen jaren. Om anno 2006 een beeld te verkrijgen van de politici die er afgaande op het nieuws toe doen (76 politici), moet men dus meer politici voor de geest halen dan in 1990 (41 politici). Dat betekent dat de moeilijkheidsgraad van het dagbladnieuws toegenomen is. Het werpt een nieuw licht op personalisering. Dit fenomeen wordt vaak in één adem genoemd met populisme en met de hang naar een sterke leider. Daarvan is in het Nederland echter absoluut geen sprake. Er komen juist steeds meer verschillende politici in beeld – politici uit het midden, politici van links, van rechts, en zelfs van extreem-links en

extreem-rechts. Door middel van voorkeurstemmen wordt ook op een steeds groter aantal verschillende personen gestemd, zoals Van Holsteyn en Andeweg constateren.²¹ Dat is verwarrend en oncomfortabel voor centrum-linkse en centrum-rechtse partijen, die het van compromissen moeten hebben. Het is lastig voor een partijleider dat degene die het onderspit delft in de eigen partij, toch nog weer een televisiecamera weet te vinden. Maar het is juist het tegendeel van de personalisering van één sterke leider.

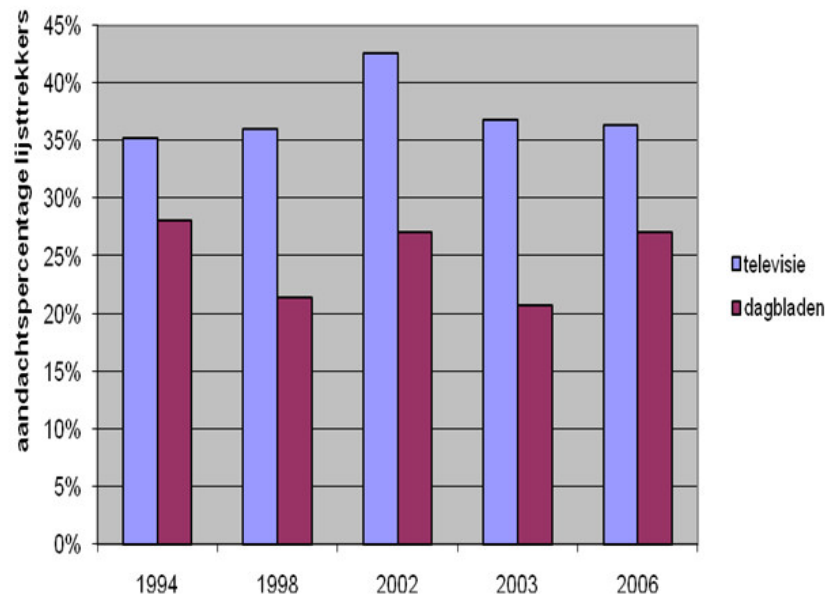
5.4 Personalisering in dagbladen en op de televisie: lijsttrekkers in verkiezingstijd

Om goed zicht te krijgen op een eventuele tendens in de richting van een grotere personalisering was de aandacht in het voorafgaande gericht op veranderingen in de mate van personalisering binnen één medium, namelijk de vier grote landelijke dagbladen. Dat had als bijkomend voordeel dat gegevens ter beschikking stonden over de gehele onderzoeksperiode, dus ook over jaren zonder verkiezingen. Personalisering in verschillende media kunnen we alleen vergelijken uitgaande van onderzoek naar de campagnemaanden voorafgaande aan de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994, 1998, 2002, 2003 en 2006, waarbij de vergelijking het meest zuiver wordt als we de mate van personalisering afmeten aan het percentage aandacht voor de lijsttrekker in verhouding tot de totale aandacht voor zijn of haar partij.²²

In figuur 3 is weergegeven hoe de aldus gemeten personalisering zich heeft ontwikkeld vanaf 1994, maar ook hoe dagbladen en televisie op dit punt van elkaar verschillen. We vergelijken steeds de laatste drie maanden voorafgaande aan de verkiezingen, en rekenen drie vormen van aandacht gelijkelijk mee: aandacht voor politici als spreker, aandacht voor politici als subject van nieuwswaardige handelingen, en aandacht voor politici doordat anderen over hen spreken of zich tot hen richten. Opgemerkt moet worden dat figuur 3 allerm minst 'robuust' is. Als een groter aantal maanden voorafgaande aan de verkiezingen in de beschouwing wordt betrokken, dan komt de figuur er behoorlijk anders uit te zien: niet 2002 maar 1998 blijkt dan bijvoorbeeld het jaar te zijn waarin het sterkst werd gepersonaliseerd. Dat is begrijpelijk voor wie de geschiedenis nog in herinnering weet te roepen: er werd al vanaf Prinsjesdag 1997 gespeculeerd op een tweestrijd tussen de lijsttrekkers Kok (PvdA) en Bolkestein (VVD), maar omdat Bolkestein al in februari in de peilingen op grote achterstand stond, verschoof de aandacht juist in de laatste maanden ook weer naar anderen. In 2002 werden juist de laat-

ste maanden echter volledig gedomineerd door één lijsttrekker: Fortuyn. Toch kunnen op grond van figuur 3, en op grond van robuustheidsanalyses zoals hierboven, nog wel algemene conclusies over personalisering worden getrokken.

Figuur 3. Personalisering lijsttrekkers in dagbladen en in televisie-nieuwsbulletins in de drie maanden voorafgaande aan de Tweede-Kamerverkiezingen, 1994-2006

Het zal geen verrassing zijn dat in elk verkiezingsjaar de televisie sterker personaliseert dan de dagbladen. Doordat er minder ruimte ter beschikking staat en om te voorkomen dat de nieuwslezer en de correspondenten alles zelf moeten vertellen, wordt in televisienieuws vaak teruggegrepen op uitspraken van bekende *'talking heads'*, zoals de lijsttrekkers van de grote partijen. Met andere woorden: in het televisienieuws wordt de aandacht verdeeld over een geringer aantal politici dan in het dagbladnieuws, maar die politici komen wel vaak zelf aan het woord, desnoods door eerdere sound bites te herhalen. Televisie-items zijn vaak al gevuld als woordvoerders van twee kanten van een zaak aan bod komen, terwijl dagbladberichten ruimte hebben om nog andere gezichtspunten naar voren te brengen.

Het verschil in personalisering tussen televisie en dagbladen is ten opzichte van 1994 groter geworden. In vergelijking tot het dagbladnieuws ging het in de televisienieuwsbulletins sterker om de tegenstelling tussen Kok en Bolkestein in 1998, om de tegenstelling tussen Fortuyn en de rest in 2002, en om de tegenstelling tussen Balkenende en Bos in 2003 en 2006. Fortuyn slaagde er met name in het televisienieuws in om de andere partijen betrekkelijk gezichtsloos te maken: hij viel in de eerste plaats 'paars' aan – of de 'gevestigde partijen' – en pas daarna de PvdA en de VVD, en als het echt moest de oudgedienden Kok of Bolkestein, en als het niet anders kon toonde hij zich verbaasd en geamuseerd over PvdA-lijsttrekker A.P.W. Melkert. H.F. Dijkstal en Th.C. de Graaf, de toenmalige lijsttrekkers van respectievelijk VVD en D66, negeerde hij nagenoeg compleet. Figuur 3 laat dus zien dat er verschillen zijn tussen media. Dagbladen en televisiebulletins verschillen uiteraard ook onderling wel van elkaar. Het 'NOS-Journaal' personaliseert sterker dan 'RTL-Nieuws'. *NRC Handelsblad* en *Trouw* personaliseren relatief weinig. De mate van personalisering kan ook worden berekend voor recent ontstane, of recent gereorganiseerde dagbladen, die omwille van de vergelijking niet in figuur 3 opgenomen zijn. *NRC.Next* personaliseert nagenoeg even weinig als *NRC Handelsblad*. Het nieuwe *AD* personaliseert betrekkelijk veel, maar toch nog weer minder dan de gratis dagbladen *Spits* en *Metro*, die op hun beurt toch nog weer minder personaliseren dan de onderzochte televisienieuwsbulletins.

Figuur 3 laat al met al geen algehele trend naar een grotere personalisering van de lijsttrekkers zien, ook niet op de televisie.

6. Slot

In de periode 1990-2006 is er wel een lichte trend naar een grotere personalisering waarneembaar (zie figuur 2), zoals veel politieke waarnemers ons in verkiezingscampagnes willen laten geloven, maar de afwijkingen van de trend zijn opmerkelijker dan de trend zelf. Het is ook niet zo dat personalisering het nieuws voor journalisten zelf nieuwswaardiger maakt, integendeel. Nooit nam de personalisering zo sterk toe als onder de gedepolitiseerde paarse kabinetten, maar toch nam toen de totale journalistieke aandacht voor het politieke bedrijf af. Hoewel ook Kamerleden in die periode zich sterker als persoon gingen manifesteren, voorkwam dat niet de afnemende aandacht voor de politiek. Dat er geen eenduidige trend naar een steeds grotere personalisering is, blijkt ook uit de verschillen tussen de verkiezingscampagnes met betrekking tot de personalisering van afzonderlijke lijsttrekkers (zie figuur 3).

De aandacht voor personen in de politiek steeg onder de paarse kabinetten, en ook toen Fortuyn zich in 2002 als nieuwkomer in de politiek manifesteerde, maar onder het ‘saaie’ tweede kabinet-Balkenende nam de personalisering vervolgens toch weer af. Een overzicht van politici die onevenredig veel aandacht kregen in de jaren van 1990 tot 2008 (zie tabel 1) wekt de indruk dat de aandacht voor personen voortvloeit uit hun ambt. De minister-president staat bijna altijd bovenaan. In veel jaren komen uitsluitend ministers in de top-zeven voor. Bovendien lijkt aandacht voor een minister vooral afhankelijk te zijn van hoe omstreden maatregelen zijn op zijn of haar beleidsterrein. Zo konden achtereenvolgende staatssecretarissen en ministers van Volksgezondheid (Simons, Borst, Hoogervorst) doordringen tot de top-zeven. Na 9/11 werden terrorismebestrijding en vreemdelingenbeleid van veel groter belang, hetgeen kan verklaren waarom juist toen de ministers Donner en Verdonk veel aandacht kregen. Vanaf 2002 krijgen leiders van oppositiepartijen duidelijk meer aandacht dan daarvoor. Nederland is minder gouvèrnementeel geworden, ‘confrontation’ is belangrijker geworden. De uitzonderlijk grote aandacht voor Wilders, Hirsi Ali en Verdonk toen ze minister af was, wijst niet per definitie op personalisering, omdat ‘gewone’ nieuwswaardefactoren kunnen verklaren waarom zij zoveel aandacht kregen: ze waren verwickeld in een splijtende richtingenstrijd binnen de eigen partij, waarbij zij zich inhoudelijk richtten op het immigratiebeleid, dat als het meest omstreden beleidsterrein van de afgelopen jaren te boek staat. De grote aandacht voor Verdonk in de media is geen autocratische beslissing van journalisten, maar vloeit voort uit wat Rahat en Sheafer ‘institutionele personalisering’ noemden: als een partij interne lijsttrekkersverkiezingen gaat organiseren, kan een gevolg daarvan zijn dat in de media de persoonlijkheden van de kandidaten meer aandacht krijgen dan voorheen.

Zeker in het dagbladnieuws zijn in de afgelopen decennia een steeds groter aantal politici gaan strijden om aandacht. Veel politici maken het politieke spel onoverzichtelijk, maar bij personalisering denkt men eerder aan media die hun aandacht richten op één sterke leider. Maar waardoor ontstaat dan toch de bij elke verkiezingscampagne terugkerende klacht dat er sprake is van toenemende personalisering? Deze beschouwing geeft een aantal aangrijpingspunten om die vraag te beantwoorden. Juist in een verkiezingsjaar treden nieuwe politici op de voorgrond – soms bijna uit het niets, zoals in 2002 (zie tabel 1). In een verkiezingsstrijd is snel de indruk gewekt dat politici niet zozeer de partijboodschap uitdragen als wel hun eigen persoonlijkheid etaleren. Uit de in deze bijdrage gepresenteerde gegevens blijkt weliswaar dat de rol van par-

tijen in het nieuws groot gebleven is, maar onder personalisering zou ook verstaan kunnen worden dat het beeld van partijen steeds vaker wordt aangepast aan de inbreng van verse politieke persoonlijkheden die de partij vertegenwoordigen, waarbij het steeds minder voorkomt dat media en kiezers zulke vastomlijnde ideeën over ideologische verschillen tussen partijen hebben, dat zij hun beeld van nieuwe politici aanpassen bij hun bestaande partijbeelden. De impressie dat het in de politiek in toenemende mate om personen draait, wordt gemakkelijk versterkt door de opkomst van horse race-nieuws over de politieke hoofdpersonen, waarbij iemand in het voorjaar nog als winnaar opgehemeld kan worden om in het najaar als verliezer te worden afgebrand. Daarbij komt nog dat na 9/11 oppositiepartijen meer aandacht krijgen dan voorheen. Politiek conflict wordt intussen gewaardeerd als een bijzondere vorm van entertainment, als confrontainment. Maar dat er in een verkiezingscampagne steevast politici opkomen die de aandacht op zich weten te vestigen, die in de horse race onverwacht aan het langste eind trekken, en die behendig inspelen op de behoefte van journalisten en hun publiek aan confrontainment, bewijst als zodanig toch nog niet dat de personalisering toegenomen is. Die tekenen wijzen eerder in de richting van een wel heel erg volatiele, maar toch vitale democratie.

noten

¹ *De Volkskrant*, 30 november 2006 (cursivering door de auteurs).

² Philip van Praag en Kees Brants, 'Gefascineerd door de horse race', in: Kees Brants en Philip van Praag, red., *Politiek en media in verwarring. De verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002*, Amsterdam, 2005, 66-91.

³ Aldus T.J. Meeus naar aanleiding van het gebrek aan journalistieke belangstelling voor de onderwerpen die de Amerikaanse presidentskandidaat J. McCain in de verkiezingscampagne van 2008 aan de orde probeerde te krijgen; zie *NRC Handelsblad*, 8 november 2008.

⁴ G. Voerman, 'De onstuitbare opmars van het private in de politiek', in: H. Renders en G. Voerman, red., *Privé in de politieke biografie*, Amsterdam, 2007, 15-23; L. van Zoonen, 'The personal, the political and the popular. A woman's guide to celebrity politics', in: *European Journal of Cultural Studies*, 9 (2006), no. 3, 287-301.

⁵ Vergelijk R.A. Koole, 'Nederlandse politieke partijen, rekrutering en de privacy van politici', in: Renders en Voerman, red., *Privé in de politieke biografie*, 24-40.

⁶ Plato, *Politeia* 562B-563C. Nederlandse vertaling door J.A.M. Warren en M. Molegraaf, *Plato: Verzameld Werk*, deel IX, Amsterdam, 1994-2008.

⁷ M. Kaase, 'Is there personalization politics? Candidates and voting behaviour in Germany', in: *International Political Science Review*, 15, 211-230.

⁸ J. Wilke en C. Reinemann, 'Do the candidates matter? Long- Term Trends of Campaign Coverage – A Study on the German Press Since 1949', in: *European Journal of Communication*, 16 (2001), no. 3, 291.

⁹ W.A. Danielson en D.L. Lasorsa, 'Perceptions of Social Change. 100 Years of Front-Page Content in *The New York Times* and *The Los Angeles Times*', in: C.W. Roberts, red., *Text Analysis for the Social Sciences. Methods for Drawing Statistical Inferences from Texts and Transcripts*, Mahwah 1997, 103-115.

¹⁰ J.J.M. van Holsteyn en R.B. Andeweg, 'Niemand is groter dan de partij. Over de personalisering van de Nederlandse electorale politiek', in: *Jaarboek 2006 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2008, 105-134.

¹¹ Van Holsteyn en Andeweg, 'Niemand is groter dan de partij', 109.

¹² T. Sheafer, 'Charismatic skills and media legitimacy. An actor-centered approach in understanding the political communication competition', in: *Communication Research*, 28 (2001), no. 6, 711-736.

¹³ H.M. Kepplinger, 'The Declining Image of the German Political Elite', in: *The Harvard International Journal of Press/ Politics*, 5 (2000), no. 4, 71-80.

¹⁴ G. Rahat en T. Sheafer, 'The personalization (s) of Politics: Israel, 1949-2003', in: *Political Communication*, 24 (2007), no. 1, 65-80.

¹⁵ Vergelijk bijvoorbeeld Rahat en Sheafer, 'The personalization (s) of Politics: Israel'.

¹⁶ De in de loop der tijd gewijzigde samenstelling van de kabinetten en de Tweede Kamer is op de datum nauwkeurig verwerkt in de lijst met actoren. Ook tussentijdse functiewisselingen zijn zo goed mogelijk verwerkt.

¹⁷ Naar ministers en staatssecretarissen is gezocht op de achternaam, met als conditie dat binnen vijfhonderd woorden respectievelijk het woord minister of staatssecretaris valt. Bij de overige politici is ook gezocht op de achternaam, maar hier gold als voorwaarde dat de eigen partij en/of de voornaam van de persoon binnen vijfhonderd woorden wordt genoemd. Het zoeken naar actoren wordt begrensd door de periode waarin die actor actief was. Er geldt dus telkens een aparte proce-

dure (een eigen conditie en een gespecificeerde periode) voor de fase waarin bijvoorbeeld Balkenende Kamerlid is, als partijleider wordt aangewezen of premier wordt. De lijst met zoektermcombinaties omvatte vijftien ministeries, 34 politieke partijen en 1.074 verschillende personen, alsmede overkoepelende termen zoals 'kabinet', 'Tweede Kamer', 'coalitiepartijen' en 'oppositiepartijen'. In de 54.403 onderzochte artikelen wordt in totaal 461.320 maal een van de actoren uit de lijst met zoektermen genoemd.

¹⁸ Van jaar tot jaar neemt de personalisering in de periode 1990-2008 gemiddeld iets toe: de personalisering van parlementariërs neemt het sterkst toe met gemiddeld 0,75 procent per jaar, terwijl de personalisering van ministers en staatssecretarissen toeneemt met gemiddeld 0,20 procent per jaar. In verhouding tot de gemiddelde toename van de personalisering valt de standaarddeviatie echter groot te noemen: zij bedraagt 4,11 procent voor de jaarlijkse toename van de personalisering van parlementariërs (gemiddelde was zoals vermeld 0,75 procent), en 2,81 procent voor de jaarlijkse toename van de personalisering van ministers en staatssecretarissen (gemiddelde was 0,20 procent). Kortom: er is een lichte trend naar een grotere personalisering, maar de jaarlijkse afwijkingen van de trend zijn groter dan de trend zelf.

¹⁹ Jan Kleinnijenhuis e.a., *Nederland vijfstromenland. De rol van de media en stemwijzers bij de verkiezingen in 2006*, Amsterdam, 2007.

²⁰ De perplexiteit, of 'entropie in number equivalents', is een maatstaf voor de spreiding van een nominale variabele, evenals bijvoorbeeld de entropie zelf, de Herfindahl-index, in de politicologie ook wel bekend als de index van Laakso en Taagepera. De perplexiteit van de berichtgeving over personen in de politiek kan variëren tussen één (als slechts één politicus feitelijk genoemd wordt) en het totale aantal politici (als al deze politici precies even veel aandacht krijgen). Als $p(i)$ het marktaandeel van de totale aandacht is die politicus i weet te genereren, dan wordt de entropie H berekend als $H = -\sum_i p(i) \log p(i)$ en de perplexiteit P als $P = 2^H = \prod_i \{ 1/p(i) \}^{p(i)}$.

²¹ Van Holsteyn en Andeweg, 'Niemand is groter dan de partij', 109.

²² Het betreffende onderzoek naar de verkiezingscampagnes van 1994, 1998, 2002 en 2006 is respectievelijk gepubliceerd in J. Kleinnijenhuis, D. Oegema, J.A. de Ridder en H.J. Bos, *Democratie op drift*, Amsterdam, 1995; J. Kleinnijenhuis, D. Oegema, J.A. de Ridder en P.C. Ruigrok, *Paarse polarisatie. De slag om de kiezer in de media*, Alphen aan den Rijn, 1998; J. Kleinnijenhuis, D. Oegema, J.A. de Ridder en R. Vliegthart, *De puinhopen in het nieuws. De rol van de media bij de*

Tweede-Kamerverkiezingen van 2002, Deventer, 2003; en Kleinnijenhuis e.a., *Nederland vijfstromenland*. Over de verkiezingscampagne van 2003 is gerapporteerd in J. Kleinnijenhuis, A.M. J. van Hoof, D. Oegema en J.A. de Ridder, ‘A test of rivaling hypotheses to explain news effects. News on issue positions of parties, real world developments, support and criticism, and success and failure’, in: *Journal of Communication*, 57 (2007), no. 2, 366-384. Omdat in de verkiezingscampagne van 1994 het nieuws over relatief onbekende Kamerleden nog gecodeerd werd alsof het over hun partij ging, is het omwille van een zuivere vergelijking door de tijd beter om bij de personalisering alleen te letten op de vraag of de aandacht voor de lijsttrekker in verhouding tot zijn of haar partij gestegen is.

‘MET BOS BENT U DE KLOS’

Negatieve campagnevoering tijdens de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002, 2003 en 2006

A.S. Walter

1. Inleiding

De uitspraken ‘Met Bos bent u de klos’ en ‘U draait en u bent oneerlijk, dat zijn de feiten’ uit de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006 zijn niet onopgemerkt gebleven.¹ De aanval van het CDA op PvdA-lijsttrekker W.J. Bos deed denken aan de polarisatie tussen H. Wiegel (VVD) en J.M. den Uyl (PvdA) in het begin van de jaren zeventig. Journalisten, campagneleiders en wetenschappers menen dan ook een verandering in de Nederlandse campagnecultuur waar te nemen. *Negative campaigning* oftewel negatieve campagnevoering zou haar intrede hebben gedaan in de Nederlandse polder.² Werden de harde en vaak persoonlijke aanvallen van politieke buitenstaander W.S.P. Fortuyn in de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen van mei 2002 aanvankelijk afgedaan als een incident, inmiddels moeten wij vaststellen dat de tactiek door meer politieke partijen gebruikt wordt.³ De introductie van negatieve campagnevoering, dat wil zeggen het bewust aanvallen en kritiseren van de politieke tegenstander, past binnen het proces van professionalisering van de verkiezingscampagnes in Europa. Hierbij worden vooral tactieken en technieken uit de Verenigde Staten geïmporteerd, waar negatieve campagnevoering een veel gebruikte methode is.⁴ Nu er aanwijzingen zijn dat negatieve campagnevoering in Nederland toeneemt, is het relevant te onderzoeken of en in welke mate politieke partijen er hier gebruik van maken. Wat kenmerkt deze campagnetactiek nu precies? Is er sprake van een trendmatige toename van negatieve campagnevoering in de verkiezingscampagnes? Wat is de inhoud van deze aanvallen: gaat het om persoonlijke kritiek op tegenstanders of kritiek op hun beleidsstandpunten? Welke partijen in Nederland maken vooral van deze campagnetactiek gebruik en welke zijn hiervan het slachtoffer?

Dit artikel geeft antwoord op deze vragen en brengt zo een fenomeen in kaart dat in de Nederlandse context nog niet is onderzocht.⁵ Studie van het gebruik van negatieve campagnevoering is van groot belang, want veranderingen in de campagnestijl en -inhoud hebben politieke gevolgen. Onderzoek heeft aangetoond dat negatieve campagnevoering de houding en het gedrag van kiezers en gekozenen kan beïnvloeden (lagere opkomstcijfers, toename van politiek cynisme en dergelijke).⁶ De opkomst van negatieve campagnevoering in Nederland zal waarschijnlijk ook niet zonder gevolgen zijn. Zij kan bijdragen aan toenevend wantrouwen van de Nederlandse kiezer jegens politici en het politieke bestel, of leiden tot bestuurlijke immobiliteit doordat kabinetsformaties moeizamer en langduriger gaan verlopen omdat de onderlinge verhoudingen tussen politici tijdens de campagne verstoord zijn geraakt. Mede hierom is onderzoek naar het gebruik van negatieve campagnevoering tijdens verkiezingen gewenst.

2. Negatieve campagnevoering: theorie versus meetbaarheid

Wat bedoelen we nu precies wanneer we spreken over negatieve campagnevoering? En hoe kunnen we meten of en in welke mate een verkiezingscampagne of -tactiek als 'negatief' mag worden gekwalificeerd? Het definiëren van het begrip negatieve campagnevoering is lastiger dan men op het eerste gezicht zou denken. Wetenschappers benaderen het begrip zeer verschillend. Sommigen laten een afbakening van het begrip achterwege, anderen kijken enkel naar de richting van campagnevoering: alle kritiek op een politieke tegenstander wordt opgeteld en beschouwd als een blijk van negatieve campagnevoering.⁷ Deze benadering is ingegeven door de wens te komen tot meetbaarheid van het concept; een subjectieve definitie moet ten koste van alles worden vermeden. Anderen beweren daarentegen dat een definitie zonder waardeoordeel onvermijdelijk is en dat enkel de aanvallen op de tegenstander die oneerlijk en onjuist zijn, als negatieve campagnevoering kunnen worden bestempeld. Negatieve campagnevoering zou daarbij ook betrekking hebben op irrelevante thema's, zoals bijvoorbeeld het persoonlijke leven van politici.⁸ Een dergelijke definitie maakt echter het werk van de onderzoeker er niet eenvoudiger op, want hoe kan die objectief onderscheid maken tussen 'eerlijke' en 'oneerlijke' aanvallen en 'relevante' en 'onrelevante' aanvallen? Daarbij komt nog dat positieve campagnevoering, de tegenhanger van negatieve campagnevoering, ook oneerlijk of onjuist kan zijn. Een partij kan zichzelf immers ook ten onrechte positieve eigenschappen of prestaties toeschrijven.⁹ De definitie van negatieve campagnevoering zal dus altijd een compromis moeten zijn tussen theorie en meetbaarheid.

Wat negatieve campagnevoering precies inhoudt, wordt duidelijker wanneer deze tactiek wordt afgezet tegen positieve campagnevoering, *issue ownership* en partijpolarisatie. Om kiezers te trekken moet een partij zich positief onderscheiden van haar rivalen. Dit kan zij doen door het karakter of het beleid van haar kandidaten of de partij als geheel te benadrukken. Hiervoor zijn twee werkwijzen beschikbaar, namelijk positieve en negatieve campagnevoering. Positieve campagnevoering is de tactiek waarbij partijen proberen bij de kiezer positiever over te komen dan hun politieke tegenstanders. Deze methode is daarmee sterk verbonden met die van het *issue ownership*, waarbij partijen hun eigen thema's benadrukken. Dit zijn onderwerpen waarbij zij een voordeel hebben op andere partijen, omdat zij op deze thema's een goede reputatie hebben opgebouwd en kiezers hen deze thema's ook toe- vertrouwen. Bovendien bezitten de partijen expertise met betrekking tot de desbetreffende thema's. Dit leidt ertoe dat partijen vooral campagne voeren op hun eigen issues, en de thema's van andere partijen uit de weg gaan. Wanneer dit onmogelijk is, trachten partijen een bepaald kenmerk van zo'n thema te benadrukken waarop ze alsnog als meer competent worden beschouwd.

Negatieve campagnevoering verwijst zoals vermeld naar het aanvallen en kritiseren van de politieke tegenstander. Zij is erop gericht de positieve gevoelens die kiezers hebben voor die andere partij te verkleinen.¹⁰ De aanvallen op de politieke tegenstander kunnen gaan over diens persoonlijke eigenschappen, waarden of beleid. Negatieve campagnevoering ten aanzien van beleid zal in de praktijk vooral plaatsvinden rond de thema's die een partij 'bezit', omdat haar reputatie die aan deze issues is gerelateerd het toelaat een andere politieke partij op dit gebied aan te vallen.¹¹ Aanvallen op de persoonlijke eigenschappen van de tegenstander kunnen betrekking hebben op diens competentie, integriteit, leiderschap of empathie (het vermogen zich in een ander in te leven).

Sommige wetenschappers opperen dat negatieve campagnevoering niet meer is dan partijpolarisatie. Een toename in de onderlinge ideologische afstand tussen partijen (en hun kandidaten) zou immers een hardere en agressievere benadering van de partijpolitieke tegenstander mogelijk maken. In dit artikel wordt er evenwel van uitgegaan dat negatieve campagnevoering niet gelijk is aan partijpolarisatie. Partijpolarisatie verwijst in het algemeen naar een toenemende kloof tussen partijen in termen van beleid en ideologie.¹² Negatieve campagnevoering is echter een tactiek om stemmen te winnen en wordt als zodanig gevolgd door een partij om zich van zijn tegenstander te onderscheiden. Bovendien is negatieve campagnevoering breder dan partijcompetitie op basis van beleid: zij omvat ook competitie tussen partijen met betrekking tot de

eigenschappen van de partij en haar kandidaten. Partijpolarisatie is zeker geen voorwaarde voor negatieve campagnevoering, want ook in tijden dat de ideologische afstand tussen partijen klein is maken partijen gebruik van negatieve campagnevoering – zie bijvoorbeeld de negatieve campagne tussen de Democratische presidentskandidaten B. Obama en H. Clinton tijdens de campagne voor de voorverkiezingen voor het Amerikaanse presidentschap in 2007-2008. De ideologische en concrete beleidsafstand tussen deze twee kandidaten was tamelijk beperkt, maar zij maakten veelal gebruik van negatieve televisiespots. Dit voorbeeld laat zien dat negatieve campagnevoering niet op ‘echte’ verschillen in beleidsposities hoeft te rusten, partijen kunnen er ook voor kiezen de positie van hun tegenstander verkeerd weer te geven. Ook empirisch bezien zijn deze twee fenomenen niet ondubbelzinnig met elkaar verbonden. De Amerikaanse politicologen E. Buell en L. Sigelman vinden in hun longitudinale studie van negatieve campagnevoering tijdens de verkiezingscampagnes voor het presidentschap in de Verenigde Staten geen sterk verband tussen polarisatie en negatieve campagnevoering.¹³ Hun collega J. Geer heeft aangetoond dat polarisatie leidt tot een toename van aanvallen op het beleid van de politieke tegenstander, maar niet op diens persoonlijkheid.¹⁴

Samenvattend: negatieve campagnevoering moet worden gezien als een campagnetactiek waarmee partijen zich onderscheiden van andere partijen door de politieke tegenstander aan te vallen of te kritiseren. Dit hoeven niet per se oneerlijke of onjuiste charges te zijn. Deze aanvallen kunnen zowel op het beleid als op de persoonlijke eigenschappen van de politieke tegenstander gericht zijn. Nu het begrip campagnevoering gedefinieerd is, zal hieronder de toepassing ervan binnen de Nederlandse context worden nagegaan.

3. Negatieve campagnevoering in Nederland: een riskante tactiek?

Negatieve campagnevoering kwam in Nederland lange tijd niet of nauwelijks voor. Deze tactiek leek vooral te zijn voorbehouden aan partijen die opereren in een land met een meerderheidstelsel, zoals de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. In theorie werd negatieve campagnevoering in Nederland sterk ontmoedigd door enerzijds het kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging en anderzijds de bij de consensusdemocratie behorende politieke cultuur van samenwerking en wederzijds respect. Zij werd beschouwd als een riskante tactiek in een politiek stelsel waar coalitievorming de gewoonte is: een te agressieve of negatieve campagne zou regeringsdeelname immers in gevaar kunnen brengen. Politieke partijen in Nederland zouden zich ervan bewust zijn dat samenwerking na de verkiezingen onontkoombaar is en daar-

door terughoudend zijn bij de toepassing van deze campagnemethode.¹⁵ Daar komt bij dat het zeer gefragmenteerde Nederlandse meerpartijensstelsel de inzet van negatieve campagnevoering tijdens campagnes eveneens moeilijker maakt, niet alleen omdat zoals vermeld politieke partijen altijd rekening moeten houden met de mogelijke gevolgen hiervan voor regeringsdeelname, maar ook omdat partijen zich kunnen richten tot een scala van politieke tegenstanders. In een tweepartijensstelsel is de identiteit van de politieke opponent duidelijk, maar in het Nederlandse meerpartijensstelsel hebben partijen een grotere variëteit aan mogelijke tegenstanders en is het mogelijk dat partijen verschillende campagnetactieken inzetten tegen verschillende partijen.

Een aantal voorbeelden illustreert deze verscheidenheid aan politieke tegenstanders in een meerpartijensstelsel. Allereerst kunnen partijen de Haagse politici kritiseren, wat vooral nieuwe en radicale partijen doen, die zich afzetten tegen de gevestigde politiek. ‘Ondertussen schreeuwen mensen om oplossingen voor hun alledaagse problemen, maar politiek Den Haag is meer met zichzelf bezig dan met alledaagse burgers’ – zo stelt de PVV.¹⁶ Daarnaast kunnen partijen besluiten alle regeringspartijen aan te vallen. Zo werd er in de verkiezingscampagne van 2002 veel kritiek geuit op de paarse coalitie, onder meer door Fortuyn: ‘Nee, maar de kas is zo leeg Jan Peter, dus dat probleem is door Paars al opgelost’.¹⁷ Ten slotte kan een specifieke partij of politicus worden aangevalen, zoals PvdD-lijsttrekker M.L. Thieme deed: ‘De SGP is bijvoorbeeld een van die partijen die er vooral voor staat om veel geld te verdienen over de ruggen van dieren, natuur en milieu heen.’¹⁸ Een ander voorbeeld komt uit een verkiezingsspot van de SP: ‘Als ik Balkenende was, dan zou ik de Bijbel maar eens lezen, daar staat wel iets anders.’¹⁹ De verscheidenheid aan politieke tegenstanders, de onvermijdelijke coalitievorming en de politieke consensuscultuur maken het gebruik van negatieve campagnevoering voor Nederlandse politieke partijen ingewikkeld en riskant. Een toename van negatieve campagnevoering in het Nederlandse politieke bestel zou daarom een opmerkelijke ontwikkeling zijn.

4. Data en methoden

Voor dit onderzoek naar negatieve campagnevoering in Nederland is een systematische inhoudsanalyse uitgevoerd van de campagnes van de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002, 2003 en 2006. Hoewel wordt aangenomen dat de doorbraak van negatieve campagnevoering plaatsvond in 2006, was dit verschijnsel ook al – zij het in beperktere mate – in 2002 waar te nemen.²⁰ Om die reden zijn de campagnes vanaf 2002 geselecteerd.

Voor dit onderzoek zijn de televisiespots die werden uitgezonden in het kader van Zendtijd voor politieke partijen tijdens deze campagnes alsmede de opnamen van de lijsttrekkersdebatten bij NOS en RTL geanalyseerd.²¹ Voor dit materiaal is gekozen omdat negatieve campagnevoering vaak in verband wordt gebracht met de steeds grotere betekenis van televisie in moderne politieke campagnes en de opkomst van televisiespots.²² Daarnaast hebben partijen de inhoud van deze campagnemiddelen grotendeels zelf in de hand in tegenstelling tot de vrije publiciteit, alhoewel er een verschil bestaat in de mate waarin zij deze campagnemiddelen beheersen. De inhoud van de televisiespots wordt volledig door de partijen zelf bepaald in tegenstelling tot de lijsttrekkersdebatten, waarbij ook de discussieleider een grote rol speelt. Verder worden politici in deze debatten direct met hun tegenstander geconfronteerd (wat bij de televisiespots niet het geval is), hetgeen wellicht tot een sterkere mate van negatieve campagnevoering leidt.²³ De geselecteerde lijsttrekkersdebatten betreffen de belangrijkste verkiezingsdebatten van de publieke en commerciële omroep. Zij worden bij elke Tweede-Kamerverkiezing gehouden, waardoor de data over de verkiezingen vergelijkbaar zijn.²⁴

Negatieve campagnevoering is gemeten op basis van expliciete uitingen.²⁵ Daarbij is alleen de gesproken en de soms in beeld gebrachte tekst gecodeerd.²⁶ Beelden zijn niet in de analyse betrokken, omdat dit door iedereen anders geïnterpreteerd kan worden.²⁷ Deze keuze heeft tot gevolg dat er uitingen van negatieve campagnevoering verloren zijn gegaan. Zo is het beeld van de televisiespot van GroenLinks van de campagne van 2006 afgefallen, waarin de vrouwelijke politici van deze partij (F. Halsema, K. M. Buitenweg en M. Peters) in een cabrio rijden en foto's van de politici M. Rutte, M.G.Th. Pastors, G. Wilders en J.P. Balkenende uit de auto gooien. Dergelijke non-verbale tekenen van negatieve campagnevoering zijn dus niet in de codering betrokken.

Verder is in het onderzoek gekeken naar de toon van de claims die door partijen werden gemaakt. Waren die positief of negatief? Wat was de inhoud van deze claims? Waren deze gericht op het beleid, op politieke waarden of op de eigenschappen van de politieke tegenstander? Om welke eigenschappen ging het? Wie waren de slachtoffers van deze claims? De eenheid van analyse waren de claims die door partijen gemaakt werden, in de literatuur ook wel '*appeals*' genoemd. Hiermee wordt elke reden bedoeld die genoemd wordt om op deze partij of de politieke tegenstander te stemmen. Dit is een zeer fijne maat van analyse, die ook voor andere bronnen dan televisiespots of politieke debatten kan worden gebruikt en ervoor zorgt dat deze met elkaar vergeleken kunnen worden. Tevens voorkomt deze maat codeerproblemen die kunnen ontstaan bij het coderen van complete televisiespots, wanneer

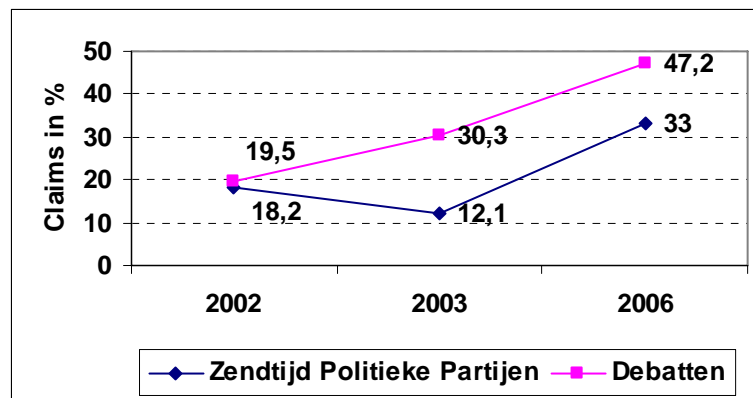
deze bijvoorbeeld elementen van zowel positieve als negatieve campagnevoering laten zien. De codeermethode is gebaseerd op het werk van Geer, die voor dit type onderzoek betrouwbaar is gebleken.²⁸ Een aselechte steekproef is gecodeerd door twee codeurs, waarbij voor alle categorieën substantiële of perfecte overeenstemming werd bereikt.²⁹ Het codeerproces zag er als volgt uit. Eerst werd de eenheid van analyse bepaald. Vervolgens werd de claim geclassificeerd als positief of negatief, waarbij positief elke reden was voor een kiezer om op een partij te stemmen en negatief elk motief voor een kiezer om niet op een andere partij te stemmen. Voorbeelden van positieve campagnevoering zijn de claims van VVD-lijsttrekker G. Zalm over de VVD – ‘Wij trekken daar ook fors geld voor uit, meer dan alle anderen’ – en van CDA-aanvoerder Balkenende over zichzelf – ‘Ik ben een teamspeler’.³⁰ Voorbeelden van negatieve campagnevoering zijn claims van PvdD-lijsttrekker Thieme – ‘Nee, u kweekt haat’ – en van de nummer één van de SP, Marijnissen – ‘Dat men autistisch bezig was zich totaal te focussen op de macro-economische cijfers, dan kijk ik maar even naar de voormalig minister van Financiën’.³¹ Na het bepalen van de toon van de claim werd het doel van de negatieve claim geïdentificeerd. Zoals eerder beschreven, kan een aanval gericht zijn op de gevestigde politieke elite in Den Haag, het kabinet, een specifieke partij of politicus. Daarna werd voor de positieve en negatieve claims het onderwerp in kaart gebracht. Hiervoor werd in navolging van Geer gebruik gemaakt van drie categorieën: beleid, waarden en eigenschappen. Het onderscheid tussen beleid en waarden schuilt hierin dat waarden betrekking hebben op claims over bredere thema’s (zoals hoop of de toekomst) en beleid gaat over specifieke onderwerpen (hypotheekrente, de begroting). De claims over eigenschappen van een partij of politicus werden weer verder ingedeeld in de categorieën competentie, integriteit, leiderschap, empathie en overige.³² Aanvallen op de ervaring, intelligentie of vaardigheden van een politicus of partij vallen onder de categorie competentie. Integriteit is van toepassing op claims over de geloofwaardigheid en consistentie in visie en beleid. Leiderschap gaat over respect, visie hebben en het initiatief nemen. Empathie ten slotte verwijst naar alle claims over het zorgen, meeleven met mensen of het gebrek aan gevoeligheid daarvoor. Alle andere claims zijn onder de categorie overig geschaard. Hieronder vallen bijvoorbeeld verwijzingen naar het persoonlijke geloof van de politicus. Deze methode van dataverzameling heeft 3.370 claims opgeleverd.³³ Nu de data en de methoden van dit onderzoek besproken zijn rest de vraag: wat zijn nu de resultaten?

5. De Tweede-Kamerverkiezingen van 2002, 2003 en 2006

5.1 De mate van negatieve campagnevoering

Wat was nu de mate van negatieve campagnevoering in de aanloop naar de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002, 2003 en 2006? Klopt de indruk van wetenschappers, journalisten en politici dat negatieve campagnevoering is toegenomen en nu onderdeel is gaan uitmaken van de campagne? De resultaten van deze studie laten zien dat er een zekere kern van waarheid in deze aanname zit.

Figuur 1. De mate van negatieve campagnevoering (in %) (N=3.370)

Figuur 1 geeft enkel het percentage negatieve claims in de spots en debatten weer voor de drie verkiezingscampagnes. Het percentage positieve claims, dus de mate van positieve campagnevoering, is honderd procent min het percentage negatieve campagnevoering. Als het lijsttrekkersdebat in 2006 voor 47,2 procent uit negatieve claims bestond, was dus de resterende 52,8 procent gewijd aan positieve campagnevoering. In de lijsttrekkersdebatten is een duidelijke toename in de mate van negatieve campagnevoering te zien. Het aandeel negatieve claims nam toe van 19,5 procent in het debat van 2002 tot 47,2 procent in de debatten van 2006. Een minder duidelijke trend vertonen de televisiespots van de Zendtijd voor politieke partijen. Hoewel het aandeel negatieve claims van 18,2 procent in 2002 naar 33 procent in 2006 is gestegen, was dit slechts 12,1 procent in 2003. Met uitzondering van 2002 ligt de mate van negatieve campagnevoering in de lijsttrekkersdebatten duidelijk hoger dan in de televisiespots. Dit is mogelijk het gevolg van het feit dat in de debatten de politici direct met hun politieke tegenstander geconfronteerd worden en daardoor meer geneigd zijn om

elkaar aan te vallen of bij kritiek de tegenaanval in te zetten.

Hoewel niet in gelijke mate, lijkt voor zowel de televisiespots als de debatten negatieve campagnevoering toe te zijn genomen ten opzichte van 2002. De Nederlandse consensusgeoriënteerde politieke cultuur weerhoudt partijen er niet (meer) van om meer gebruik te gaan maken van negatieve campagnevoering. Deze toename duidt op een verscherping of verharding van de Nederlandse campagnecultuur. Toch is positieve campagnevoering nog altijd een belangrijkere methode voor politieke partijen om zich van hun politieke tegenstander te onderscheiden dan negatieve campagnevoering. Kortom, de Nederlandse verkiezingscampagnes zijn nog niet uitsluitend negatief te noemen, maar lijken wel te verharden.

5.2 Inhoudelijk of persoonlijk?

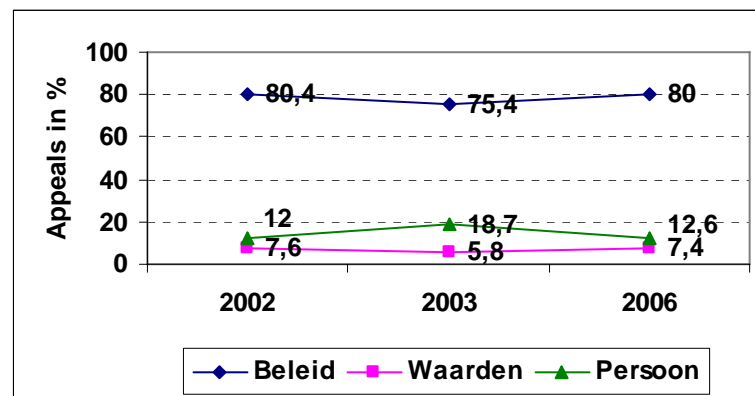
Nu er is vastgesteld dat negatieve campagnevoering ook in Nederland voorkomt en bovendien toeneemt, kunnen we ons afvragen wat de inhoud ervan is. Zijn het persoonlijke aanvallen, of is het vooral inhoudelijke kritiek waarmee partijen kiezers willen mobiliseren?

Persoonlijke aanvallen kunnen worden beschouwd als een hardere vorm van negatieve campagnevoering dan aanvallen op het beleid of de waarden van een politieke partij, omdat een partij of politicus het in dit geval nodig vindt om van de inhoud van de campagne af te wijken en op de persoon te spelen. Een voorbeeld van negatieve campagnevoering op beleid is de kritiek die GroenLinks-lijsttrekker Halsema uitte op LPF-lijsttrekker M. Herben en zijn aanpak van het integratieprobleem in het NOS-lijsttrekkersdebat van 2003. ‘Meneer Herben, u bedrijft illusiepolitiek, het enige antwoord dat u heeft op het integratieprobleem van mensen die hier allang zijn – 1,5 miljoen mensen – is het stoppen van de immigratie.’ Een ander voorbeeld van het op de persoon spelen komt van Fortuyn in het RTL-lijsttrekkersdebat van 2002, wanneer hij uitlegt hoe het probleem met zwarte scholen moet worden opgelost. Dit doet hij door PvdA-lijstaanvoerder A.P.W. Melkert aan te vallen op het feit dat zijn kinderen naar een particuliere school gaan. ‘Dus als je gemengde wijken op den duur krijgt, dan betekent dat ook dat het probleem van witte en zwarte scholen zal worden opgelost en dat betekent dat politici die het met name daar zo voor opnemen niet hun kinderen naar particuliere scholen moeten sturen.’

Persoonlijke aanvallen zijn niet allemaal gelijk: ze kunnen worden onderverdeeld naar de eigenschappen waarop een politicus (of een partij) aangevallen wordt, zoals reeds aangegeven. Een aantal voorbeelden uit de verkiezingscampagne van 2006 kunnen de verschillende soorten aanvallen verduidelijken. VVD-lijsttrekker Rutte kritiseert SP-

leider Marijnissen op zijn economische kennis. ‘Het lijkt wel dat u echt weinig begrijpt van hoe de economie werkt.’³⁴ Dit is duidelijk een voorbeeld van een aanval op de competenties van de tegenstander. Marijnissen echter valt Rutte aan op zijn integriteit: ‘Maar u mag niet jokken. U moet niet jokken.’³⁵ Ook de integriteit van D66-aanvoerder A. Pechtold wordt in het lijsttrekkersdebat voor kleine partijen in twijfel getrokken. O.F. Stuger, lijsttrekker van de Lijst Vijf Fortuyn (LVF): ‘U bent ook naïef, u zegt mensen kansen te geven, de enige die u een kans heeft gegeven is Thom de Graaf. Die na veertig jaar te hebben gepleit voor de gekozen burgemeester als benoemd burgemeester in Nijmegen zit. Ik zie nog eerder... (onverstaanbaar) met een automatische piloot dan dat u uw geloofwaardigheid terugkrijgt in Nederland’.³⁶ Verder waren er in deze campagne tal van aanvallen op de leiderschapskwaliteiten van de regering en in het bijzonder premier Balkenende, zoals van Rutte: ‘De minister-president, de lijsttrekker van het CDA, heeft er voor gekozen om de verkiezingen in te gaan zonder het leiderschap te tonen dat nodig is, namelijk aan de kiezer uit te leggen welke regering hij wil na de verkiezingen’. Ook PvdA-lijsttrekker viel op dit terrein het kabinet aan: ‘We hebben een regering gezien de afgelopen jaren waarop cruciale momenten ook geen leiding werd gegeven’.³⁷ Aanvallen op de empathie van de politieke tegenstander zijn niet tot nauwelijks te vinden; wel wordt deze eigenschap veel gebruikt in positieve campagnevoering. Zo zegt bijvoorbeeld A. Rouvoet, lijsttrekker van de ChristenUnie, in zijn televisiespot zich ‘verbonden te weten met mensen’.³⁸

Figuur 2. Soort negatieve campagnevoering (in %) (N=3.370)

Figuur 2 laat zien dat er in Nederland voornamelijk negatieve claims over het beleid van de politieke tegenstander worden gemaakt. In de campagne van 2006 ging tachtig procent van de aanvallen over beleid, 12,6 procent over de waarden van een partij of politicus en slechts 7,4 procent over de eigenschappen van een partij of politicus. Ondanks dat het aandeel negatieve claims tijdens de campagnes vanaf 2002 lijkt toe te nemen (zie figuur 1), wordt er niet meer op de persoon gespeeld bij deze aanvallen (zie figuur 2): dit percentage is min of meer stabiel.

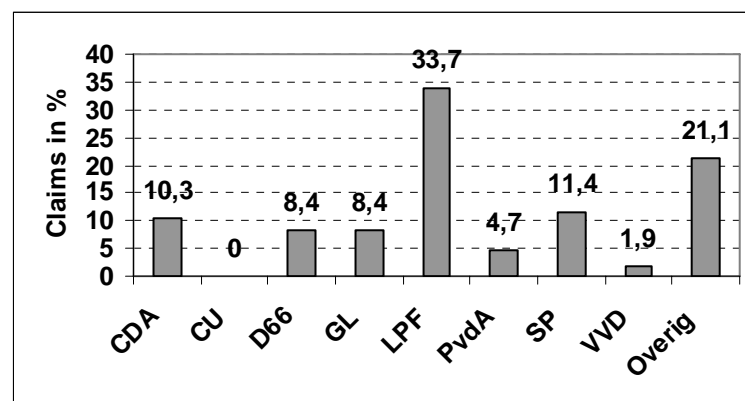
Als politici of partijen dan worden aangevallen op hun eigenschappen, over welke eigenschappen hebben we het dan? Worden ze aangevallen op hun gebrek aan vaardigheden, leiderschap, integriteit of empathie? In 2002 en 2003 werden partijen of politici vooral aangevallen op hun competenties en integriteit, zij het in een verschillende mate. In 2002 was 45,5 procent van de aanvallen gericht op de competentie en 36,4 procent op de integriteit van een partij of politicus. Deze aanvallen op de integriteit van een politicus waren voornamelijk gericht tegen PvdA-leider Melkert en afkomstig van Fortuyn. In 2003 ging vijftig procent van de negatieve claims over integriteit en 28,1 procent over competentie. Dit beeld is in de campagne van 2006 anders, dan gaan de meeste negatieve claims over integriteit en leiderschap, respectievelijk 34,4 procent en 22,1 procent. Dit beeld is het gevolg van het grote aantal aanvallen op het vermeende gebrek aan leiderschap van premier Balkenende tijdens de afgelopen kabinetsperiode en doordat leiderschap ook een van de thema's is in het RTL lijsttrekkersdebat. Terwijl de leiderschapskwaliteiten van Balkenende in twijfel worden getrokken, zijn het bij zijn politieke tegenstander Bos zijn competenties waar men niet van overtuigd is. Tijdens de drie campagnes is het aantal negatieve claims over de empathie van een partij of politicus op een hand te tellen. Als we naar het type aanval kijken tijdens de verkiezingscampagnes vanaf 2002, dan zien we dat het vooral gaat over eigenschappen die belangrijk worden gevonden voor een politicus. Een politicus moet kennis en ervaring hebben, leiding kunnen geven en bovenal integer zijn. Al deze aanvallen hebben betrekking op het functioneren van de politicus, namelijk op hun uitspraken en daden in het heden en verleden. Aanvallen die refereren aan het persoonlijke leven van de politicus, zoals de keuze van Melkert om zijn kinderen naar een particuliere school te sturen, komen niet of nauwelijks voor. Zelfs achter een aanval op het privé-leven van een politicus gaat vaak inhoudelijke kritiek schuil. Dit is in overeenstemming met de opvattingen van Geer, die stelt dat negatieve campagnevoering vooral inhoudelijk is en kiezers informeert, misschien nog wel meer dan positieve campagnevoering. Negatieve campagnevoering is in deze redenering dus niet 'slecht', maar levert juist een bijdrage aan de democratie.³⁹

De bevindingen van het hier gepresenteerde onderzoek duiden erop dat in de Nederlandse verkiezingcampagnes van de laatste jaren het percentage negatieve claims toeneemt, maar de verhouding tussen negatieve claims ten aanzien van beleid, waarden en eigenschappen van een politicus of politieke partij gelijk blijft. Het overgrote deel van de aanvallen gaat over het beleid of de waarden van een partij of politicus. Aanvallen op de eigenschappen van een partij of politicus vormen een bijna verwaarloosbaar aandeel, waarbij de scheidslijn naar het privé-leven van de politicus nauwelijks overschreden wordt.⁴⁰ Behalve dat het merendeel van de aanvallen al direct gericht zijn op de inhoud, zit achter zo'n persoonlijke aanval ook vaak inhoudelijke kritiek. Deze uitkomsten laten duidelijk zien dat de inhoud ook bij negatieve campagnevoering een grote rol speelt en dat politieke partijen in Nederland elkaar nog altijd voornamelijk met zakelijke kritiek bestrijden.

5.3 Aanvaller tegenover prooi

Hoewel het met de persoonlijke aanval dus wel meevalt, neemt toch het percentage negatieve claims toe. Wie is hier verantwoordelijk voor? Welke partijen hanteren deze tactiek en welke worden hier het slachtoffer van? Was het vooral Fortuyn die met zijn felle persoonlijke aanvallen in 2002 de Nederlandse campagnecultuur doorbreekt?⁴¹ En werd PvdA-lijsttrekker Bos zoals hij beweerde door het CDA en de VVD kapot gemaakt tijdens de verkiezingscampagne van 2006?⁴²

Figuur 3. Het gebruik van negatieve campagnevoering tijdens de campagne van 2002 (in %) (N=92)

De figuren 3, 4 en 5 geven het percentage negatieve claims per partij weer per onderzochte verkiezingscampagne.⁴³ Partijen die campagne voerden maar geen zetels behaalden in het parlement, zijn samengevoegd onder het kopje overig.⁴⁴ Tabel 1 geeft per verkiezing de top tien van ‘slachtoffers’ weer. Figuur 3 laat duidelijk zien dat in 2002 Fortuyn de belangrijkste aanstichter van negatieve campagnevoering is: maar liefst een derde van de negatieve claims tijdens de gehele campagne is afkomstig van hem. Zijn aanvallen waren vooral op de paarse coalitie en PvdA-lijsttrekker Melkert gericht. Dat Melkert op nummer drie van de top tien van slachtoffers voor 2002 staat, komt enkel en alleen door Fortuyn (zie tabel 1), die uitspraken deed als ‘U altijd met de halve waarheid’ en ‘Dan komt het dik in orde meneer Melkert, als u er maar niet in zit.’⁴⁵ De andere oppositiepartijen richtten hun pijlen eveneens op het paarse kabinet. Voorzover de regeringspartijen gebruik maakten van deze campagnetactiek, vielen zij vooral Fortuyn aan.⁴⁶

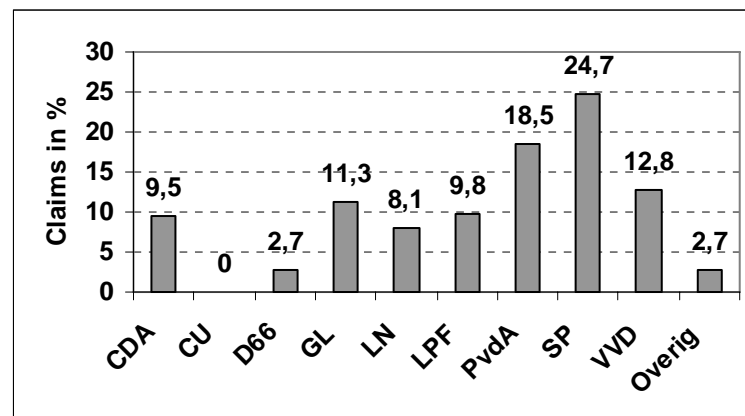
Tabel 1. Top tien van slachtoffers van negatieve campagnevoering (in %) (N=1.063)

	2002	%	2003	%	2006	%
1	Kabinet	34,2	Kabinet	19,5	CDA	21,1
2	CDA	19,3	VVD	13,7	D66	13,4
3	Melkert	11,6	Haagse politici	12,5	LPF	9,1
4	Haagse politici	7,9	PvdA	10,6	Kabinet	9,8
5	LPF	5,8	Zalm	7,5	Haagse politici	5,7
6	Rosenmöller	5,8	LPF	6	PvdA	5,0
7	Fortuyn	3,9	Kamp	5,5	Balkenende	3,6
8	VVD	3,9	SP	4,4	SGP	2,6
9	D66/PvdA/GL Balkenende	1,9	CDA	3,3	GL	2,3
10			Marijnissen Balkenende	3,1	Bos	2,2

Tijdens de campagne van 2003 is het beeld anders. Er is nu niet een schuldige aan te wijzen: meer partijen maken vaker gebruik van negatieve campagnevoering (zie figuur 4). De meeste negatieve claims worden echter door de twee grootste oppositiepartijen PvdA en SP gemaakt, respectievelijk 18,5 en 24,7 procent. De kritiek van deze oppositiepartijen was gericht tegen het kabinet (zie tabel 1). Een voorbeeld hiervan is de televisiespot van de PvdA waarin Bos tijdens een demonstratie tegen de menigte roept: ‘Want ik vraag jullie,... wil het kabinet-Balkenende echt dat buurten schoner worden?’ en zijn gehoor ‘nee’

terugschreeuwt.⁴⁷ De regeringspartijen bedienen zich veel minder van negatieve campagnevoering. Dit sluit aan bij het idee dat negatieve campagnevoering vooral een instrument van oppositiepartijen is. Zij moeten aan de kiezer duidelijk maken waarom die op hen zouden moeten stemmen en niet op de regeringspartijen; oppositiepartijen moeten zich meer onderscheiden. Daarnaast hebben zij geen ‘office’ (bestuursverantwoordelijkheid) te verliezen en kunnen zij dus gemakkelijker hun tegenstanders aanvallen.⁴⁸ Dit gold ook voor politieke buitenstaanders als Fortuyn. De aanvallen van het CDA en de VVD in de aanloop naar de Tweede-Kamerverkiezingen van januari 2003 waren grotendeels gericht op de LPF, die de schuld van de val van het eerste kabinet-Balkenende in de schoenen kreeg geschoven. Zo zei CDA-fractievoorzitter in de Tweede Kamer M.J.M. Verhagen in een televisiespot van zijn partij: ‘Het ging mis toen het duidelijk werd dat de LPF een toneelstukje had opgevoerd toen ze zogenaamd eenheid uitstraalden en de bordesscène waar ze elkaar in de armen vlogen puur schijn bleek te zijn.’⁴⁹

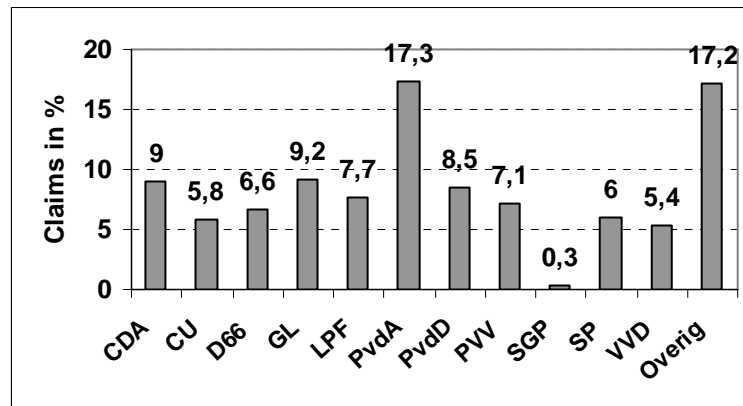
Figuur 4. Het gebruik van negatieve campagnevoering tijdens de campagne van 2003 (in %) (N=171)

De campagne van 2006 draaide vooral om de strijd tussen het CDA en de PvdA. De christen-democraten voerden bewust een harde en agressieve campagne tegen Bos.⁵⁰ Toch is slechts negen procent van de negatieve claims in deze campagne afkomstig van het CDA en maar liefst 17,3 procent van de PvdA (zie figuur 5). Als we de resultaten nader bekijken, zien we dat zestig procent van de aanvallen van het CDA gericht was op de PvdA of op Bos. De sociaal-democraten konden er echter ook wat van: 53 procent van de aanvallen van de PvdA was

gericht op het CDA of diens lijsttrekker Balkenende. Bos staat weliswaar in de top tien van de slachtoffers van deze campagne, zij het maar net op de tiende plaats. Balkenende kreeg het als premier zwaarder te verduren (zie tabel 1).

Figuur 5. Het gebruik van negatieve campagnevoering tijdens de campagne van 2006 (in %) (N=965)

Het betrekkelijk grote aandeel tegen het CDA en Balkenende gerichte negatieve claims afkomstig van de PvdA duidt er op dat Bos niet slechts prooi was. Is het beeld dat Bos slachtoffer was wel houdbaar? Enig bewijs hiervoor kan worden gevonden in het percentage aanvallen van het CDA en de PvdA die direct gericht waren op de lijsttrekker. Tijdens de campagne van 2006 viel het CDA vaker direct Bos aan dan de PvdA Balkenende, namelijk 17,4 tegenover 8,3 procent. Het CDA speelde dus veel meer op de man. Van het idee dat ook de VVD meewerkte aan het ‘kapot’ maken van de PvdA-lijsttrekker blijft empirisch daarentegen weinig over.⁵¹ Slechts 25,8 procent van de VVD-aanvallen waren gericht op de PvdA en niet meer dan 1,6 procent daarvan tegen de persoon Bos. Aanvallen als ‘Ik heb goed gekeken naar de krokodillentranen van de heer Bos’, zijn dan ook op de vingers van een hand te tellen.⁵²

In de campagnes is altijd een groot deel van de negatieve campagnevoering gericht op het kabinet – zie de eerste plaats in de top tien van slachtoffers in 2002 en 2003. In 2006 is het voornamelijk de grootste regeringspartij die de klappen voor de gehele coalitie opvangt (zie tabel 1). Verder kan worden geconstateerd dat politieke partijen – een uitzondering als het CDA in 2006 en de LPF in 2002 daargelaten – terughoudend zijn in het aanvallen van specifieke politici. Eerder zijn het kabinet, Haagse politici of de partij als geheel het doelwit. Dit beeld stemt

overeen met de bevinding dat er maar in beperkte mate aanvallen op persoonlijke eigenschappen worden gemaakt, al is het niet noodzakelijkerwijs zo dat een politicus uitsluitend op zijn eigenschappen wordt aangevallen: soms wordt een enkele politicus verantwoordelijk gehouden voor het gehele partij- of kabinetsbeleid.

Negatieve campagnevoering is als tactiek niet uitsluitend aan bepaalde partijen voorbehouden, alle partijen bedienden zich er in 2006 in enige mate van. De ChristenUnie zag in 2002 en 2003 hier nog vanaf, maar nam in de laatste campagne 5,8 procent van de negatieve claims voor haar rekening. De SGP had in 2006 slechts een aandeel van 0,3 procent in het totale aantal negatieve claims. Er is niet één verantwoordelijke aan te wijzen, wel zijn er partijen die meer dan de anderen deze tactiek hanteren om zich te onderscheiden. Het zijn vooral de politieke outsiders als Fortuyn, Een.NL, Nederland Transparant, PVV en oppositiepartijen als de SP die negatieve claims maken. De slachtoffers van deze aanvallen zijn met name het kabinet, de gevestigde politieke elite en politieke partijen. Een politicus heeft tot nu toe relatief weinig te vrezen.

6. Slot

Terecht hebben journalisten, campagneprofessionals en wetenschappers bij de Tweede-Kamerverkiezingen van november 2006 opgemerkt dat de wijze verandert waarop in Nederland verkiezingscampagnes worden gevoerd. Uitspraken als 'Met Bos bent u de klos', 'U draait en bent oneerlijk. Dat zijn de feiten', waren daar signalen van. Sinds de Kamerverkiezingen van 2002 is er inderdaad een toename te zien in het gebruik van negatieve campagnevoering door politieke partijen. Het aanvallen van de politieke tegenstander is een belangrijk onderdeel geworden van de campagne. Alle partijen maken gebruik van deze tactiek om zich van de andere te kunnen onderscheiden, de oppositiepartijen en de politieke outsiders van het politieke systeem alleen iets meer dan de andere. De Nederlandse campagnecultuur lijkt daarmee te verharderen.

Met de vaststelling van een toename in negatieve campagnevoering is echter niet alles gezegd. Negatieve campagnevoering in Nederland lijkt niet vergelijkbaar met die in een land als de Verenigde Staten. Het betreft hier toch vooral inhoudelijke aanvallen van politieke partijen op elkaar. Partijen zijn terughoudend in het aanvallen van de politicus in plaats van de partij. Als de politicus dan wordt aangevallen, dan is het op zijn functioneren, bijvoorbeeld op zijn leiderschap of competenties. Daarmee lijken de persoonlijke aanvallen ook indirect inhoudelijke aanvallen te zijn. Het betrekken van het privé-leven van een politicus in

deze aanvallen komt vrijwel niet voor. Negatieve campagnevoering in Nederland is hiermee gematigd van karakter.

Deze studie heeft een begin gemaakt met het in kaart brengen van het gebruik van deze campagnetactiek in de Nederlandse politiek, maar kent zo haar beperkingen. Het onderzoek is op een tweetal bronnen gebaseerd, de televisiespot en het lijsttrekkersdebat. Hoewel in beide gevallen een toename van negatieve campagnevoering te zien is, zijn er verschillen in de mate waarin en de wijze waarop dit gebeurt. Om tot een vollediger beeld te komen is het noodzakelijk dat deze analyse wordt uitgebreid met ander campagnemateriaal, zoals radiosspots, radio-debatten, internetspots, toespraken op partijcongressen en advertenties van partijen. De uitspraken die de discussie over negatieve campagnevoering tijdens de Tweede-Kamerverkiezingen van november 2006 deed oplaaien, kwamen uit bronnen die in dit onderzoek ontbreken (een rede op een partijcongres en een radiodebat).

Verder is het van groot belang om deze bevindingen in een bredere context te plaatsen. Om van de opkomst van negatieve campagnevoering in Nederland te kunnen spreken is longitudinaal onderzoek onvermijdelijk. Zijn de aanvallen op de politieke tegenstander nu veelvuldiger en agressiever dan in de jaren zeventig?⁵³ Is het gebruik van negatieve campagnevoering gelijkmatig over de jaren toegenomen of zijn het slechts perioden met een hoge mate van negatieve campagnevoering die afgewisseld worden door tijden waarin positieve campagnevoering hoogtij viert? Was het inderdaad Fortuyn die deze ontwikkeling in gang heeft gezet?

Ten slotte rest de vraag de consensusedemocratie en het meerpartijenstelsel een matigende factor zijn in het gebruik van negatieve campagnevoering. Om hierover meer duidelijkheid te verkrijgen zou ook landenvergelijkend onderzoek gedaan moeten worden. In hoeverre wijkt negatieve campagnevoering in Nederland nu af van bijvoorbeeld de Angelsaksische landen en waardoor komt dat?

Uit dit onderzoek is wel gebleken dat de Nederlandse consensusedemocratie niet gevrijwaard is van negatieve campagnevoering. Partijen schromen niet om elkaar aan te vallen, negatieve campagnevoering lijkt breder te worden geaccepteerd. De politieke cultuur van consensus en onderling respect lijken hier geen beletsel te vormen, maar daarmee zouden de Nederlandse partijen wel eens met vuur kunnen spelen. Een toename van negatieve campagnevoering zal in de toekomst coalitievorming kunnen bemoeilijken, zeker als deze gepaard gaat met een toename van persoonlijke aanvallen. Echter, in de huidige vorm van negatieve campagnevoering zijn nog duidelijk grenzen te vinden van wat toelaatbaar wordt geacht in het Nederlandse politieke bestel. De naaste toekomst zal uitwijzen of deze grenzen overschreden zullen

worden en negatieve campagnevoering meer in lijn zal komen te liggen met de campagnevoering in meerderheidsstelsels. Tot nu toe blijven politieke aanvallen in Nederland nog relatief ‘vriendelijk’ – de vraag is voor hoe lang nog.

noten

¹ De leus ‘Met Bos bent u de klos’ werd door CDA-fractievoorzitter in de Tweede Kamer Verhagen geïntroduceerd op het CDA-partijcongres van 20 mei 2006 naar aanleiding van het voorstel van PvdA-lijsttrekker Bos om rijke ouderen te laten meebetalen aan de AOW. De uitspraak ‘U draait en u bent oneerlijk. Dat zijn de feiten’ werd door CDA-lijsttrekker Balkenende gedaan op Radio 1 op 26 oktober 2006, tijdens het eerste lijsttrekkersdebat van de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen.

² Onder meer Raoul du Pré en Philippe Remarque, ‘Rijmen met rechts’, in: *de Volkskrant*, 2 september 2006; Philippe Remarque, ‘Balkenende zoekt confrontatie met Bos’, in: *de Volkskrant*, 30 oktober 2006; Mark Kranenburg, ‘Balkenende bellen voor het slapen gaan’, in: *NRC Handelsblad*, 8 december 2007.

³ In de campagne van 2006 ging de regeringspartij CDA over tot een negatieve campagne tegen de PvdA, aldus Philip van Praag en Kees Brants, ‘Professioneler, harder en persoonlijker. Veranderingen in de campagnevoering na 1966 en 2002’. Paper voor het vierde jaarcongres van het Nederlands Institute of Government (panel Continuïteit en Verandering), Tilburg, 8 november 2007, 18-19. Een verkorte versie van dit paper is gepubliceerd als idem, ‘Professioneler, harder en populistischer. Veranderingen in de campagnecultuur na 2002’, in: *Bestuurskunde*, 17 (2008), no. 3, 22-29.

⁴ Paolo Mancini en David L. Swanson, ‘Introduction’, in: David L. Swanson en Paolo Mancini, red., *Politics, media and modern democracy. An international study in electoral campaigns and their consequences*, London, 1996, 1-28; 2-3. Zie voor Nederland Philip van Praag, ‘De veranderende Nederlandse campagnecultuur’, in: Kees Brants en Philip van Praag, red., *Politiek en media in verwarring. De verkiezingscampagne in het lange jaar 2002*, Amsterdam, 2005, 21-43.

⁵ Systematisch empirisch onderzoek naar negatieve campagnevoering in Nederland ontbreekt. Wel is er kwalitatief en beschrijvend onderzoek gedaan naar televisiespots. Zie bijvoorbeeld Anne Blanksma en Kees Brants, ‘De uitgestelde doorbraak van de politieke spot’, in: Brants en Van Praag, red., *Politiek en media in verwarring*, 173-194, en Kees Brants, ‘Sure to come, but temporarily delayed. The Netherlands in search of the political add’, in: Lynda L. Kaid en Christina Holtz-Bacha,

red., *The Sage handbook of political advertising*, London, 2006, 227-240. Negatieve campagnevoering beperkt zich echter niet tot de politieke televisiespot, zij kan zich in elk medium voordoen. De enige relevante Nederlandse studie betreft onderzoek naar negatief gedrag van politici in de lijsttrekkersdebatten van 1982 en 1986. Hierin wordt negatief gedrag echter zeer breed gedefinieerd en niet in een bredere context geplaatst; Zie Kees Brants e.a., 'Helpers weg..... Strategie en werkelijkheid in het tv-debat', in: Cees van der Eijk en Philip van Praag, red., *De strijd om de meerderheid. De verkiezingen van 1986*, Amsterdam, 1987, 82-86.

⁶ Dit idee is voornamelijk afkomstig uit Stephen Ansolabehere en Shanto Iyengar, *Going negative. How political advertisements shrink and polarize the electorate*, New York, 1995, 99-114. Inmiddels is er een debat gaande of de gevolgen van negatieve campagnevoering inderdaad zo negatief zijn. Zie bijvoorbeeld Deborah J. Brooks, 'The resilient voter. Moving toward closure in the debate over negative campaigning and turnout', in: *The Journal of Politics*, 68 (2006), no. 3, 684-696.

⁷ Tot de eerste groep behoren bijvoorbeeld Ann Gordon, David M. Shafie en Ann N. Crigler, 'Is negative advertising effective for female candidates? An experiment in voters' uses of gender stereotypes', in: *The International Journal of Press/Politics*, 8 (2003), no. 3, 35-53. Tot de tweede categorie behoren onder meer Lee Sigelman en Eric Shiraev, 'The rational attacker in Russia? Negative campaigning in Russian presidential elections', in: *The Journal of Politics*, 64 (2002), no. 1, 45-62, en Paul A. Djupe en David A. M. Peterson, 'The impact of negative campaigning. Evidence from the 1998 Senatorial primaries', in: *Political Research Quarterly*, 55 (2002), no. 4, 845-860.

⁸ Bijvoorbeeld Michael L. Davis en Michael Ferrantino, 'Towards a positive theory of political rhetoric. Why do politicians lie?', in: *Public Choice*, 33 (1996), 1-33, 1; of William G. Mayer, 'In defense of negative campaigning', in: *Political Science Quarterly*, 111 (1996), no. 3, 437-455, 443.

⁹ Emmet H. Buell Jr en Lee Sigelman, *Attack politics. Negativity in presidential campaigns since 1960*. Kansas, 2008, 3.

¹⁰ Richard R. Lau, Lee Sigelman en Ivy Brown Rovner, 'The effects of negative political campaigns. A meta-analytic reassessment', in: *The Journal of Politics*, 69 (2007), no. 4, 1167-1209, 1180.

¹¹ John R. Petrocik, 'Issue ownership in presidential elections, with a 1980 case study', in: *American Journal of Political Science*, 40 (1996), no. 3, 825-850, 826, 829.

¹² John Geer, *In defense of negativity. Attack ads in presidential campaigns*, Chicago, 2006, 246. Toch betekent partijpolarisatie niet altijd

een toename in ideologische afstand tussen de partijen. In Nederland kan partijpolarisatie zich ook voordoen door de weigering van politieke partijen om samen te werken na de verkiezingen; zie Ruud Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij, Veranderende partijorganisatie in Nederland*, Utrecht, 1992, 342-344.

¹³ Buell Jr en Sigelman laten zien dat op het moment dat de polarisatie het hoogst was in de geschiedenis van de Amerikaanse presidentiële campagnes, de mate van negatieve campagnevoering lager was dan in alle andere verkiezingen (uitgezonderd één); Buell Jr en Sigelman, *Op. Cit.*, 2008, 243.

¹⁴ Geer, *In defense of negativity*, 246.

¹⁵ Onder meer Rudy B. Andeweg en Galen A. Irwin, *Governance and politics of the Netherlands*, Houndmills, 2005, 94; Wouter van der Brug en Cees van der Eijk, 'Welke effecten hadden de campagnes nu eigenlijk?', in: Brants en Van Praag, red., *Politiek en media in verwarring*, 244-267, 248.

¹⁶ Zendtijd voor Politieke Partijen (ZPP) PVV, verkiezingscampagne 2006 (archief Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid – NIBG –, 31 oktober 2006).

¹⁷ Fortuyn beschuldigde hier het paarse kabinet van slecht financieel beleid, waardoor meer politie op de straten niet meer mogelijk zou zijn. Uitspraak Fortuyn tijdens the RTL-lijsttrekkersdebat van 27 april 2002.

¹⁸ Aanval van PvdD-lijsttrekker Thieme op het milieu en dierenwelzijnsbeleid van de SGP in het NOS-lijsttrekkersdebat voor kleine partijen van 21 november 2006.

¹⁹ Balkenende wordt aangevallen op hoe hij als christen dergelijk niet sociaal beleid kan uitvoeren. ZPP-SP, verkiezingscampagne 2006 (archief NIBG, 4 september 2006).

²⁰ Van Praag en Brants, 'Professioneler, harder en persoonlijker', 18-19.

²¹ In totaal zijn voor de drie Tweede-Kamerverkiezingen 55 uitzendingen in het kader van de Zendtijd voor Politieke Partijen (ZPP) en zes lijsttrekkersdebatten gecodeerd. Het onderzochte materiaal is verzameld met behulp van het media-archief van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, en aangevuld met materiaal uit het privéarchief van Ph. van Praag en het archief van de omroep RTL. Al het materiaal dat in de archieven aanwezig was is meegenomen, maar het is mogelijk dat het onderzochte materiaal niet de gehele populatie omvat.

²² Richard R. Lau en Gerald M. Pomper, *Negative campaigning. An analysis of U. S. Senate elections*, Lanham, 2004, 2.

²³ Daarbij komt dat het publiek voor de ZPP-uitzendingen zeer beperkt is, in tegenstelling tot de lijsttrekkersdebatten.

²⁴ Uitzondering hierop was het NOS-lijsttrekkersdebat van 2002, dat

niet werd gehouden als gevolg van het vroegtijdig stopzetten van de verkiezingscampagne in verband met de moord op Pim Fortuyn. Tijdens de verkiezingscampagne van 2006 hield de NOS ook voor het eerst een lijsttrekkersdebat voor de kleinere partijen.

²⁵ Soms wordt er impliciet gebruik gemaakt van negatieve campagnevoering door de toon waarop iets gezegd wordt, of de combinatie van tekst en beeld. Deze manier van negatieve campagnevoering is hier echter buiten beschouwing gelaten. Dit heeft tot gevolg dat dit onderzoek een bescheiden mate van negatieve campagnevoering meet: in de werkelijkheid kan de mate van negatieve campagnevoering alleen maar groter zijn.

²⁶ De transcripten van de televisiespots en debatten dienden als basis voor de inhoudsanalyse.

²⁷ Geer, *In defense of negativity*, 32-33.

²⁸ Geer, *In defense of negativity*. Voor een vergelijkbare analysemethode zie William L. Benoit e.a., *Campaign 2000. A functional analysis of presidential campaign discourse*, Lanham, 2003. Deze codeermethode is echter minder verfijnd en neemt geen *saliency* mee, in tegenstelling tot Geer. Deze laatste splitst bovendien de argumentatie uiteen, waardoor het belang dat een partij of politicus hecht aan een bepaald punt gemeten kan worden. Een positieve claim als 'Onderwijs, onderwijs, onderwijs dat zijn de speerpunten van D66' (afkomstig uit een ZPP-uitzending van D66 uit de campagne van 2006; archief NIBG, 4 oktober 2006) bijvoorbeeld wordt volgens de werkwijze van Benoit als één claim geteld en volgens die van Geer als drie aparte claims.

²⁹ Voor de categorie toon en doel van de claims werd voor de televisiespots perfecte overeenstemming bereikt: de Cohen's Kappa waren respectievelijk 0.91 en 0.82 en lagen boven de grens voor perfecte overeenstemming van 0.81. Dit was ook het geval voor de categorie toon van de claims in lijsttrekkersdebatten, met een Cohen's Kappa van 0.96. Voor de categorieën doel van de claims in televisiedebatten en het onderwerp van de claims voor zowel debatten als televisiespots werd substantiële overeenstemming bereikt: de Cohen's Kappa waren respectievelijk 0,68, 0,68 en 0,77 en lagen tussen de 0,61 en 0,81, de grenzen voor substantiële en perfecte overeenstemming. Eenvoudige percentages van overeenstemming zijn op te vragen bij de auteur. De categorie onderwerp genereert een lagere zogeheten intercodeurbetrouwbaarheid door het label waarden, Geer heeft vergelijkbare problemen; zie *In defense of negativity*, 171.

³⁰ De eerste uitspraak is van VVD-lijsttrekker Zalm over de visie van zijn partij op veiligheid, tijdens het NOS-lijsttrekkersdebat van 21 januari 2003. De tweede uitspraak is afkomstig van Balkenende, die

zichzelf aanprijst bij de kiezer tijdens het RTL-debat van 3 november 2006.

³¹ PvdD-lijsttrekker Thieme beschuldigt Eén.NL-lijsttrekker Pastors van het zaaien van haat wanneer hij spreekt over Nederlands burgerschap in het NOS-lijsttrekkersdebat 2006 voor kleinere partijen. De tweede uitspraak wordt gedaan door SP-lijsttrekker Marijnissen over Zalm in het 2003 RTL-lijsttrekkersdebat, waarin hij uitlegt wat volgens hem het probleem van Haagse politici is.

³² In tegenstelling tot de Verenigde Staten spelen in Nederland politieke partijen nog steeds een grote rol, waardoor er in de verkiezingscampagnes hier veel meer wordt gesproken over de partij dan over een specifieke kandidaat. Eigenschappen die mensen toebehoren worden in deze analyse ook toegekend aan partijen; er wordt bijvoorbeeld gesproken over de partij in de zin als bekwaam, sociaal en dergelijke.

³³ Het aantal claims varieert per verkiezing. Dit is te wijten aan het uiteenlopend aantal debatten en ZPP-uitzendingen per verkiezingscampagne. Zo vond er in 2002 slechts één lijsttrekkersdebat plaats, terwijl er in 2003 drie werden gehouden. Verder varieert het aantal claims ook doordat de televisiespots en debatten niet altijd even inhoudelijk zijn: zo werden er veel minder claims gedaan door de lijsttrekkers in het RTL4-Soundmixshowdebat in 2002 dan in de RTL-debatten tijdens de verkiezingscampagnes daarna. Voor de campagne van 2002 N=492, de campagne van 2003 N=714 en de campagne van 2006 N=2.164.

³⁴ NOS-lijsttrekkersdebat 2006 voor de grote partijen.

³⁵ NOS-lijsttrekkersdebat 2006 voor de grote partijen.

³⁶ NOS-lijsttrekkersdebat 2006 voor de kleine partijen. De moeilijkheid van het coderen van debatten is dat soms meerdere politici door elkaar spreken en daardoor niet alles verstaanbaar is.

³⁷ Uitspraak VVD-lijsttrekker Rutte, NOS-lijsttrekkersdebat voor de grote partijen, 2006; en uitspraak PvdA-lijsttrekker Bos, RTL-lijsttrekkersdebat 2006.

³⁸ Uitspraak ChristenUnie-lijsttrekker Rouvoet, ZPP-ChristenUnie, verkiezingscampagne 2006 (archief NIBG, 6 oktober 2006).

³⁹ Negatieve campagnevoering is vooral informatief, het laat de redenen zien waarom de oppositie aan de macht moet komen en zorgt ervoor dat de zittende partijen verantwoording afleggen. Zie Geer, *In defense of negativity*, 84, 110, 161-162.

⁴⁰ Niet alleen aan politici, maar ook aan partijen kunnen eigenschappen worden toegekend. Zo zei lijsttrekker Pastors van Eén.NL in 2006 in een verkiezingsspot van zijn partij: 'Eén.NL is open, eerlijk en duidelijk'; en de leus van de PvdA in de verkiezingscampagne van 2006 luidde: 'PvdA, sterk en sociaal'.

⁴¹ Van Praag, 'De veranderende Nederlandse campagnecultuur', 21.

⁴² 'CDA en VVD proberen mij KAPOT te maken', in: *de Telegraaf*, 11 november 2006.

⁴³ De claims zijn gewogen naar het aantal claims dat een partij kon maken. In 2003 nam bijvoorbeeld GroenLinks in de persoon van Halsema deel aan het lijsttrekkersdebat van de NOS maar niet aan die van de RTL, waardoor zij dus minder claims kon maken dan de PvdA, waarvoor Bos aan beiden debatten deelnam.

⁴⁴ Voor 2002 zijn dit de partijen Duurzaam Nederland, Nieuwe Midden Partij, Partij van de Toekomst en de Verenigde Seniorenpartij. Voor 2003 vallen Lijst Ratelband, Nieuwe Communistische Partij Nederland en de Partij van de Toekomst onder overig. In 2006 zijn onder het kopje overig samengevoegd EenNL en Nederland Transparant.

⁴⁵ RTL-lijsttrekkersdebat 2002. De eerste uitspraak werd gedaan naar aanleiding van het fileprobleem en de tweede in het gedeelte over onderwijs.

⁴⁶ Uitspraken gedaan door Fortuyn in het RTL-lijsttrekkersdebat van 2002, de eerste naar aanleiding van het fileprobleem en de tweede naar aanleiding van het gebruik van cijfers en feiten door de PvdA-lijsttrekker Melkert in het gedeelte over onderwijs.

⁴⁷ ZPP-PvdA, campagne van 2003 (archief NIBG, 2 december 2002).

⁴⁸ Negatieve campagnevoering is ongeacht of partijen in een twee- of meerpartijstelsel opereren altijd riskant, aangezien een te negatieve campagne ook de aanvallende politieke partij kan schaden. Zie Kim Fridkin Kahn en Partick J. Kenney, *No holds barred. Negativity in U.S. Senate campaigns*, New Jersey, 2004, 36.

⁴⁹ Verhagen legt uit waar het bij het eerste kabinet-Balkenende fout ging. ZPP-CDA, verkiezingscampagne 2003.

⁵⁰ Van Praag, *Op Cit.*, 2007: 119

⁵¹ *De Telegraaf*, 11 november 2006.

⁵² VVD-lijsttrekker Rutte trekt de integriteit van Bos in twijfel in het NOS-lijsttrekkersdebat van 2006.

⁵³ De verkiezingen van 1956 en 1977 worden vaak als voorbeelden genoemd dat er ook in het verleden felle verkiezingscampagnes te vinden zijn. Zie Van Praag, 'De veranderende Nederlandse campagnecultuur', 21-43; 24-25.

DE DIGITALE VERKIEZINGSFOLDER VOORBIJ?

Partijwebsites in de verkiezingscampagne van 2006

R. A. van Santen

1. Inleiding

In de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen van november 2006 is internet veelvuldig ingezet door politieke partijen en andere organisaties. Naast de gebruikelijke ‘Stemwijzer’ van het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP) schoten electorale adviesites als paddenstoelen uit de grond. De politieke partijen maakten bij de verkiezingen – in navolging van de *viral movie* van de SP (een gepersonaliseerd filmpje dat via internet doorgestuurd kon worden) – voor het eerst zelf verschillende webfilmpjes, zoals ‘Wouter’s Angels’ – de cartoon van de PvdA. Ook het vriendennetwerk ‘Hyves’ werd ingezet in de strijd om de gunst van de kiezer. GroenLinks lanceerde de ‘FemFem’, door partijleider F. Halsema ingesproken ‘richtingaanwijzers’ voor de ‘TomTom’, en VVD-lijsttrekker M. Rutte sprak de kiezers iedere ochtend in een video toe in zijn ‘Beschuitje met Rutte’. In de media bleef dit alles niet onopgemerkt. Gedurende de campagne verschenen over de opkomst van het internet als campagne-instrument verschillende artikelen.¹ Maar in hoeverre waren bijvoorbeeld de filmpjes van de PvdA – niet alleen Wouter’s Angels maar ook ‘Het PvdA-Team’ (bestaande uit partijleider W.J. Bos, S. Depla, J. Leerdam en A. Wolfsen), waarin behoorlijk harde kritiek geuit werd op de kabinetten-Balkenende, grappige ‘uitprobeersels’ of een uitgekiend onderdeel van de campagnestrategie? En wat deden partijen nog meer op internet, behalve filmpjes plaatsen en een eigen pagina op het vriendennetwerk Hyves beginnen?

Na de Kamerverkiezingen van 2002 en 2003 werd geconcludeerd dat campagnes steeds belangrijker werden om verkiezingen te winnen. Onderzoekers voorspelden dat deze campagnes feller zouden worden en dat partijen (verder) zouden professionaliseren. Deze voorspellingen lijken te zijn uitgekomen.² In de verkiezingscampagne van 2006 uitte met name M.J.M. Verhagen, de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie

van het CDA, ongekend harde kritiek op PvdA-leider Bos en zijn partij, en ook de PvdA nam het kabinetsbeleid op de korrel. Verder waren wetenschappers van mening dat de rol van het internet in de toekomst niet onderschat mocht worden; zij veronderstelden dat het gebruik van internet in de verkiezingscampagnes verder toe zou nemen. Ook die verwachting lijkt te zijn uitgekomen. De eigen websites bieden partijen een platform om hun boodschap uit te dragen, rechtstreeks te communiceren met kiezers en steun te mobiliseren. Maar is de inzet van deze sites in de campagne sinds de vorige verkiezingen geprofessionaliseerd? Zijn de partijsites in 2006 als volwaardig campagnemiddel ingezet? En zijn ze daarmee ook hun status als ‘digitale verkiezingsfolder’ ontgroeid? Of manifesteert de professionalisering zich meer in het gebruik van andere (on- en offline) campagnemiddelen en zijn de partijsites nog steeds iets ‘voor erbij’? In deze beschouwing zal het gebruik van internet als campagne-instrument in aanloop naar de Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006 worden onderzocht. Daarbij wordt in het bijzonder het digitale campagneaanbod op verschillende partijwebsites in kaart gebracht.

2. Veranderingen in het politieke en media landschap

Politieke partijen in Nederland hebben de afgelopen decennia in toenemende mate te maken gekregen met individualisering van het electoraat, wat zich onder meer uit in een krimpende partijloyale achterban en afnemende ledenaantallen. De politieke participatie van kiezers zou zich hoofdzakelijk beperken tot periodiek stemmen. Tegelijkertijd zou de politiek steeds meer zijn gepersonaliseerd. Mede hierdoor zou Nederland zo volgens sommigen van een partijendemocratie zijn veranderd in een ‘toeschouwersdemocratie’, waarin het vooral om de persoon van de politieke leiders draait. Zij zijn de hoofdrolspelers geworden, waarin de media het podium zijn en de kiezers het publiek vormen.³

Door deze toenemende electorale volatiliteit is er voor partijen meer te winnen in de campagne. Daarbij kunnen zij echter niet meer rekenen op steun vanuit de media. Volgens de onderzoekers K. Brants en Ph. van Praag ontwikkelt het medialandschap zich van een *partisan* en *public logic* in de richting van een *media logic* – een situatie die wordt gekenmerkt door een gefragmentariseerd medialandschap, vele nieuwe informatie- en communicatietechnologieën, en media die zich vooral richten op wat het publiek graag wil en niet zozeer op wat zij nodig heeft om deel te kunnen nemen aan het democratisch proces.⁴ Door de strijd om lezers en kijkers is de vraag wat het publiek aanspreekt en amusant vindt steeds belangrijker geworden. Deze trend weerspiegelt zich ook in

de politieke berichtgeving. Het gaat niet langer om relevante informatie waarover burgers in een democratie moeten beschikken, maar om de aantrekkelijkheid van het nieuws. In een perfecte medialogica *maken* journalisten veel vaker nieuws dan dat zij het *brengen*, waarbij de journalistieke interpretatie van het gebeurde de overhand heeft. Dit manifesteert zich in afnemende inhoudelijke berichtgeving, een nadruk op interpreterende journalistiek, en het toenemende gebruik van strategische en conflict-frames.⁵ Als gevolg van deze medialogica is het belang van ongemedieerde communicatie in de politiek almaar groter geworden.

In veel landen is tijdens deze fase van de medialogica ook een verdergaande professionalisering van de campagnevoering zichtbaar, waarbij gebruik gemaakt wordt van spindoctors, marketing- en mediastrategieën, en uitgebreid electoraal onderzoek. In de Verenigde Staten zou deze ontwikkeling aan het einde van de jaren tachtig zijn begonnen, in veel Europese landen zou zij aan het begin van de 21-ste eeuw pas goed op gang zijn gekomen.⁶ Kenmerken van deze fase zijn de ‘permanente campagne’ en de aandacht voor directe vormen van communicatie met behulp van televisie en internet. De campagne-organisatie bestaat uit professionals en de communicatie is op de politieke consument gericht. Men gebruikt gerichte boodschappen (*narrowcasting*) en *feedback* door middel van peilingen om zo nodig de boodschap aan de doelgroep aan te passen. Door middel van gecontroleerde publiciteit via bijvoorbeeld het internet proberen partijen op deze wijze te ontkomen aan de dominante medialogica in de vrije publiciteit en zo het beeld van hun partij te bepalen.

3. De rol van internet in politieke communicatie

Er is veel onderzoek gedaan naar de opkomst van het internet als middel om kiezers te bereiken die zich anders van de politiek afzijdig houden. Sinds de opkomst van dit nieuwe medium in de jaren negentig kunnen we in deze studies drie stromingen onderscheiden die een visie op de betekenis van internet voor de politiek hebben. Aan het begin van de jaren negentig, net na de opkomst van het internet, was men erg optimistisch over de verschillende mogelijkheden en toepassingen die het internet bood (goedkoop, snel, makkelijk, breed inzetbaar). Als grootste voordelen zag men de interactieve mogelijkheden en het feit dat er in de communicatie geen tussenkomst van derden is. Burgers konden direct bij de politiek betrokken worden. Aan het eind van de jaren negentig ontstond een pessimistische stroming, toen uit de eerste onderzoeken bleek dat noch partijen hadden geprofiteerd, noch het democratisch

gehalte van samenlevingen was verbeterd met de komst van het internet.⁷ Als reactie op deze pessimistische stroming stelden verschillende wetenschappers vervolgens dat het nog te vroeg zou zijn om eenduidige conclusies over de effecten van internet te trekken en dat men niet negatief moest zijn uitsluitend vanwege de aanvankelijk hoog gespannen verwachtingen.⁸ In verschillende studies lieten onderzoekers kleine doch hoopvolle gegevens zien, zoals de sterke positie van groene partijen op het internet en het feit dat vooral jongeren gebruik maken van politieke websites, een kiezersgroep die hierdoor in de toekomst wellicht meer betrokken kan raken bij politiek.⁹

Internet als vorm van gecontroleerde publiciteit en nieuwsmanagement biedt partijen als communicatiemiddel verschillende voordelen die televisie en gedrukte media niet bieden. Zo kan op het internet een ongekende hoeveelheid informatie worden geplaatst; kan de boodschap worden gericht tot grote groepen mensen tegelijk, of juist tot kleine groepen of zelfs individuen; kan er worden gecommuniceerd met behulp van verschillende technieken zoals beeld (foto's, plaatjes, video), geluid (audio), animatie (spelletjes) en tekst; kan de aangeboden informatie snel worden aangepast en kunnen ontvangers van de informatie er snel over beschikken. De meest interessante innovaties zijn voor partijen echter de interactieve en mobiliserende mogelijkheden van internet en het feit dat er in de online communicatie geen tussenkomst van derden is. Partijen kunnen zonder problemen hun boodschap op het internet kwijt zonder dat bijvoorbeeld een journalist dit kan tegenhouden of er een draai aan kan geven. Daarnaast biedt het internet de mogelijkheid tot bottom-up communicatie via bijvoorbeeld chatgroepen, discussiefora, enquêtes en opiniepeilingen. Dit vergemakkelijkt het bereiken en mobiliseren van de achterban – vrijwilligers, potentiële leden en donateurs.

Voor kleine(re) politieke partijen, met minder middelen tot hun beschikking om hun boodschap uit te dragen, biedt het internet specifieke voordelen. Alle partijen hebben immers gelijke toegang tot het internet en daarmee dezelfde mogelijkheden om kiezers te bereiken. Bovendien is het een relatief goedkoop medium, waardoor niet alleen grote, rijke partijen, maar ook minder kapitaalkrachtige partijen de kans hebben hun boodschap te verspreiden.¹⁰ Voor een kleinere partij als GroenLinks en een oppositiepartij als de SP schept internet dus kansen om grote(re), gevestigde (potentiële) regeringspartijen als het CDA, de PvdA en de VVD bij te benen in te verkiezingscampagne.

4. Het gebruik van partijwebsites in Nederland

In Nederland is het internet tegenwoordig een vast onderdeel van zowel het medialandschap als de verkiezingscampagnes. Terugkijkend op de gevoerde campagnes, zien we dat de partijen bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 voor het eerst serieus nadenken over professionalisering en modernisering van de campagne. Van Praag stelt echter vast dat de professionalisering bij deze verkiezing nog nauwelijks naam mag hebben.¹¹ De onderzoekers G. Voerman en J. de Graaf concluderen dat partijen vooral een website beginnen omdat de concurrentie het ook doet en omdat men een modern imago belangrijk vindt.¹² Daarbij wordt op de site vooral informatie beschikbaar gesteld die ook op andere manieren verkrijgbaar is. Toch zijn beiden verwachtingsvol:

‘Dit mag zo zijn, maar Internet kan tegelijkertijd ook een uitkomst zijn voor de partijen, die zich immers al jarenlang geconfronteerd zien met een dalend ledental en een afnemend aantal actieve leden. De mogelijkheden die de virtuele werkelijkheid biedt, kunnen partijen een handje helpen zich in de realiteit van alledag staande te houden’.¹³

Hoewel partijen zich in de loop van de jaren negentig bewust worden van het belang van een goede mediastrategie, is de professionalisering in Nederland nog steeds gering. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 zijn de campagnes nog steeds kort, goedkoop en zakelijk, en verlopen ze grotendeels via de vrije publiciteit. De rol van gecontroleerde publiciteit is gering.¹⁴ Wat betreft het internet concludeert Voerman dat de partijen niet hun voordeel hebben gedaan met internet; het nieuwe medium heeft de partijen niet verleid tot een andere wijze van campagne voeren.¹⁵ De internetcampagne is behoorlijk lauw en de sites fungeren meer als aanvulling op de traditionele communicatiekanalen. Websites worden niet gebruikt als een *agenda setting medium* en het internet biedt geen schaalvoordelen voor kleinere partijen: websites van de kleine partijen kunnen niet tippen aan die van de grote partijen.

De Tweede-Kamerverkiezingen van 2002 en 2003 waren met de opkomst van W.S.P. (‘Pim’) Fortuyn en de LPF in vele opzichten spectaculair. Maar onderzoekers concluderen dat de campagnes in deze periode geen breuk vormen in de relatie tussen politiek en media.¹⁶ Ze vormen eerder het bewijs dat die verhouding zich langzaam voegt naar de medialogica, hoewel de politieke communicatie in Nederland nog niet volledig hiervan in de ban is. De slotsom van Brants en Van Praag is dat de politieke elite steeds meer afstand neemt van de hoofd-

regels van een consensusdemocratie (zichtbaar in meer persoonlijke aanvallen en in toenemende *negative campaigning*) en dat het CDA en de PvdA verdere professionalisering noodzakelijk achten.

Wat betreft het gebruik van internet tijdens de verkiezingscampagnes van 2002 en 2003 constateren Voerman en M. Boogers dat de bezoekersaantallen enorm zijn toegenomen, maar dat kwalitatief gezien de verwachtingen rond dit medium nog steeds niet zijn uitgekomen. Zij geloven nog steeds dat internet een belangrijk campagne-instrument zou kunnen zijn, maar menen dat partijen zelf dat nog niet door hebben. Partijen gebruiken het internet vooral als ‘digitale verkiezingsfolder’ en bieden op hun sites weinig andere, nieuwe informatie aan. Ook zijn partijsites nauwelijks in staat om mensen bij de politiek te betrekken. Het internet wordt vooral door onafhankelijke actoren gebruikt als instrument om zich met de verkiezingen bezig te houden, zoals het al genoemde IPP met zijn Stemwijzer.¹⁷

Terugkijkend op de verkiezingen van november 2006 zien we dat de campagne harder was dan ooit tevoren, met voortdurende aanvallen van het CDA op Bos (‘Met Bos ben je de klos’). Ook op het internet was de toon grimmig, bijvoorbeeld op sites als ‘check de feiten’, waar door de PvdA flinke kritiek werd geuit op het door de kabinetten-Balkenende gevoerd beleid. Ook Van Praag concludeert dat er een voortschrijding is van de professionalisering bij partijen en dat – gezien het succes van de CDA-campagne – verwacht kan worden dat de ontwikkeling naar hardere en negatievere campagnes zich zal doorzetten.¹⁸ Het internet biedt mogelijkheden voor deze manier van campagne voeren. Maar hoe zijn de partijsites in 2006 als campagnemiddel ingezet? Zijn zij tegenwoordig meer dan een ‘digitale verkiezingsfolder’?

5. De partijwebsites anno 2006

In deze studie is onderzoek gedaan naar de websites van de vijf politieke partijen die voorafgaand aan de verkiezingen van 22 november 2006 de meeste zetels in de Tweede Kamer hadden: CDA (44), PvdA (42), VVD (28), SP (negen) en GroenLinks (acht).

In Angelsaksische studies naar het gebruik van internet door politieke partijen wordt onderzoek naar de structuur van de websites en hun mogelijkheden en functies doorgaans aangeduid als ‘content-analysis’ (inhoudsanalyse).¹⁹ Omdat dit verward kan worden met een inhoudelijke analyse van berichtgeving, is hier gekozen voor de term website feature analyse.²⁰ Voor deze analyse is een lijst gemaakt van 72 kenmerken (mogelijkheden en functies: features), binnen de zes categorieën – informatie, interactiviteit, mobilisatie, personalisering, transparantie en

design – die op de site van een politieke partij verwacht kunnen worden.²¹ In november, toen de campagnes volop in gang waren en alle partijen hun sites helemaal ‘campagne-klaar’ hadden, is per partij-site gekeken welke van deze features aanwezig waren. Het CDA, de VVD en GroenLinks hadden tijdens de campagne een speciale verkiezingsite naast hun reguliere partij-site, de PvdA en SP niet; zij brachten speciaal voor de verkiezingen hun reguliere partij-sites in ‘campagnesfeer’.*)

5.1 Website feature analyse

Voordat hierna meer in detail de onderzochte websites van de verschillende partijen worden besproken, vallen er een aantal opmerkelijke aspecten wat betreft de verschillende categorieën features op (zie tabel 1).

Tabel 1. Totaalscore website feature analyse (in %)

	CDA	PvdA	VVD	SP	GL	Totaalscore categorie
Informatie (26)	15	13	15	20	14	59%
Interactiviteit (16)	6	7	4	7	9	41%
Mobilisatie (7)	3	7	7	5	6	80%
Personalisering (5)	2	2	0	4	0	32%
Transparantie (8)	5	6	4	5	6	65%
Design (10)	4	8	7	6	6	62%
Totaal (72)	35	43	37	47	41	56%

Uit de analyse blijkt dat de *informatiefunctie* van de sites nog steeds substantieel belangrijker is dan de interactiefunctie. De SP biedt de meeste informatie aan van alle partijen. Alle partijen geven een overzicht van hun geschiedenis en hebben hun statuten integraal op de site gezet (zie tabel 2). Ook zijn bij de meeste partijen de speeches terug te vinden op de site, en is er informatie over de lijsttrekker te vinden. Alle partijen gebruiken hun site uitdrukkelijk voor het verspreiden van ‘nieuws’. Natuurlijk zijn ook de verkiezingsprogramma’s verkrijgbaar

*) De volgende sites zijn geanalyseerd: www.cda.nl, www.verkiezingen.cda.nl, www.vvd.nl, www.stemvvd.nl, www.groenlinks.nl, www.-linkselente.nl (= www.femkeontour.nl), www.pvda.nl en www.sp.nl.

via de sites; altijd te downloaden en soms ook te beluisteren. Speciale informatie voor bepaalde doelgroepen wordt heel weinig aangeboden.

Wat betreft *interactiviteit* bieden alle partijen een digitale nieuwsbrief aan en hebben de meeste iets bijzonders gedaan met het verkiezingsprogramma. Zo kan op sommige sites het programma vergeleken worden met dat van andere partijen, en bij andere kan het op trefwoorden worden doorzocht. GroenLinks biedt de meeste interactieve mogelijkheden. Deze partij is de enige waar kiezers met elkaar in contact kunnen komen en waar bezoekers kunnen reageren op geplaatste berichten. Chatten is bij geen enkele partij mogelijk en ook hebben de partijen geen gastenboek. Een aantal partijen biedt wel een discussieforum.

In de categorie *mobilisatie* scoren vier van de vijf partijen zeer hoog. Bij alle partijen kunnen bezoekers lid worden via de site en bij de meeste partijen worden via de site vrijwilligers gemobiliseerd. Een score 'aanwezig' wil echter niet zeggen dat de betreffende partij actief steun mobiliseert: de mogelijkheden lopen hier uiteen van het aanbieden van campagnemateriaal in de 'webwinkel' tot de mogelijkheid dat bezoekers zich online opgeven als vrijwilliger. De desbetreffende 'buttons' staan vaak echter niet heel goed zichtbaar op de sites. Online geld doneren kan alleen bij de PvdA en de VVD, en ook dit wordt niet duidelijk gepropageerd.

Hoewel de meeste lijsttrekkers een eigen Hyve hebben (met uitzondering van SP-lijsttrekker J. Marijnissen), hebben zij niet allemaal een persoonlijke website die gelinkt is aan de partijsite. Alleen J.P. Balkenende (CDA), Bos en Marijnissen houden dagboeken bij, in verschillende soorten en maten. Toch scoren de onderzochte partijen laag in de categorie *personalisering*, wat vooral komt door een gebrek aan privé-informatie. Daarmee worden bijvoorbeeld gegevens bedoeld die inzicht bieden in hoe de politicus de campagne ervaart, de emoties en gevoelens die bij het campagne voeren naar boven komen. Ook tekstfragmenten of foto's die betrekking hebben op het niet-politieke, en dus op het privé-leven van de politicus, kunnen bijdragen aan de personalisering van een website of digitaal dagboek.²²

Naast persoonlijke informatie geven websites de partijen ook de mogelijkheid om openheid van zaken te geven over bijvoorbeeld hun organisatie en of financiële bronnen. Uit de analyse komt naar voren dat de meeste partijen zeer *transparant* zijn op hun site, maar geen van hen geeft inzicht in de geldstromen van de partij. Wel is men open over de organisatiestructuur van de partij, en zijn op de partijsites links te vinden naar de sites van lijsttrekkers en kandidaten. PvdA en GroenLinks zijn echter de enigen die ook verwijzen naar websites van externe organisaties.

Tabel 2. Overzicht website feature analyse (in %)

Informatie	CDA	PvdA	VVD	SP	GL	%
Uitleg procedure politieke systeem/ verkiezingen/ stemmen						0
Partijstatuten beschikbaar	x	x	x	x	x	100
Informatie over partij-geschiedenis	x	x	x	x	x	100
Archief/ dossiers	x	x	x	x	x	100
Sitemap/ index/ menu	x	x	x			60
Nieuws /persberichten	x	x	x	x	x	100
Behaalde resultaten verleden			x	x	x	60
Informatie over lijsttrekker	x	x	x	x	x	100
Speeches beschikbaar	x	x		x	x	80
Kandidatenlijst	x	x	x	x	x	100
Informatie over kandidaten	x	x	x	x	x	100
Algemene informatie over campagne				x	x	40
Campagne /partijagenda	x	x	x	x	x	100
Verkiezingsprogramma downloaden	x	x	x	x	x	100
Verkiezingsprogramma printversie beschikbaar			x			20
Verkiezingsprogramma beluisteren	x	x		x		60
Samenvatting/ overzicht belangrijkste standpunten verkiezingsprogramma	x		x	x		60
(Gealfabetiseerde) thema's verkiezingsprogramma	x			x	x	60
Eigen partij 'in de media'			x	x		40
Website in het Engels beschikbaar			x	x		40
Website in andere taal beschikbaar						0
Speciaal aanbod per regio	x			x		40

Tabel 2. Overzicht website feature analyse (in %) (vervolg)

Speciaal aanbod voor journalisten		x				20
Speciale aandacht voor jongeren				x	x	40
Speciale aandacht voor ouderen				x		20
Speciale aandacht voor migranten						0
%	58	50	58	77	54	
Interactiviteit	CDA	PvdA	VVD	SP	GL	%
Emailcontact met partij	x	x	x	x	x	100
Emailcontact met politicus	x	x	x	x	x	100
Chatten						0
Debat / discussieforum		x		x	x	60
Gastenboek/ reacties plaatsen						0
Reageren op nieuwsberichten/ artikelen					x	20
Kiezers met elkaar in contact komen (<i>grassroot</i>)					x	20
Vraag en antwoord rubriek		x				20
Opiniepeiling/ enquête/ stelling	x	x		x		60
Abonneren op digitale nieuwsbrief	x	x		x	x	80
Abonneren digi-nieuwsbrief gericht op interesses			x		x	40
RSS feed beschikbaar			x	x	x	60
Cyberfolderen	x					20
‘Verkiezingsprogramma op maat’	x	x				40
Doorzoeken verkiezingsprogramma				x		20
Vergelijken verkiezingsprogramma					x	20
%	38	44	25	44	56	

Tabel 2. Overzicht website feature analyse (in %) (vervolg)

Mobilisatie	CDA	PvdA	VVD	SP	GL	%
Interactief formulier om lid te worden	x	x	x	x	x	100
Interactief formulier om geld te doneren/ financiële steun mobiliseren		x	x			40
Vrijwilligers mobiliseren		x	x	x	x	80
Campagnemateriaal bestellen/ downloaden	x	x	x	x	x	100
Vacatures/ open sollicitatie mogelijkheden		x	x		x	60
Campagne weblog/ dagboek		x	x	x	x	80
Campagnespotjes bekijken	x	x	x	x	x	100
%	43	100	100	71	86	
Personalisering	CDA	PvdA	VVD	SP	GL	%
Persoonlijke website/ log	x	x		x		60
Biografie		x		x		40
Dagboek	x			x		40
Privé -foto's				x		20
Info over/ van partner						0
%	40	40	0	80	0	
Transparantie	CDA	PvdA	VVD	SP	GL	%
Informatie partijorganisatie	x	x	x	x	x	100
Site-beheerder						0
Overzicht inkomsten en uitgaven						0
Algemene contactinformatie partij/ medewerkers	x	x	x	x	x	100
Verwijzing/ link naar website/ weblog lijsttrekker	x	x		x	x	80
Verwijzing/ link naar website/ weblog kandidaten	x	x	x	x	x	100
Verwijzing/ link naar lokale /partijafdelingen	x	x	x	x	x	100
Externe links		x			x	40
%	63	75	50	63	75	

Tabel 2. Overzicht website feature analyse (in %) (vervolg)

Design	CDA	PvdA	VVD	SP	GL	%
Plaatjes/ foto's/ cartoons	x	x	x	x	x	100
Animatie/ bewegende iconen	x	x	x			60
Video/ podcast	x	x	x	x	x	100
Audio / webradio		x		x		40
Gimmicks (e-cards, banners, tomtom, et cetera)		x	x	x	x	80
Spelletje				x	x	40
Printversie nieuwsbrief/ artikelen		x	x		x	60
Downloadversie nieuwsbrief/ artikelen						0
Doorsturen nieuwsberichten/ artikelen		x	x			40
Zoekoptie website	x	x	x	x	x	100
%	40	80	70	60	60	

Het *design* van de sites is behoorlijk verfijnd en heeft tot doel een bepaald gevoel op te wekken bij de kiezer, dat past bij de rest van de campagne. De CDA-site was tamelijk simpel in vergelijking met de andere partijsites. E-cards, viral movies en andere pod- en vodcasts, elektronische handtekeningen en digitale 'gimmicks' zijn in het algemeen niet meer weg te denken uit de digitale campagne en zijn een voorbeeld van campagnemateriaal dat niet op een andere manier verspreid kan worden. In totaal scoren de websites van de vijf partijen gemiddeld 56 procent op het complete scala van features. Wanneer we voor elke aanwezige feature in tabel 2 de score één toekennen, dan blijkt dat de SP – die met negen zetels in de Tweede Kamer tijdens de onderzoeksperiode tot de 'kleine' partijen behoorde – de meest uitgebreide website heeft. De PvdA komt op de tweede plek; het CDA eindigt als laatste van de vijf onderzochte partijen. De christen-democraten hebben een wat ouderwetse website, die vooral veel informatie biedt. GroenLinks en de VVD eindigen in het midden. GroenLinks scoort dus als 'kleine' partij niet slecht vergeleken met regeringspartijen CDA en VVD, en ook de andere oppositiepartijen PvdA en SP bieden meer dan de regeringspartijen op hun sites.

Hieronder volgt een meer gedetailleerde analyse van de afzonderlijke partijsites en hun features.

5.2 CDA

De website van het CDA is vergeleken met die van andere partijen behoorlijk saai en vooral gericht op het verstrekken van *informatie*. Maar zelfs daar scoort de partij niet meer dan gemiddeld. Zo konden bezoekers op www.cda.nl geen gegevens vinden over de behaalde politieke resultaten uit het verleden, werd er geen gerichte informatie aangeboden voor verschillende doelgroepen zoals jongeren of ouderen, en gaf de partij geen informatie over haar eigen zichtbaarheid in andere media. Wel was het CDA naast de SP de enige partij die specifieke informatie aanbood voor inwoners van verschillende regio's. Ook de *interactieve* mogelijkheden waren op de CDA-site beperkt. Er was geen discussieforum of gastenboek beschikbaar en bezoekers konden niet chatten of met andere kiezers in contact komen. Wel bood het CDA bezoekers de mogelijkheid om een 'persoonlijk' verkiezingsprogramma te maken, door het invullen van zijn of haar gegevens en interesses.

Figuur 1. Homepage www.verkiezingen.cda.nl, 23 november 2006²³

In de categorie *mobilisatie* scoort het CDA het laagst, omdat de partij bijvoorbeeld de enige was die geen vrijwilligers probeerde te rekruteren via de website en ook geen informatie over vacatures of open sollicitaties gaf. Ook was er op de site geen mogelijkheid om online geld aan de partij geven. Verder werd er door het campagneteam geen weblog bij-

gehouden over de dagelijkse gang van zaken in de campagne, terwijl het mobiliseren van kiezers door ze bij de campagne te betrekken bij uitstek mogelijk is op het internet. Een dagboek over de campagne zou een bezoeker in de partij en de verkiezingen kunnen involveren door middel van speciale ‘informatie’, die alleen online geactualiseerd aangeboden kan worden. Dit geldt ook voor de digitale beschikbaarstelling van campagnespotjes, een mobiliserende feature die het CDA wel aanbood.²⁴ Ook was via de CDA-site het weblog van lijsttrekker Balkenende te vinden, met de naam van de lijsttrekker als webadres. Het was echter een weblog met weinig *persoonlijke* informatie over de lijsttrekker en vooral een verslag van de campagnebezoeken die hij aflegde. Wat betreft het *design* van de website scoort de partij matig, wat aansluit bij de overwegend informatieve functie waarvoor de site gebruikt werd. De site werd opgeluisterd door foto’s en hier en daar wat bewegende logo’s, maar bood weinig vertier door middel van bijvoorbeeld spelletjes, downloadbare e-cards, banners of audio-fragmenten. Ook met de informatieve artikelen kon de bezoeker weinig meer dan ze lezen. Functies voor printen, downloaden of doorsturen werden niet aangeboden.

5.3 PvdA

De PvdA bood het minst *informatie* aan op haar website. De site bood min of meer de standaardinformatie, vooral gericht op het verkiezingsprogramma. Dat kon bij de PvdA beluisterd worden, maar verder was er geen samenvatting van het programma of van de belangrijkste punten te vinden noch een gealfabetiseerde lijst van de thema’s in het programma. Eén van de voordelen van een site is dat er verschillende doelgroepen mee kunnen worden aangesproken. De PvdA was de enige partij die een aparte site voor journalisten had opgezet: checkdefeiten.nl. Hier werd een vergelijking aangeboden van de standpunten van de PvdA met die van andere partijen. Ook werd de site gebruikt om de feiten over verschillende onderwerpen op een rij te zetten en onjuistheden, naar buiten gebracht door andere partijen of het kabinet, tegen te spreken of te corrigeren. Andere specifieke doelgroepen werden niet gericht benaderd, maar de Hyve van Bos was waarschijnlijk – zoals ook bij andere partijen – bedoeld om jongeren aan te spreken.

De *interactieve* mogelijkheden van het internet werden door de PvdA breder ingezet dan door het CDA, maar waren ook hier beperkt. PvdA.nl bood een discussieforum aan en als enige partij een ‘vraag & antwoord’-rubriek. Net als bij het CDA kon een bezoeker op de PvdA-site een persoonlijk verkiezingsprogramma krijgen, op basis van een

aantal in te vullen gegevens. De partijsite bood echter geen mogelijkheden om te reageren op (nieuws)berichten of in contact te komen met andere kiezers, en had geen RSS-feed-optie. Wat betreft de *mobilisatie* op de eigen website scoort de PvdA heel hoog. Zo is de partij een van de weinigen waar online geld kan worden gedoneerd. Daarnaast konden bezoekers online lid worden van de partij, zich aanmelden als vrijwilliger, campagnemateriaal bestellen en informatie vinden over vacatures bij de PvdA. Net als bij alle andere partijen waren ook de campagne-spotjes via de sites te bekijken.

De *persoonlijke* website van lijsttrekker Bos bood veel informatie en filmpjes van Bos op campagne. Uit de analyse van deze site blijkt dat een bezoeker uiteindelijk maar weinig te weten komt over de persoon achter de lijsttrekker. Er is nauwelijks echt persoonlijke informatie te vinden over de PvdA-leider.

Figuur 2. Homepage *www.pvda.nl*, 27 september 2006

De *transparantie* die de PvdA-site bood en haar *design* waren wel erg goed. Samen met GroenLinks was de PvdA de enige partij die externe links naar websites van andere organisaties aanbood (zoals die van geestverwante partijen in Europa), maar net als alle andere was er niets te vinden over de financiën van de partij. Met veel plaatjes, foto's, bewegende iconen, een ticker (van rechts naar links verlopende, eenregelige tekstrichel) en verschillende videofilmpjes en audio-fragmenten werd de aandacht van de bezoeker goed vast gehouden.

5.4 VVD

De website van de VVD blijft in bijna alle categorieën achter bij de sites van de andere onderzochte partijen. In vergelijking met de rest scoort de VVD in de analyse van de website features gemiddeld op het onderdeel *informatie*. De aangeboden informatie betrof voornamelijk het verkiezingsprogramma en de kandidaten. Als enige partij samen met de SP was de reguliere site ook in het Engels beschikbaar. Speeches van de lijsttrekker daarentegen waren op de VVD-site als enige niet te vinden, en de partij sprak als enige geen enkele doelgroep aan met gerichte informatie. Ook met de *interactiefunctie* deed de VVD weinig. De liberale site scoort het laagst in deze categorie en bood weinig meer dan een digitale nieuwsbrief en een email formulier.

Figuur 3. Homepage *www.stemvvd.nl*, 23 november 2006

De *mobilisatie*-functies werden op de site wel goed benut. Bezoekers konden bij de VVD online lid worden, geld doneren, solliciteren en zich aanmelden als vrijwilliger. Samen met de PvdA scoort de partij dan ook maximaal in deze categorie. In scherp contrast daarmee scoort de VVD op *personalisering* nul procent: over de persoon achter de lijsttrekker komt de bezoeker van de site niets te weten. Een persoonlijke webpagina was al vroeg in de campagne opgeheven en in de dagelijkse ‘ontbijtfilmpjes’ werd vooral de campagneagenda doorgenomen. De film-

pjes waren dan ook geen persoonlijk verslag van de campagnebelevissen van de lijsttrekker. Ook de transparantie is matig, maar het design van de VVD site was wel goed. Er werd gebruik gemaakt van plaatjes, foto's en filmpjes om de site op te luisteren en verschillende testjes en enquêtes waren op de verkiezingsite te vinden.

5.5 SP

De SP scoort veruit het hoogst in de categorie *informatie* en bood op de site zo ongeveer alle denkbare informatie aan – zoals bijvoorbeeld het verkiezingsprogramma (in uitgebreide, samengevatte en beluisterbare vorm), een introductie van alle kandidaten, het campagnieuws, en informatie over de berichtgeving over de partij in andere media. De SP was de enige partij die verschillende doelgroepen benaderde: voor de pers was er een pagina met mooie foto's, voor jongeren en ouderen waren er pagina's met specifieke informatie en ook bood de site geselecteerde informatie voor bepaalde regio's. Zoals al vermeld was net als bij de VVD ook bij de SP de site in het Engels beschikbaar.

Figuur 4. Homepage *www.sp.nl*, 1 december 2006

Op het gebied van *interactie* scoort de SP gemiddeld in de website-analyse – net zo hoog als de PvdA. Evenals alle andere partijen bood de site de mogelijkheid om de lijsttrekker en andere kandidaten te emailen,

en konden bezoekers zich abonneren op een digitale nieuwsbrief. Uniek was dat die bezoekers de mogelijkheid hadden om het verkiezingsprogramma met behulp van een zoekfunctie te doorzoeken.

De inzet van de *mobiliserende* functies van het internet zijn door de SP behoorlijk benut. Zo werd er een campagne-weblog bijgehouden en konden bezoekers online lid worden en materiaal bestellen. Financiële steun werd via de website echter niet gevraagd en evenmin werden er vacatures aangeboden. Met betrekking tot *personalisering* heeft de partij een ruime voorsprong op de anderen. Lijsttrekker Marijnissen heeft al sinds 2004 een eigen site met weblog, met veel persoonlijke informatie en foto's.

De *transparantie* die de SP bood is vergelijkbaar met die van andere partijen, hoewel het opvallend is dat ook deze partij geen inzicht in de financiën geeft. De SP laat zich voorstaan op het feit dat haar politici een deel van hun salaris afstaan aan de partijkas, maar bedragen of andere informatie over de financiële middelen van de partij zijn niet te vinden op de site. Ten slotte scoort de SP ook in de categorie *design* redelijk. Animaties en bewegende iconen ontbraken op de site, maar leuke features en filmpjes om de aantrekkelijkheid van de partij zelf te vergroten waren wel aanwezig.

5.6 GroenLinks

GroenLinks komt als laatste en kleinste onderzochte partij uit de website feature analyse naar voren met een behoorlijk verfijnde site. In de meeste categorieën scoort de partij tussen de vijftig en negentig procent, alleen de personalisering is nul. Op het onderdeel *informatie* eindigt GroenLinks een-na-laast, net voor de PvdA. Zoals alle partijsites bood ook die van GroenLinks informatie aan over het verkiezingsprogramma en de kandidaten. Ook was er een gealfabetiseerde lijst van de verkiezingsthema's te vinden en algemene informatie over de verkiezingscampagne.

Het gebruik van de *interactieve* functies is bij alle partijen zeer beperkt, maar GroenLinks scoort in deze categorie het hoogst. Bezoekers konden de partij emailen met vragen en er was een discussieforum. Daarnaast konden bezoekers alleen op de GroenLinks-site reageren op nieuwsberichten en andere artikelen, en met andere kiezers in contact komen. Ook konden zij zich abonneren op de algemene nieuwsbrief of op een digitale nieuwsbrief (die kon worden aangepast aan de eigen interesses). Verder was GroenLinks de enige partij die het eigen verkiezingsprogramma op verschillende thema's vergeleek met die van andere partijen.

Figuur 5. Homepage www.linkselente.nl, 1 december 2006

Ook de *mobiliserende* functies van het internet werden door GroenLinks goed benut, alleen het verzoeken om financiële steun vond niet plaats.

Wat betreft *personalisering* scoort GroenLinks, net als de VVD, nul procent in dit onderzoek, omdat de lijsttrekker Halsema geen eigen website of weblog heeft. Ook op andere plekken van de partijsite is geen persoonlijke informatie over de lijsttrekker te vinden. Wel bood de site links naar websites van andere kandidaten en partijafdelingen en naar sites van externe organisaties als de Dierenbescherming, Greenpeace, Novib, Stichting Vluchteling en Wikipedia. Dit verklaart de hoge score op categorie *transparantie*.

Het leukste spelletje was te vinden op de site van GroenLinks – ‘Help Femke het torentje in’. Ook de ingesproken teksten voor het al eerder aangehaalde autonavigatiesysteem (‘FemFem’) genereerden aandacht voor de partij(site). Daarnaast waren er op de site ook plaatjes en foto’s te vinden en een aantal filmpjes. Toch scoren andere partijen beter in de categorie *design*, omdat zij tijdens deze verkiezingen van alles uitprobeerden met filmpjes en gimmicks en GroenLinks bijvoorbeeld geen radiofragmenten aanbood.

6. Conclusie

Wanneer de bevindingen over eerdere campagnes vergeleken worden met de uitkomsten van deze website feature analyse, dan lijkt het erop dat partijen steeds actiever worden op het internet.²⁵ Zij hebben meerdere sites die speciaal zijn gemaakt voor de verkiezingen, die voortdurend worden geactualiseerd en gebruikt om informatie te verstrekken. Toch benutten de partijen hun sites nog voornamelijk voor top-down communicatie en informatieverstrekking. Drie van de vijf onderzochte partijen hebben een speciale verkiezingssite waarop een bepaalde sfeer, een bepaald gevoel over de partij geprobeerd wordt te creëren. De website van de SP is het meest 'sophisticated' (waarmee wordt bedoeld dat zij de meeste features heeft), maar ook daar is de informatiefunctie het belangrijkste. De partij sites onderscheiden zich als campagne-instrument omdat de informatie die wel hetzelfde is als bijvoorbeeld in de folders en brochures, op de sites in vele verschillende vormen wordt aangeboden. Alle partijen bieden een digitale nieuwsbrief aan en hebben iets bijzonders gedaan met het verkiezingsprogramma. Bij de PvdA en het CDA kon de bezoeker zelf een 'persoonlijk program' samenstellen, GroenLinks vergeleek het eigen programma met dat van andere partijen, en bij de SP kon het programma op trefwoorden worden doorzocht. Op de sites van CDA, PvdA en SP was zelfs een beluisterbare versie van het programma beschikbaar. Verder boden alle partijen informatie aan over hun kandidaten en over hun organisatie, geschiedenis en de statuten.

Uniek aan de internetcampagnes is ook het sfeerbepalende karakter van de partij sites. Met behulp van muziek, viral movies, webfilmpjes, plaatjes, foto's, verslagen van campagnebijeenkomsten, kritische berichten, e-cards, en speciale verkiezingssites wordt geprobeerd een speciale ambiance op te roepen voor de bezoekers. Lijsttrekkers met een eigen website of weblog zorgden voor een persoonlijke benadering. En ook de filmpjes lijken een manier om kiezers 'persoonlijk' of tenminste 'in persoon' aan te spreken (voorbeelden hiervan zijn de viral movie van Marijnissen en de filmpjes 'Beschuitje met Rutte').

Veel interactieve manieren voor echt 'persoonlijk' contact geven de partijen echter niet. De GroenLinks-site biedt nog de meeste mogelijkheden en is bijvoorbeeld de enige waar kiezers met elkaar in contact kunnen komen en waar bezoekers kunnen reageren op berichten. Aan alle partijen kunnen emails worden gestuurd en de PvdA-, SP- en GroenLinks-site hebben een discussieforum. Chatten is echter bij geen enkele partij mogelijk en ook hebben de partijen geen gastenboek.

Voor de mobilisatie van personele en financiële steun worden de websites minimaal ingezet. Ook in verkiezingstijd kunnen bezoekers op alle partysites lid worden van de partij, maar uit de analyse blijkt dat dit in die periode niet het hoofddoel van de partijen is: de mogelijkheid wordt vaak niet op een duidelijke manier aangeboden. Vrijwilligers kunnen zich bij vier van de vijf partijen aanmelden op hun site, maar ook hiervoor is niet veel aandacht op de sites. Geld doneren ten behoeve van de campagne of de partij kan alleen bij de PvdA en de VVD, maar opnieuw vestigen deze partijen hier niet de aandacht op. Publiekelijk fondsen werven past niet binnen de Nederlandse campagnecultuur, zo denken de partijen kennelijk.²⁶ De sites zijn dus vooral bedoeld om stemmen te winnen, maar hebben geen concrete personele of financiële mobilisatiedoelstellingen.

Vanuit democratisch oogpunt is het interessant om na te gaan of het internet mensen bij de politiek betreft die anders niet geïnteresseerd zijn. Partijen blijken echter op hun sites geen afzijdige burgers bij de (partij)politiek te engageren, en lijken dit ook niet als doel te hebben. Verschillende doelgroepen – zoals jongeren of migranten – worden maar mondjesmaat met verschillende, specifieke boodschappen aangesproken. De partijen vinden het veel belangrijker om de centrale campagneboodschap te verkondigen op de sites. Daarnaast bieden sites partijen in potentie een ideale gelegenheid om openheid van zaken te geven en transparant te zijn tegenover de kiezers, maar geen enkele partij maakte melding wie de website beheert, geen enkele partij gaf de contactgegevens van de websitebeheerder, en geen enkele partij maakte haar financiële gegevens (gedeeltelijk) openbaar. Wel stelden alle partijen contactgegevens van politici en de partij zelf ter beschikking, en waren de links naar de persoonlijke websites of pagina's van politici en van lokale afdelingen goed te vinden.

Hoewel de partijen de websites dus voornamelijk nog inzetten om het verkiezingsprogramma voor het voetlicht te brengen, is het op internet geen 'politics as usual'. De grote, rijke en machtige partijen zijn op het web niet even dominant als in het reële politieke leven. De SP had de meest uitgebreide site met de meeste features, maar was met negen zetels in het parlement ten tijde van het onderzoek niet de grootste partij uit het onderzoek, of van Nederland. Grote regeringspartij CDA scoort het laagst en bood op de sites de minste features; GroenLinks is als kleinste partij in het onderzoek zeker niet de partij met de 'slechtste' of meest beperkte site. Er is dus geen duidelijk verband tussen kwaliteit en aanbod van features op de websites en de omvang van de partij – althans niet in deze (kleine) groep.

Politieke partijen zijn traditioneel veerkrachtige organisaties die zich uiteindelijk altijd aanpassen aan nieuwe technologieën, en er op den duur gebruik van gaan maken.²⁷ Dit is ook zichtbaar wanneer de sites van de Kamerverkiezingen van 2006 worden vergeleken met die van voorgaande verkiezingen; ze worden steeds uitgebreider. Ook bij de kiezers raakt internet en het gebruik ervan in verkiezingstijd steeds meer ‘ingeburgerd’.²⁸ NIPO-resultaten over de bezoekersaantallen duiden op een toename van het aantal bezoekers van partijsites ten opzichte van de verkiezingen in 2002 en 2003.²⁹ Het gebruik van electorale adviesites neemt eveneens toe.³⁰ Hiermee wordt de stap naar het gebruik van internet om politieke informatie te vinden voor kiezers steeds kleiner, en daarmee ook de stap naar het bezoeken van partijwebsites.

Voor partijen biedt het internet daarmee steeds interessantere mogelijkheden, maar het lijkt erop dat zij hun sites in 2006 nog niet als volwaardig campagnemiddel hebben ingezet. De informatiefunctie is dominant en daarmee zijn de websites hun status van digitale verkiezingsfolder niet ontgroeid. De vraag is echter of partijen hiermee een kans missen, of juist tegemoetkomen aan de behoefte van kiezers en bezoekers. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat bezoekers van partijsites voornamelijk op zoek zijn naar informatie en aan deze wens wordt door de partijen goed gehoor gegeven.³¹ Aan de andere kant is de toegevoegde waarde van internet dat informatie op vele verschillende manieren kan worden aangeboden – een mogelijkheid waar nog niet alle partijen ten volle gebruik van maken. Willen partijen op internet echt iets anders aanbieden dan een digitale verkiezingsfolder, dan zullen zoek- en vergelijk-functies, samenvattingen, overzichten en download- en printversies op veel grotere schaal aangeboden moeten worden. Dit, in combinatie met een ‘aantrekkelijke’ website, zal dan van internet een specifiek campagne-instrument maken met toegevoegde waarde.

noten

¹ ‘De YouTube-campagne is begonnen’ (kop voorpagina *NRC Handelsblad*, 15 oktober 2006); ‘Politici gek op Hyves’ (kop voorpagina *Sp!ts*, 23 oktober 2006); ‘Wouter Bos beste online politicus’ (kop *Metro*, 14 november 2006); ‘Nieuwe media rukken op in verkiezingscampagne’ (kop NU.nl, 17 oktober 2006); ‘Wouter’s Angels op You Tube’ (kop *AD*, 22 oktober 2006).

² Ph. van Praag, ‘De verkiezingscampagne: professioneler en feller’, in: K. Aarts, H. van der Kolk en M. Rosema, red., *Een verdeeld electoraat. De Tweede Kamerverkiezingen van 2006*, Utrecht, 2007, 97-119.

³ B. Manin, *The principles of representative government*, Cambridge, 1997; D. Pels en H. te Velde, red., *Politieke stijl. Over presentatie en optreden in de politiek*, Amsterdam, 2000.

⁴ K. Brants en Ph. van Praag, red., *Politiek en media in verwarring. De verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002*, Amsterdam, 2005.

⁵ *Ibidem*.

⁶ D. Farrell, 'Campaign Strategies and Tactics', in: L. LeDuc, R.G. Niemi en P. Norris, red., *Comparing Democracies. Elections and Voting in Global Perspective*, Thousands Oaks, California, 1996, 160-183; P. Norris, *A Virtuous Circle. Political Communications in Postindustrial Societies*, Cambridge, 2000.

⁷ Zie hierover bijvoorbeeld R. Gibson, P. Nixon en S. Ward, red., *Political parties and the internet. Net gain?*, London, 2003; G. Voerman en M. Boogers, 'Digitaal informeren en personaliseren. De opkomst van de website als campagne-instrument', in: Brants en Van Praag, red., *Politiek en media in verwarring*, 195-217; en M. Margolis, D. Resnick en C. Tu, 'Campaigning on the internet. Parties and candidates on the world wide web in the 1996 primary season', in: *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 2 (1997), no. 1, 59-78.

⁸ Gibson, Nixon en Ward, red., *Political parties and the internet*; P. Norris, *Digital divide. Civic Engagement, information poverty, and the internet worldwide*, Cambridge, 2001.

⁹ R. Gibson, S. Ward en W. Lusoli, 'The internet and political campaigning: the new medium comes of age?', in: *Representation*, 39 (2003), no. 3, 166-180; R. Gibson, S. Ward en W. Lusoli, 'Parties and the virtual campaigning: the 2005 election online'. Paper presented at the EPOP Conference, University of Essex, 2005; P. Norris, 'Preaching to the converted? Pluralism, Participation and Party Websites', in: *Party Politics*, 9 (2003), no. 1, 21-45; M. Boogers en G. Voerman, 'Politieke partijen en informatisering: nieuwe relaties tussen kiezers, partijleden en politici', in: M. Lips, V. Bekkers en A. Zuurmond, red., *ICT en openbaar bestuur. Implicaties en uitdagingen van technologische toepassingen voor de overheid*, Utrecht, 2005, 509-532; S. Ward en T. Vedel, 'Introduction: The potential of the Internet Revisited' in: *Parliamentary Affairs*, 59 (2006), no. 2, 210-225.

¹⁰ Gibson, Nixon en Ward, red., *Political parties and the internet*.

¹¹ Ph. van Praag, 'De veranderende Nederlandse campagnecultuur', in: Brants en Van Praag, red., *Politiek en media in verwarring*, 21-43.

¹² G. Voerman en J. de Graaf, 'De websites van de Nederlandse politieke partijen, 1994-1998', in: *Jaarboek 1997 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1998, 238-269.

¹³ *Ibidem*, 265.

¹⁴ Van Praag, 'De veranderende Nederlandse campagnecultuur'.

¹⁵ G. Voerman, 'Elektronisch folderen: de digitale campagne', in: Ph. van Praag en K. Brants, red., *Tussen beeld en inhoud. Politiek en media in de verkiezingen van 1998*, Amsterdam, 2000, 194-213.

¹⁶ Brants en Van Praag, red., *Politiek en media in verwarring*.

¹⁷ Voerman en Boogers, 'Digitaal informeren en personaliseren'.

¹⁸ Van Praag, 'De verkiezingscampagne: professioneler en feller'.

¹⁹ De term 'content-analysis' wordt op deze wijze bijvoorbeeld gebruikt in Norris, *Digital divide*; en Gibson, Nixon en Ward, red., *Political parties and the internet*.

²⁰ De term inhoudsanalyse (vertaling van 'content-analysis') staat in Nederlands (verkiezings)onderzoek meestal gelijk aan een tekstuele analyse van de berichtgeving.

²¹ De lijst van 72 kenmerken is gebaseerd op literatuur over de analyse van politiek websites. Zie bijvoorbeeld R. Gibson, M. Margolis, D. Resnick en S. Ward, 'Election campaigning on the WWW in the USA and UK', in: *Party Politics*, 9 (2003), no. 1, 47-75; E. Schweitzer, 'Wahlkampf im Internet: Eine Analyse der Internetauftritte von SPD, CDU, Bündnis '90/Die Grünen und FDP zur Bundestagswahl 2002', in: C. Holtz-Bacha, red., *Die Massenmedien im Wahlkampf*, Wiesbaden, 2006, 194-215; Voerman, 'Elektronisch folderen: de digitale campagne'; en Norris, 'Preaching to the converted?'.

²² Zie C. Hagemann, R. van Os, N. Jankowski en G. Voerman, 'Professionalisering en personalisering? De websites van Nederlandse partijen en hun kandidaten bij de campagne voor de Europese verkiezingen van 2004', in: *Jaarboek 2004 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2005, 173-192.

²³ De website features zijn vóór de Tweede-Kamerverkiezingen van 22 november 2006 geanalyseerd, maar de screenshots van de websites zijn na de verkiezingen gemaakt. De website van de PvdA was toen al teruggebracht in de reguliere opmaak. Voor deze partij is daarom een screenshot gebruikt dat in september gemaakt is, toen de site reeds aangepast was voor de verkiezingscampagne.

²⁴ In eerder onderzoek werden campagnedagboeken en campagnespotjes aangemerkt als mobiliserende features van partijwebsites. Zie bijvoorbeeld E. Schweitzer, 'Wahlkampf im Internet. Eine Analyse der Internetauftritte von SPD, CDU, Bündnis '90/Die Grünen und FDP zur Bundestagswahl 2002', in: Holtz-Bacha, red., *Die Massenmedien im Wahlkampf*.

²⁵ Zie bijvoorbeeld Voerman en Boogers, 'Digitaal informeren en personaliseren'.

²⁶ Dit beeld komt in interviews met campagnemedewerkers van politieke partijen naar voren. Zie hiervoor R. van Santen, 'Nieuwe media in de verkiezingscampagne: partijwebsites als campagne-instrument'. Doctoraalscriptie Politicologie Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2007 (dare.uva.nl/document/50326).

²⁷ Gibson, Nixon en Ward, red., *Political parties and the internet*.

²⁸ Wel wijzen resultaten uit opinieonderzoek erop dat voornamelijk de gebruikelijke 'participatie-elite' de websites van politieke partijen bezoekt. Zie Van Santen, 'Nieuwe media in de verkiezingscampagne'.

²⁹ *Ibidem*. Zie voor de bezoekersaantallen de laatste drie weken vóór de verkiezingen in 2002 en 2003 Voerman en Boogers, 'Digitaal informeren en personaliseren', 201.

³⁰ Zie bijvoorbeeld www.stemwijzer.nl.

³¹ Zie bijvoorbeeld de gegevens in Voerman en Boogers, 'Digitaal informeren en personaliseren'; en in M. Boogers, G. Voerman en G. Lucas, *Enquete Politiek Online. Rapportage ten behoeve van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties*, Tilburg/ Groningen, 2007.

RECHTS-EXTREMISME, POPULISME OF DEMOCRATISCH PATRIOTISME?

Opmerkingen over de politieke plaatsbepaling van de Partij van de Vrijheid en Trots op Nederland

A.P.M. Lucardie

1. Inleiding en begripsbepaling

De Partij voor de Vrijheid (PVV) en Trots op Nederland (ToN) zijn vreemde eenden in de politieke bijt van Nederland, hoe oer-hollands ze zichzelf ook mogen vinden. Ze behoren niet tot de traditionele politieke families van christen-democraten, sociaal-democraten en liberalen. Ze onderscheiden zich van de gevestigde partijen niet alleen door hun gedachtegoed – dat overigens nog niet helemaal uitgekristalliseerd lijkt – maar ook door hun stijl en organisatie. Beide richten zich in direct en niet altijd even parlementair taalgebruik tot de man (of vrouw) in de straat; en beide worden strak door één persoon geleid zonder dat gewone leden daarop veel invloed kunnen uitoefenen. Sterker nog: ze hebben geen gewone leden, alleen donateurs en vrijwilligers.

Geen wonder dat journalisten en politicologen moeite hebben deze partijen in het politieke landschap te plaatsen.¹ Een eerste serieuze poging werd in 2008 gewaagd door vier onderzoekers van de Anne Frank Stichting, M. Davidovic, J. van Donselaar, P.R. Rodrigues en W. Wagenaar.² Na analyse van uitspraken en documenten van de PVV kwamen zij tot de conclusie dat deze partij tot de rechts-extreme familie behoort. Rechts-extremisme wordt door de onderzoekers omschreven als: ‘Men is georiënteerd op “het eigene”, heeft een afkeer van “het vreemde”, van politieke tegenstanders, van de gevestigde politiek in het algemeen, en men heeft een hang naar het autoritaire’.³ De familie kent twee takken, een ‘raciaal-revolutionaire’ – waartoe vooral neonazi’s behoren – en een meer gematigde tak, waartoe de PVV gerekend wordt. Deze plaatsbepaling lijkt om verschillende redenen aanvechtbaar. Het lijkt een oxymoron, zo niet een contradictio in terminis om een stroming ‘gematigd extremistisch’ te noemen. Wat de twee takken van rechts-

extremisme volgens de auteurs gemeen hebben is een enigszins autoritair en etnisch nationalisme. Als dat zo is, lijkt het meer verhelderend van een 'nationalistische familie' te spreken en de beladen term 'rechts-extremisme' te vermijden. Voor een zuivere begripsbepaling lijkt het bovendien beter, eerst de – omstreden – begrippen 'rechts' en 'extremisme' te omschrijven, alvorens de combinatie inhoud te geven. 'Rechts' kan bijvoorbeeld in verband worden gebracht met het streven naar ongelijkheid, in de staatkundige, sociaal-economische dan wel culturele sfeer, zoals met name de Italiaanse theoreticus N. Bobbio doet.⁴ Extremisme kan men omschrijven als een systematische poging om een idee tot in de uiterste consequenties, in alle delen van de samenleving door te voeren. Rechts-extremisten streven dus naar de meest vèrgaande ongelijkheid in staatkundig, maatschappelijk en geestelijk opzicht. De nationaal-socialistische droom van een almachtige 'arische' of 'germaanse' elite die 'Untermenschen' van andere rassen als slaven zou uitbuiten of vermoorden, beantwoordt volledig aan deze definitie. Een nationaal voorkeursbeleid voor Nederlanders bij verdeling van werk, zorgverzekeringen, WW en AOW, zoals de Centrumdemocraten in de jaren negentig voorstonden, gaat een eindje in deze richting – maar niet 'all the way'.⁵ Of PVV en ToN zich eveneens in deze richting bewegen, is de centrale vraag van deze bijdrage.

Een andere term die in aanmerking komt om de PVV en ToN te typeren is populisme. Ook dat is een omstreden begrip, maar onder politicologen tekent zich langzamerhand wel enige overeenstemming af over de definitie hiervan. De Engelse politicologe M. Canovan vond een breed gehoor voor haar omschrijving van populisme als 'an appeal to "the people" against both the established structure of power and the dominant ideas and values of society'.⁶ Sommige wetenschappers, zoals de Nederlandse politicologen C. Mudde en J. van Holsteyn, evenals hun Vlaamse vakgenoot J. Jagers, voegen daaraan toe dat populistten 'het volk' als een homogene en ethisch zuivere, 'ingoede' gemeenschap zien tegenover een 'corrupte' en 'inslechte' elite'.⁷ Populisten wijzen overigens niet per se alle dominante waarden en opvattingen af, zoals de Amsterdamse politicologe Tj. Akkerman opmerkt, maar doorgaans alleen bepaalde denkbèelden zoals multiculturalisme of neoliberalisme, waarbij ze niet zozeer een alternatieve ideologie verkondigen maar meestal een beroep doen op het 'gezond verstand'.⁸ Populisme is dan ook niet een complete ideologie (zoals liberalisme of socialisme) maar een 'dunne' ideologie die meestal vastgeplakt wordt aan een 'dikke' ideologie of elementen daaruit.⁹ Zo kan men minstens drie varianten van populisme onderscheiden:

- (1) rechts of nationaal-populisme, dat een etnisch min of meer homogeen volk bedreigd ziet door immigranten en/of vreemde overheersers;
- (2) liberaal populisme, dat zich vooral keert tegen een bureaucratische elite of politieke kaste die de eigen zakken vult in plaats van het landsbelang te dienen;
- (3) links populisme, een combinatie met elementen van socialisme of sociaal-democratie: het volk staat tegenover een elite van kapitalisten, bankiers en bureaucraten.¹⁰

Vlaams Belang (vroeger Vlaams Blok genaamd) en de Oostenrijkse *Freiheitliche Partei Österreichs* (FPÖ) staan model voor het rechts-populisme.¹¹ De Nederlandse Socialistische Partij (SP) leek in elk geval in de jaren negentig een voorbeeld van een links-populistische partij, terwijl Leefbaar Nederland meer liberaal dan links of rechts-populistisch genoemd mocht worden.¹² De indeling van de Lijst Pim Fortuyn (LPF) is minder eenvoudig, aangezien W.S.P. (Pim) Fortuyn nationalisme met liberalisme en populisme wist te combineren.¹³ Fortuyn zelf noemde zich overigens noch nationalist noch populist, maar patriot. Dat deed ook G. Wilders, de leider van de PVV. Voor zover zij al bereid waren hun beweging een etiket te geven, zou het waarschijnlijk zoiets als 'democratisch patriotisme' zijn. Politieke wetenschappers hoeven hen daarin niet te volgen, maar als ze dat niet doen moeten ze daar wel goede redenen voor kunnen aanvoeren.

2. De politieke visie van de Partij voor de Vrijheid

De Partij voor de Vrijheid (PVV) werd op 22 februari 2006 opgericht door Wilders, die in september 2004 de Tweede-Kamerfractie van de VVD had verlaten, vooral naar aanleiding van zijn verzet tegen de mogelijke toetreding van Turkije tot de Europese Unie. Eerder in 2004 had hij (samen met een ander VVD-Tweede-Kamerlid, G.J. Oplaat) in de notitie *Recht(s) op je doel af* al gepleit voor een rechtser koers van de VVD. Wilders leek dan ook weinig moeite te hebben met het etiket 'rechts'. In de programmatische tekst *Klare wijn* stelde hij 'een rechtse kentering' voor, die zou leiden tot lagere belastingen, een kleinere overheid, een harde aanpak van immigratie en integratie en beter onderwijs.¹⁴ Wat hij zelf bedoelde met 'rechts', sluit aan bij de definitie die hierboven gegeven werd. Hij verwierp expliciet 'egalitarisme' en 'ons gelijkheidssyndroom, want dat staat tal van praktische oplossingen in de weg', zoals een verbod voor 'mensen met een niet-westerse achtergrond' zich in een wijk te vestigen waar al veel niet-westerse allochtonen wonen.¹⁵ Wilders keerde zich vooral tegen culturele gelijkheid,

maar bleek evenmin een voorstander van maatregelen om sociaal-economische gelijkheid te bevorderen, zoals nivellerende belastingen, fiscalisering van de AOW of afschaffing van de hypotheekrenteaftrek.¹⁶ In de *Onafhankelijkheidsverklaring*, die hij in 2005 het licht liet zien, vroeg hij aandacht voor de inkomenspositie van de middenklasse, pleitte hij voor afschaffing van het minimumloon en leverde hij kritiek op de 'te royale Nederlandse verzorgingsstaat'.¹⁷ Op staatkundig gebied vallen Wilders en zijn partij minder gemakkelijk in te delen. Aan de ene kant wilde hij de politieke macht gelijkmatiger verdelen door kiezers meer macht te geven via bindende referenda en directe verkiezing van de minister-president, de burgemeesters en mogelijk zelfs politiechefs en rechters.¹⁸ Aan de andere kant wil hij immigranten zonder Nederlands paspoort het stemrecht bij gemeenteraadsverkiezingen ontnemen en hen bovendien uitsluiten van sociale zekerheid, althans voor de eerste tien jaar van hun verblijf.¹⁹

Wilders' voorstel voor een nationaal voorkeursbeleid bij de sociale zekerheid brengt hem in de buurt van J.G.H. Janmaat en de Centrum-democraten. Men zou het een stapje in de richting van rechts-extremisme kunnen noemen, maar niet meer dan dat. Niet-westerse allochtonen die de Nederlandse nationaliteit verworven hebben, zouden ook onder een PVV-bewind hun stemrecht en recht op sociale zekerheid behouden. Moslims – de grootste groep onder de niet-westerse allochtonen – zouden zich waarschijnlijk wel gediscrimineerd voelen door andere maatregelen van de PVV, zoals het verbod om nieuwe moskeeën en islamitische scholen te bouwen en het verbod op de Koran dat Wilders in 2007 voorstelde.²⁰ Dergelijke voorstellen zou men extreem kunnen noemen, maar rechtvaardigen nog niet het predikaat 'rechts-extremisme', zolang ze niet gepaard gaan met vèrgaande beperkingen van politieke en maatschappelijke rechten. De PVV wil weliswaar in de grondwet vastleggen dat Nederland een joods-christelijk-humanistische cultuur heeft, maar de partij gaat niet zover om moslims hun burgerrechten en hun Nederlandse nationaliteit te willen ontnemen.

Aangenomen dat de PVV dus niet in de rechts-extreme hoek geplaatst moet worden, waar dan wel? Bij de rechts-populisten en nationalisten? Wilders wijst die kwalificaties evenzeer af, maar lijkt daarvoor minder overtuigende argumenten te hebben dan voor zijn afkeer van het predikaat 'rechts-extremist'. Aan de ene kant trekt hij regelmatig van leer tegen de politieke elite van 'beroepsbestuurders, beroepsmoslims en klimaatfundamentalisten' oftewel de 'partijencratie', 'de politieke kaste... die vooral met zichzelf bezig is, haar richtingsgevoel heeft verloren en vitale belangen verkwanselt' en niet terugdeinst voor de 'uitverkoop van Nederlandse belangen en de eigen Nederlandse identi-

teit'.²¹ Dankzij die politieke elite verkeert Nederland al dertig jaar in de ban van multiculturalisme en egalitarisme – dat zijn dus dominante waarden in zijn ogen. Aan de andere kant staan 'de gewone mensen die de rekening moeten betalen', 'de burgers', 'het volk'. Die laatste term gebruikt Wilders minder vaak dan de eerste twee – reden voor politicologen als Mudde en Van Holsteyn om hem 'hooguit een halve populist' te noemen.²² Toch lijkt me zijn uitspraak dat 'de politieke klasse de band met het volk verloren dan wel opgegeven heeft' duidelijk genoeg.²³ In zijn Onafhankelijkheidsverklaring heeft Wilders het over 'ons lot als volk in eigen hand nemen', in Klare wijn over een 'brede volksbeweging' die hij wil aanvoeren tegen het 'bestaande systeem'.²⁴ Ongetwijfeld hebben Mudde en Van Holsteyn gelijk dat Wilders teveel liberaal is gebleven om een collectivistisch en homogeen begrip 'volk' te hanteren. Dat gold ook voor Fortuyn, die naast de elite of 'bovenklasse' niet een homogeen volk maar een middenklasse en onderklasse onderscheidde.²⁵ Niettemin wordt Fortuyn algemeen als populist beschouwd, ook door Mudde en Van Holsteyn.²⁶ Derhalve lijkt me hun homogeniteitscriterium iets te streng en mag Wilders toch als populist aangeduid worden.

Is Wilders dan ook een nationaal-populist? Zelf wijst hij nationalisme af en noemt zich patriot, omdat hij niet anderen wil verwoesten maar 'onze vrijheid en vaderland behoeden'.²⁷ Blijkbaar beschouwt hij nationalisme als een destructieve stroming en patriotisme als iets positiefs. Erg scherp is dit onderscheid niet. Wetenschappelijk beter bruikbaar lijkt me de omschrijving van de Franse historicus (en nationalist) R. Girardet: 'le nationalisme met la nation, constituée en État, au premier rang des valeurs politiques et sociales, ce qui n'est pas obligatoirement le cas dans les diverses expressions du patriotisme'.²⁸ Nationalisme is dus een ideologie die de waarden en belangen van de nationale staat (of de natie, als er nog geen staat is) centraal stelt, patriotisme is een vaderlandslievende houding die niet per se een politieke of ideologische betekenis hoeft te hebben en zich vooral manifesteert in crisis en oorlogstijd. Wanneer het vaderland gered is en de crisis voorbij, zullen de meeste patriotten zich met andere zaken bezig houden en niet per se de nationale staat boven andere idealen laten prevaleren. Wilders' volksbeweging zou 'het herwinnen van onze vrijheid centraal stellen omdat het met onze politieke, culturele en economische vrijheid en onafhankelijkheid slecht is gesteld'.²⁹ Bij vrijheid denkt Wilders niet alleen aan de vrijheid van het individu, maar ook 'de vrijheid om als land onze eigen beslissingen te nemen'.³⁰ Daarom verzet de PVV zich tegen overdracht van nationale bevoegdheden aan de Europese Unie en zou zij die Unie willen reduceren tot een economisch samenwerkingsverband.³¹ Ook het

verzet tegen immigratie uit 'wezensvreemde culturen' en het pleidooi voor vereniging van Vlaanderen en Nederland op grond van gemeenschappelijke taal en lotsverbondenheid duiden op nationalisme.³² De nationale identiteit en onafhankelijkheid lijken inderdaad de belangrijkste waarden voor Wilders en zijn partij, maar blijven gekoppeld aan vrijheid voor het individu. Het is dus een liberaal nationalisme, niet te verwarren met het extreme en collectivistische nationalisme van fascisten en nationaal-socialisten, die nationale belangen over individuele vrijheid laten prevaleren. Wel kan men daarbij opmerken dat het liberalisme van de PVV weinig consistentie vertoont: ter wille van de vrijheid ijvert de partij immers voor een zeer drastische beperking van de vrijheid van godsdienst en van meningsuiting.

De conclusie van deze analyse luidt dan ook dat Wilders en zijn fractiegenoten als rechtse, halfslachtig-liberale nationalist en populist, maar niet als rechts-extremist beschouwd moeten worden.

3. De politieke visie van Trots op Nederland

De beweging Trots op Nederland (ToN), die M.C.F. (Rita) Verdonk in oktober 2007 oprichtte, lijkt nog moeilijker te plaatsen dan de PVV. Toen zij in 2006 met M. Rutte de strijd aanging om het lijsttrekkerschap van de VVD, richtte zij zich vooral op de rechterflank van die partij. In een vraaggesprek in oktober 2007 zei ze over Rutte: 'hij zit natuurlijk veel meer op de linkerflank van de partij, ik zit duidelijk meer aan de rechterflank'.³³ Eerder dat jaar had ze zichzelf ook helder omschreven: 'Ik ben rechts, maar niet behoudzuchtig'; oftewel 'fatsoenlijk rechts' in de lijn van oud-VVD-leider F. Bolkestein.³⁴ Bovendien had ze opgemerkt dat de VVD was 'gekaapt door linkse liberalen'.³⁵ Toen ze evenwel de strijd om het politiek leiderschap van de liberale partij had verloren en (in september 2007) uit de Tweede-Kamerfractie was verwijderd, wilde ze niet langer 'rechts' genoemd worden. ToN zou volgens een eerste verklaring een beweging worden die 'niet denkt in termen van links of rechts, maar in termen van oud en nieuw'.³⁶ In dezelfde verklaring werd gesteld: 'De bestuurselite van Nederland heeft haar kansen gehad. Het is de hoogste tijd voor een nieuwe aanpak. Trots op Nederland is de politieke beweging voor de rest van Nederland'; een beweging die 'de belangen van de Nederlanders boven de belangen van de partij-bobo's plaatst'.³⁷

Impliciet suggereert Verdonk hier dat de belangen van 'de Nederlanders' zo homogeen zijn dat ze door één politieke beweging behartigd kunnen worden. Dat duidt op puur populisme, zelfs naar de strenge maatstaven van Mudde en Van Holsteyn. In het programma of visiedo-

cument dat in december 2008 op de website van ToN verscheen, is dit minder uitgesproken. Wel wordt opgemerkt dat ‘de bestuurders gewoonweg niet luisteren naar de problemen en ergernissen van alledag zoals de burger die ervaart’.³⁸ Om Nederland ‘echt democratisch’ te maken, zouden vaker referenda gehouden moeten worden en zouden de burgers direct de minister-president en de burgemeesters moeten kiezen. Zelf accepteerde Verdonk het etiket ‘populist’ overigens wel, zij het haast verontschuldigend: ‘Ik ben er voor het volk. Populist? Daar ben ik trots op. Ik vind het een geuzennaam’.³⁹

Rechts-extreem kan ToN bepaald niet genoemd worden. Op sociaal-economisch gebied staat de beweging een liberale aanpak voor: kleinere overheid, minder regels, lagere belastingen. Op sociaal-cultureel gebied propageert ze een tamelijk conservatief beleid, met nadruk op veiligheid, meer handhaven en minder gedogen, een ‘nuchter milieubeleid’ en minder inspraak bij infrastructurele projecten. De beweging wil immigratie beperken tot goed geschoolde immigranten die nodig zijn voor de arbeidsmarkt en tot ‘echte politieke vluchtelingen’. De islam komt in het visiedocument niet voor. Wel streeft ToN naar een maatschappij ‘waarin het karakter van Nederland weer centraal staat’.⁴⁰ Men zou dit een (zeer gematigde) vorm van nationalisme kunnen noemen. De naam van de beweging duidt daar natuurlijk ook op.

Voorlopig zou men ToN dus kunnen kenschetsen als populistisch, liberaal-conservatief en gematigd nationalistisch. De plaatsbepaling moet wel voorlopig zijn, gezien het prille karakter van de beweging, die nog aan geen enkele verkiezing heeft deelgenomen – en dat misschien wel nooit zal doen. Ze heeft immers een tamelijk vluchtige structuur: geen leden, alleen vrijwilligers en donateurs; en een bestuur dat in een jaar tijd al door conflicten geplaagd en twee keer drastisch vernieuwd werd.⁴¹

4. Een nieuwe politieke familie?

PVV en ToN mogen dan niet gemakkelijk in het Nederlandse politieke landschap te plaatsen zijn, elders in Europa kunnen zonder veel moeite verwante partijen gevonden worden. Volstaan wordt hier met enkele voorbeelden.

De *Freiheitliche Partei Österreichs* (FPÖ; Oostenrijkse Vrijheidspartij) kwam evenals de PVV van Wilders voort uit een liberale politieke stroming. De FPÖ kende vanaf haar ontstaan in 1956 een nationalistische vleugel, die echter onder de dynamische leiding van J. Haider in de jaren tachtig de meer internationaal denkende liberalen uit de partij joeg en op populistische wijze de ‘heersende politieke klasse’ aan ging

vallen.⁴² Haider werd evenals Wilders regelmatig als rechts-extremist betiteld – maar gaf daar vaak meer aanleiding toe.⁴³ Evenals de PVV stelde de FPÖ echter vrijheid centraal, waarbij zowel vrijheid voor het individu als vrijheid voor het volk bedoeld werd.⁴⁴ Het Oostenrijkse volk werd als organisch gegroeide eenheid opgevat, maar niet als homogene eenheid. De partij erkende het bestaan van verschillende ‘Volksgruppen’: naast de Duitstalige meerderheid hebben Sloveense, Kroatische, Slowaakse, Roma en Tsjechische minderheden ook hun rechten. De FPÖ noemde zichzelf – net als de PVV – liever ‘patriotisch’ dan nationalistisch.⁴⁵ Sinds de jaren negentig nam ze echter afstand van het grootduitse nationalisme en koos voor een Oostenrijks nationalisme (*Österreich Zuerst*). De Oostenrijkse politicoloog R. Bauböck wijst er op dat de FPÖ daarmee de afstand vergrootte tot de neonazi groepen die vast hielden aan een grootduits nationalisme, en duidelijker evolueerde tot een nationaal-populistische partij.⁴⁶ Haar visie op de islam was misschien iets genuanceerder dan die van Wilders, maar uiteindelijk vroeg ook de FPÖ zich af ‘in welcher Weise muslimische Traditionen mit dem europäischen Demokratie- und Grundrechtsverständnis vereinbar sind’ en achtte ze onderdelen van de Koran in strijd met de eigen grondbeginselen.⁴⁷

Minstens even omstreden als de FPÖ is het *Front National* (FN; Nationaal Front) in Frankrijk, praktisch sinds zijn oprichting in 1972 geleid door J.-M. Le Pen. Ook zijn uitspraken boden soms enige rechtvaardiging voor het etiket ‘rechts-extremisme’. Niettemin lijkt de aanduiding ‘nationaal-populisme’ meer van toepassing, zoals de Franse historicus P. Milza uitvoerig aantoont.⁴⁸ Het programma van het Nationaal Front ademde een meer conservatieve en minder liberale geest dan dat van de PVV.⁴⁹ Het Front wilde in de grondwet laten vastleggen dat Fransen voorrang krijgen boven migranten onder meer bij sociale woningbouw, uitkeringen en kinderbijslag (die migranten helemaal niet meer zouden mogen ontvangen).⁵⁰ Dit nationale voorkeursbeleid (*préférence nationale*) vindt men niet bij de PVV – maar wel bij de Centrumdemocraten in de jaren negentig, zoals hierboven al vermeld.

Men treft dit voorkeursbeleid evenmin zo duidelijk aan in het programma en de beginselverklaring van het Vlaams Belang, terwijl deze partij toch ook vaak als rechts-extreem beschouwd wordt.⁵¹ Gezien zijn oorsprong lijkt dat niet geheel ten onrechte. Het Vlaams Blok, zoals de partij zich vanaf haar ontstaan in 1978 tot 2004 noemde, leek aanvankelijk meer vertrouwen te hebben in een aristocratisch of elitair bewind dan in een vorm van democratie.⁵² In de recente programma’s omhelst het Vlaams Belang echter de parlementaire democratie, aangevuld met een vorm van directe democratie via bindende referenda en volksinitia-

tieven.⁵³ Daarmee hoopt men de macht terug te geven aan het volk, dat nu in de ogen van het Vlaams Belang niet werkelijk vertegenwoordigd wordt door de ‘particratie’ van de ‘heersende politieke klasse’.⁵⁴ Populisme werd ook hier aan nationalisme gekoppeld. Het Vlaams Belang heeft met dat etiket geen moeite en noemt zich ‘een Vlaams-nationalistische partij’ die tevens ‘rechts-nationalistisch’ is, omdat zij ‘de vrije mens erkent’ en tradities wil respecteren.⁵⁵ Hoewel het Vlaams Belang evenals de PVV dus vrijheid van groot belang acht, maakt zijn program toch een minder liberale en meer conservatieve indruk, vooral op sociaal-cultureel gebied.

De *Danske Folkeparti* (DFP; Deense Volkspartij), opgericht in 1995 en sindsdien geleid door P. Kjaersgaard, combineerde (gematigd) nationalisme eveneens met populisme en (ook nogal gematigd) economisch liberalisme.⁵⁶ Evenals de PVV richtte de DFP zich vooral tegen de islam.

Naast deze vier zijn er nog vele andere nationaal-populistische partijen te vinden in landen als Polen, Roemenië, Hongarije, Slovenië, Zwitserland en Italië.⁵⁷ De overeenkomsten lijken voldoende significant om van een politieke familie te spreken. Het is wel een familie met veel ruzie en weinig onderlinge banden – tot nog toe is het niet gelukt een Europese federatie te vormen – maar dat komt bij menselijke families ook voor. Het is dan ook niet zo vreemd dat veel familieleden zich schamen voor hun verwanten en ontkennen dat ze tot dezelfde familie behoren. Dat geldt ook voor PVV en ToN. Ze behoren tot de meest liberale tak van de nationaal-populistische familie – daar waar de grens met het liberale populisme niet erg scherp is. Bij de PVV is het liberalisme overigens minder duidelijk en consistent dan bij ToN.

5. Conclusie

Het onderscheid tussen nationaal populisme en rechts-extremisme is meer dan een woordenspel, ook al gebruiken sommige politicologen de twee termen door elkaar.⁵⁸ Zowel voor de wetenschappelijke als voor de politieke zuiverheid lijkt het beter de term ‘rechts-extremisme’ te reserveren voor partijen en groepen die staat en samenleving totaal anders willen inrichten – elitair, hiërarchisch en autoritair – en daarbij geweld niet schuwen. Dergelijke (neo-)fascistische en nationaal-socialistische groepen vormen ook een politieke familie, zij het een kleine. Wat ze met de nationaal-populistische familie delen is hun nationalisme en hun afkeer van alles wat links is. Dat is onvoldoende om de twee families als één geheel te zien. Aan de andere kant van het politieke spectrum geldt hetzelfde. Links-extremistische communisten en anarchisten delen met

socialisten en groenen de afkeer van kapitalisme en racisme, maar dat lijkt onvoldoende om van één (extreem-)linkse familie te spreken. GroenLinks en de SP hebben niet veel gemeen met de Kabouters en de Kommunistiese Partij Nederland (Marxisties-Leninisties) van de jaren zeventig, ook al is de SP uit deze KPN/ML voortgekomen.⁵⁹

Uiteraard zijn politieke scheidslijnen geen waterscheidingen. Extremisten sluiten zich soms aan bij gematigde partijen, al dan niet met de bedoeling die te radicaliseren. Zo kende de PvdA lange tijd een kleine marxistische en zelfs trotskistische vleugel en verkondigden sommige leden van de VVD libertarische of anarchokapitalistische opvattingen.⁶⁰

Indien de PVV of ToN leden zouden gaan werven, zullen zich daar wel een paar rechts-extreme neonazi's of neofascisten onder kunnen bevin-den, zoals Davidovic c.s. suggereren – ze noemen dit de magneetfunctie van dergelijke partijen.⁶¹ Ook dat lijkt nog geen reden om de hele partij dan rechts-extreem te noemen. Dat is ook het probleem van hun onderscheid tussen *front-stage* en *back-stage*.⁶² Het is al te gemakkelijk om uit een paar extreme uitlatingen die *back-stage* gedaan zijn te concluderen dat de hele partij het daar 'eigenlijk' wel mee eens zal zijn en alleen uit electoraal opportunisme of vrees voor een partijverbod *front-stage* beschaafde en gematigde standpunten inneemt.

Partijdocumenten vormen toch een meer betrouwbare bron om een partij politiek te plaatsen, ondanks het feit dat bepaalde partijstandpunten om opportunistische redenen soms vaag of helemaal niet vermeld worden.⁶³ Op grond van de onderzochte documenten lijkt voorsnag de conclusie gerechtvaardigd dat PVV en ToN als rechts, liberaal nationa-listisch en populistisch, maar niet als rechts-extremistisch beschouwd moeten worden.

noten

¹ Zie bijvoorbeeld: K. Haegens, 'De onbenoembare Wilders', in: *De Groene Amsterdammer*, 25 januari 2008, 10-12.

² M. Davidovic e.a., 'Het extreemrechtse en discriminatoire gehalte van de PVV', in: J. van Donselaar en P.R. Rodrigues, red., *Monitor Racisme & Extremisme. Achtste Rapportage*, Amsterdam, 2008, 167-198. De cultureel antropoloog Van Donselaar is bovendien universitair hoofddo-cent aan de Universiteit van Leiden.

³ Davidovic e.a., 'Het extreemrechtse en discriminatoire gehalte van de PVV', 170.

⁴ Zie N. Bobbio, *Destra e sinistra. Ragioni e significati di una distinzione politica*, Rome, 1995 (tweede druk); zie voorts het diepgra-vende werk van de Canadese politicoloog J. Laponce, *Left and right*.

The topography of political perceptions, Toronto, 1981; voor een meer sceptische visie over de (on)mogelijkheid de begrippen te definiëren zie I. Lipschits, *Links en rechts in de politiek*, Meppel, 1969.

⁵ Centrumdemocraten, 'Oost West Thuis Best', in: *Verkiezingsprogramma's 1994*, Den Haag, 1994, 423-433; Centrumdemocraten, 'Trouw aan rood wit blauw', in: *Verkiezingsprogramma's 1998*, Den Haag, 1998, 476-481.

⁶ M. Canovan, 'Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy', in: *Political Studies*, 47 (1999) 1, 2-16, i.h.b. 3.

⁷ J. Jagers, *De Stem van het Volk! Populisme als concept getest bij Vlaamse politieke partijen*, Antwerpen, 2006, 60; C. Mudde, 'The Populist Zeitgeist', in: *Government and Opposition*, 39 (2004) 4, 541-563, i.h.b. 543; zie ook: C. Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge, 2007, 23; J. van Holsteyn, 'Geert Wilders is hooguit een halve populist', in: *Trouw*, 18 maart 2005.

⁸ Tj. Akkerman, 'Populism and Democracy: Challenge or Pathology?', in: *Acta Politica*, 38 (2003) 2, 147-159, i.h.b. 152.

⁹ Akkerman, 'Populism and Democracy', 150; zie ook Jagers, *De Stem van het Volk*, 59-61; Mudde, 'The Populist Zeitgeist', 544; zie ook C. Fieschi, 'Introduction', in: *Journal of Political Ideologies*, 9 (2004) 3, 235-240.

¹⁰ Mudde, *Populist Radical Right Parties*, 32-59; anderen onderscheiden slechts rechts en links-populisme, zie F. Decker, 'Die populistische Herausforderung. Theoretische und ländervergleichende Perspektiven', in: F. Decker, red., *Populismus. Gefahr für die Demokratie oder nützliches Korrektiv?* Wiesbaden, 2006, 9-32.

¹¹ Zie bijvoorbeeld de bijdragen van M. Swyngedouw respectievelijk M. Riedlsperger aan H.G. Betz en S. Immerfall, red., *The New Politics of the Right. Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*, New York, 1998, 59-76 resp. 27-44; P. Taggart, *Populism*, Buckingham, 2000, 78-79, 83; F. Decker, *Parteien unter Druck. Der neue Rechtspopulismus in den westlichen Demokratien*, Opladen, 2000, 108-127, 181-185; P. Perrineau, 'L'extrême droite populiste: comparaisons européennes', in: P-A. Taguieff, red., *Le retour du populisme. Un défi pour les démocraties européennes*, Parijs, 2004, 25-34.

¹² Zie ook P. Lucardie, 'Populismus im Polder: Von der Bauernpartei bis zur Liste Pim Fortuyn', in H.J. Puhle, red., *Populismus. Populisten in Übersee und Europa*, Opladen, 2003, 177-194.

¹³ Zie P. Lucardie en G. Voerman, 'Het gedachtegoed van Pim Fortuyn: liberaal patriot of nationaal populist?', *Socialisme & Democratie*, 59

(2002) 4, 32-42; zie voorts D. Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy*, Amsterdam, 2003.

¹⁴ *Klare wijn*, on-line: www.geertwilders.nl, 19 oktober 2006.

¹⁵ *Klare wijn*, 5; *Trouw*, 21 maart 2006.

¹⁶ Partij voor de Vrijheid, 'Verkiezingspamflet', in: H. Pellikaan e.a., red., *Verkiezing van de Tweede Kamer 22 november 2006. Verkiezingsprogramma's*, Amsterdam, 2006, 407-410.

¹⁷ 'Onafhankelijkheidsverklaring', bijlage in: G. Wilders, *Kies voor vrijheid: een eerlijk antwoord*, z.pl., 2005, 103-132, i.h.b. 108.

¹⁸ *Klare wijn*, 4; 'Onafhankelijkheidsverklaring', 128-130; verkiezing van politiechefs en rechters wordt niet genoemd in het verkiezingsprogramma.

¹⁹ In *Klare wijn* en de Onafhankelijkheidsverklaring ontbreekt de (beperkende) voorwaarde van een tienjarig verblijf.

²⁰ *De Volkskrant*, 8 augustus 2007.

²¹ Citaten uit de *Nieuwsbrief van de PVV*, 17 september 2008, respectievelijk *Klare wijn*, 3, en 'Onafhankelijkheidsverklaring', 112.

²² Van Holsteyn, 'Geert Wilders is hooguit een halve populist'; Haegens, 'De onbenoembare Wilders'.

²³ Hij zei het in het Duits: 'Die Politische Klasse hat die Anbindung an das Volk verloren beziehungsweise aufgegeben', zie: Moritz Schwarz, "'Ich lebe in Todesangst": Seit den Morden an Pim Fortuyn und Theo van Gogh ist Geert Wilders Hollands prominentester Islam-Kritiker', in: *Junge Freiheit*, 7 september 2007, 3.

²⁴ 'Onafhankelijkheidsverklaring', 105; 'Klare wijn', 2.

²⁵ Zie bijvoorbeeld: P. Fortuyn, *De verweesde samenleving. Een religieus-sociologisch traktaat*, Uithoorn/Rotterdam, 2002 (tweede druk), 203-204; zie ook: idem, *De islamisering van onze cultuur. Nederlandse identiteit als fundament*, Uithoorn/Rotterdam, 2001, 27-29, 33, 91.

²⁶ Zie bijvoorbeeld: J. Rydgren en J. van Holsteyn, 'Holland and Pim Fortuyn: A Deviant Case or the Beginning of Something New?', in: J. Rydgren, red., *Movements of Exclusion. Radical Right-Wing Populism in the Western World*, New York, 2005, 41-64; Mudde, 'The Populist Zeitgeist', 541, 543, 549; zie ook Mudde, *Populist Radical Right Parties*, 32-59.

²⁷ Schwarz, "'Ich lebe in Todesangst'"; in het Duits zei Wilders: 'Ich bin kein Nationalist, ich bin Patriot, denn ich hasse nicht, ich liebe – ich will nicht zerstören, sondern bewahren, nämlich unsere Freiheit und Heimat'.

²⁸ R. Girardet, 'Le nationalisme', in: Taguieff, red., *Le retour du populisme*, 139-148, i.h.b. 141. Zie hierover ook U. Özkirimli, *Theories of*

-
- Nationalism. A Critical Introduction*, Basingstoke, 2000, i.h.b. 203, 230.
- ²⁹ 'Onafhankelijkheidsverklaring', 103-104.
- ³⁰ *Ibidem*.
- ³¹ Partij voor de Vrijheid, 'Verkiezingspamflet', 410.
- ³² Zie G. Wilders en M. Bosma, 'Nederland en Vlaanderen horen bij elkaar', in: *NRC Handelsblad*, 7 juli 2008.
- ³³ G. Valk, "'Natuurlijk zit Rutte op de linkerflank". Onafhankelijk Kamerlid Verdonk over haar gedwongen vertrek uit de VVD', in: *NRC Handelsblad*, 16 oktober 2007..
- ³⁴ F. van Deijl en J. Niemöller, "'Ik ga weer lekker stevig terugkomen... yes!'", in: *HP/De Tijd*, 8 juni 2007, 20.
- ³⁵ *Het Parool*, 22 juni 2007.
- ³⁶ 'Trots op Nederland – De nieuwe beweging van Rita Verdonk', on-line: www.stemrita.nl, 21 oktober 2007.
- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ 'De visie van trots op Nederland', on-line: www.trotsopnederland.nl, 16 december 2008.
- ³⁹ W. Duk en L. Sleutjes, "'Populist? Ik vind het een geuzennaam". Interview met Rita Verdonk', in: *Dagblad van het Noorden*, 27 maart 2008.
- ⁴⁰ 'De visie van trots op Nederland', 1.
- ⁴¹ Meer hierover in de 'Kroniek' in dit Jaarboek en de 'Kroniek 2008' (in het nog te verschijnen Jaarboek 2008 van het DNPP).
- ⁴² Thilo von Livonius, *Die ideologische Entwicklung der FPÖ unter Jörg Haider*, München, 2002, 22-73.
- ⁴³ Zie bijvoorbeeld het polemische geschrift van de Weense journalist Hans-Henning Scharsach, *Haider's Kampf*, München, 1993, i.h.b. 225-227; 'Jörg Haider ist Rechtsextremist' stelt de auteur hier lapidair vast; bovendien meent Scharsach dat de FPÖ-leider 'nationalsozialistisches Gedankengut' verkondigde, al wil hij hem nog geen 'Neonazi' noemen en wil hij evenmin beweren dat de partij als zodanig rechts-extremistisch is. Genuanceerder zijn de bijdragen aan R. Wodak en A. Pelinka, red., *The Haider Phenomenon in Austria*, New Brunswick (NJ)/Londen, 2002.
- ⁴⁴ 'Freiheit ist des Menschen höchstes Gut', art. I.1 in het partijprogramma, zie: 'Das Parteiprogramm der FPÖ', on-line: www.fpo.at (30 september 2008).
- ⁴⁵ 'Das Parteiprogramm der FPÖ', 4.
- ⁴⁶ R. Bauböck, 'Constructing the Boundaries of the Volk: Nation-Building and National Populism in Austrian Politics', in: Wodak en Pelinka, red., *The Haider Phenomenon in Austria*, 231-253.

⁴⁷ FPÖ, 'Wir und der Islam', on-line: www.fpeo.at (7 januari 2009).

⁴⁸ P. Milza, 'Le Front national: droite extrême... ou national-populisme?', in: J.F. Sirinelle, red., *Histoire des droites en France. I. Politique*, Parijs, 1992, 691-732; zie voorts P.-A. Taguieff, 'Le populisme comme style politique', in: idem, red., *Le retour du populisme*, 17-23; en: idem, 'La doctrine du national-populisme en France', in: *Études*, 364 (1986), 27-46.

⁴⁹ Zie het in 2007 verschenen 'Programme de gouvernement de Jean-Marie Le Pen', on-line: www.frontnational.com/doc_programme.php (8 januari 2009).

⁵⁰ 'Programme de gouvernement de Jean-Marie Le Pen', 6, 12, 20, 53 etc.

⁵¹ Bijvoorbeeld in C. Mudde, *The ideology of the extreme right*, Manchester, 2000, 96-115; vgl echter Mudde, *Populist Radical Right Parties*, 32-59, waar het Vlaams Belang als 'radical right' en niet meer als 'extreme right' beschouwd wordt. Overigens wilde het Vlaams Belang wel – evenals de PVV – vreemdelingen hun stemrecht bij lokale verkiezingen afnemen.

⁵² Zie Mudde, *The ideology of the extreme right*, 81-95; meer in detail: H. Gijssels, *Het Vlaams Blok*, Leuven, 1992.

⁵³ Vlaams Belang, 'Programmaboek', on-line: www.vlaamsbelang.org/files/20041212_programma.pdf (28 januari 2005), 10-15.

⁵⁴ Vlaams Belang, 'Programmaboek', 10, 12.

⁵⁵ Vlaams Belang, 'Beginselverklaring', on-line: www.vlaamsbelang.org (7 januari 2009).

⁵⁶ Zie 'The Party Program of the Danish People's Party', on-line: www.danskfolkeparti.dk (31 januari 2005); zie voorts Jens Rydgren, 'Explaining the Emergence of Radical Right-wing Populist Parties: The Case of Denmark', in: *West European Politics*, 27 (2004), 474-502, i.h.b. 484-488.

⁵⁷ Zie voor een overzicht Mudde, *Populist Radical Right Parties*, 32-59 en 305-309; hoewel zijn definitie strenger is dan de hier gehanteerde, blijkt de operationalisatie slechts af en toe verschillend.

⁵⁸ Dat doet bijvoorbeeld Hans Wansink, in een overigens zeer helder geschreven artikel, zie idem, 'Tussen populisme en rechts-radicalisme. Overeenkomsten en verschillen tussen de Leefbaren, de fortuynisten en Wilders', in: *Justitiële Verkenningen*, 33 (2007) 2, 68-74.

⁵⁹ Zie G. Voerman, 'De "Rode Jehova's". Een geschiedenis van de Socialistische Partij', in: *Jaarboek 1986 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1987, 124-150.

⁶⁰ Zie B. van der Steen, 'De trotskistische beweging in Nederland.

Geschiedenis van de Eerste Generatie', in: *Kritiek. Jaarboek voor socialistische discussie en analyse*, Amsterdam, 2008, 46-76, i.h.b. 63-71; over libertaristen in JOVD en VVD zie A. de Wolf en S. van Glabbeek, *De Markt voor Vrijheid. 25 jaar libertarisme en klassiek-liberalisme in de Lage Landen*, Maarssenbroek, 2001, i.h.b. 87, 185-189, 198-200.

⁶¹ Davidovic e.a., 'Het extreemrechtse en discriminatoire gehalte van de PVV', 179-182.

⁶² *Ibidem*, 182. Van Donselaar introduceert dit aan de Amerikaanse sociaal-psycholoog Erving Goffman ontleende onderscheid tussen *front-stage* en *back-stage* in zijn dissertatie, *Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990*, Amsterdam, 1991, 16.

⁶³ Zie ook de argumentatie in Mudde, *The ideology of the extreme right*, 20-21.

PARTIJFORMATIES OP EUROPEES NIVEAU

Van federaties naar Europartijen

G. Voerman*)

1. Inleiding

‘Europese politieke partijen zijn een belangrijke factor voor integratie binnen de Unie. Zij dragen bij tot de vorming van een Europees bewustzijn en tot de uiting van de politieke wil van de burgers van de Unie.’¹ De positie van de Europese politieke partijen in het Europese politieke proces werd voor het eerst formeel in 1992 vastgelegd in het Verdrag van Maastricht. De formulering van dit artikel heeft een curieus impliciet normatief aspect, alsof de Europese partijen dienen bij te dragen aan de vorming van een positief Europees bewustzijn. In deze beschouwing gaat het niet over dit punt, maar om enkele andere elementen uit het verdragsartikel: enerzijds de ‘partijen op het Europees niveau’, en anderzijds de tweede taak die hen sinds het Verdrag van Maastricht formeel is toebedeeld: het tot uitdrukking brengen van de politieke wil van de kiezers in de representatieve democratie die de Europese Unie wil zijn.

In deze bijdrage staan twee vragen centraal. Ten eerste: is er op Europees niveau sprake van partijen (hier voorlopig aangeduid als ‘federaties’) zoals we die in nationale politieke systemen kennen; en ten tweede: op welke wijze hebben deze federaties gestalte gegeven aan de representatieve functie die zij moeten vervullen? Eerst zal worden aangegeven wat wordt verstaan onder politieke partijen op Europees niveau en hun representatiefunctie. Daarna zal in hoofdlijnen de organisatorische evolutie van de federaties vanaf hun ontstaan in het midden van de jaren zeventig tot op heden worden geschetst, waarbij vooral de aandacht vooral uitgaat naar de wijze waarop hun functies zich ontwikkeld hebben.² Vervolgens wordt de balans opgemaakt. Het zal niet als een verrassing komen dat de federaties partijen *sui generis* zijn, die in be-

*) Met dank aan Martin van der Linde en Edwin van Rooyen voor hun assistentie en commentaar.

paalde opzichten sterk afwijken van nationale partijen – hetgeen onder meer tot uitdrukking komt in de beperkte mate waarin zij hun formeel vastgelegde representatieve taak hebben kunnen uitvoeren. Tot slot wordt stilgestaan bij de vraag waaraan die onvolkomenheden toe te schrijven zijn, en op welke manier hierin verbetering zou kunnen worden aangebracht.

2. Eurofederaties en hun representatieve functie

De Eurofederatie (of de Europartij, zoals de federatie later zou worden aangeduid) organiseert een partijfamilie op Europees niveau. Zij is geen homogene organisatie, maar een netwerk van drie structuren: de nationale lidpartijen, de Eurofractie, en de transnationale, extraparlamentaire partijorganisatie – in de termen van de Amerikaanse en Ierse politicologen R.S. Katz en P. Mair respectievelijk de *party on the ground*, de *party in public office*, en de *party in central office*.³ De nationale partijen vormen de *party on the ground*: zij verbinden de federatie met de samenleving. De Eurofractie is de *party in public office* en vertegenwoordigt de federatie in het Europees Parlement. De *party in central office* wordt gevormd door de transnationale partijorganisatie, de federatie, die net als de fractie vooral op Europees niveau actief is. Zij overkoepelt organisatorisch de nationale lidpartijen en de fractie en geeft de politieke richting aan – althans in theorie. De onderlinge relaties tussen deze drie structuren zijn door de tijd heen bepaald niet altijd evenwichtig en harmonieus geweest, en tegenwoordig ook nog niet. Een indicatie voor de mate waarin de respectievelijke onderdelen geïntegreerd zijn binnen het grotere geheel, biedt de schaal die de Duitse politoloog O. Niedermayer heeft opgesteld. Hij onderscheidt drie stadia. In de eerste fase hebben de nationale partijen op ad hoc-basis grensoverschrijdende contacten met partijen in andere landen. In het volgende stadium van de coöperatie zijn de relaties tussen de nationale partijen ingebed in een permanente organisatiestructuur. In de derde fase van de integratie is de autonomie van de lidpartijen beperkt ten gunste van een gemeenschappelijk orgaan – en heeft de transnationale organisatie plaatsgemaakt voor een supranationale.⁴

De *party on the ground*, *in public office* en *in central office* dragen elk op eigen wijze bij aan de uitvoering van de representatieve functie van de federatie. In deze beschouwing staat de transnationale partijorganisatie, de federatie, centraal. Zij kent in theorie een zekere mate van onafhankelijke autoriteit als gevolg van de gedeeltelijke overdracht van soevereiniteit van de lidpartijen naar het transnationale niveau, maar kan zich als gevolg van gebrek aan medewerking van diezelfde nationale partijen (vooralsnog) niet volledig ontwikkelen.

De representatieve functie van politieke partijen kan op verschillende wijzen worden geïnterpreteerd. Sommigen beperken deze tot de programmatische functie van de partij, dat wil zeggen het kanaliseren en bundelen van preferenties die in de samenleving voorkomen. De geselecteerde en geprioriteerde opvattingen worden door de partij in haar verkiezingsprogramma geïntegreerd, dat vervolgens weer dient als basis voor de opstelling van de fractie in het parlement en van de eventuele bewindslieden in de regering. Op deze manier worden de kiezersvoorkeuren in het besluitvormingsproces gebracht. De representatieve functie van een partij kan echter ook breder worden opgevat dan uitsluitend het inhoudelijk structureren van de *voter choice*, in die zin dat de noodzakelijke activiteiten rond de programmatische taak er ook bij worden betrokken – zoals het voeren van verkiezingscampagnes en de werving van kandidaten die de standpunten uitdragen.⁵ Hier is gekozen voor de ruimere uitleg van de representatieve partijfunctie: naast de articulatie en aggregatie van preferenties wordt er ook de rekrutering en selectie van het politieke personeel, de electorale mobilisatie en de beleidsbeïnvloeding onder verstaan. Kortom: het gaat om de *linkage function* van de partijen, als intermediaire agent tussen samenleving en staat.

3. Historische ontwikkeling van de federaties en Europartijen

De ontwikkeling van politieke partijen wordt in belangrijke mate mede bepaald door veranderingen in hun institutionele omgeving. Zo bracht de evolutie van parlementen die de regering controleerden de vorming van fracties met zich mee, en ging de uitbreiding van het kiesrecht gepaard met de opkomst van massapartijen. Dit hier wat schematisch weergegeven institutionele mechanisme voltrok zich ook op Europees niveau. Gesteld kan worden dat naarmate het proces van de Europese integratie zich verdiepte en verbreedde, de samenwerking tussen de partijen van de verschillende lidstaten van dezelfde politieke familie in het algemeen gesproken intensiever werd – in ieder geval in formele zin. Daarbij wisselden perioden van snelle vooruitgang zich af met tijden van betrekkelijke stilstand. In deze paragraaf wordt ingegaan op de belangrijkste ontwikkelingen waarvan een constituerende invloed uitging op de federaties: (het perspectief op) de directe verkiezingen voor het Europees Parlement in de jaren zeventig, de val van de Berlijnse Muur en de vermelding van de ‘partijen op Europees niveau’ in het Verdrag van Maastricht rond 1990, en tot slot de invoering van het partijenstatuut in november 2003. Voordat op deze ontwikkelingen wordt ingegaan, komt eerst de totstandkoming en positie van de fracties in de achtereenvolgende Europese parlementaire organen aan de orde, aangezien deze vaak de basis vormden voor de federaties.

3.1 Prelude: fractievorming in de jaren vijftig

Het proces van Europese integratie dateert van het begin van de jaren vijftig. In mei 1950 stelde de Franse politicus M. Schuman de vorming voor van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS). Nederland, België, Luxemburg, Italië, Frankrijk en Duitsland zouden een jaar later hiervoor tekenen; in 1952 trad het verdrag in werking. In september hield de ‘Gemeenschappelijke Vergadering’ van de EGKS haar openingssessie in Straatsburg. Dit parlement had als taak politiek toezicht te houden op de Hoge Autoriteit – het uitvoerend orgaan van de EGKS – en kon die zo nodig tot aftreden dwingen. Hoewel de Gemeenschappelijke Vergadering op nationale basis was samengesteld (de parlementen van de lidstaten wezen jaarlijks de vertegenwoordigers aan), bleek ideologische verwantschap sterker dan nationale herkomst: al snel vormden zich sociaal-democratische, christen-democratische en liberale fracties. In juni 1953 werden deze formeel erkend. Daarbij kregen ze financiële steun voor de instelling van een permanent secretariaat, het houden van vergaderingen of het inschakelen van deskundigen. Hun juridische status en materiële bijstand behielden zij in het Europees Parlement – zoals de Gemeenschappelijke Vergadering sinds 1958, na de totstandkoming van de Verdragen van Rome in maart 1957, heette. Deze overeenkomsten regelden de instelling van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) en Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (Euratom), die vanaf 1967 samen met de EGKS als ‘Europese Gemeenschappen’ – EG – zouden worden aangeduid. De positie van de fracties werd daarin sterker: ‘all three of them enlarged their Bureau, developed their administrative organisation further and intensified their political activity’.⁶

De sociaal-democraten – met de communisten de meest internationalistische van alle partijfamilies – waren de eersten die, niet lang na de totstandkoming van de EGKS, tot transnationale partijorganisatorische samenwerking overgingen. In de Gemeenschappelijke Vergadering vormden de sociaal-democratische afgevaardigden uit de zes landen de zogeheten ‘Socialistische Fractie’, met een coördinerend bureau en een permanent secretariaat. De samenwerking tussen de sociaal-democratische partijen kwam in die tijd onder auspiciën van de West-Europese sectie van de Socialistische Internationale uiterst voorzichtig op gang. In dit proces speelde de PvdA een voortrekkersrol.⁷ In de aanloop naar de oprichting van de EEG en Euratom besloten deze partijen in 1957 tot de oprichting van het *Liaison Bureau of the Socialist Parties of the European Community*. Spil was het verbindingsbureau, waarin elke partij was vertegenwoordigd en dat jaarlijks meermalen bijeenkwam. Het diende onder meer de contacten met de Eurofractie te onderhouden,

aanbevelingen op te stellen en de aangesloten partijen te informeren.⁸ Daarnaast werd er elke twee jaar een congres gehouden, bestaande uit partijvertegenwoordigers, de leden van de Eurofractie en de leden van het verbindingsbureau. In beginsel zouden deze regelmatige, geïnstitutionaliseerde ontmoetingen van parlementariërs en partijrepresentanten de onderlinge communicatie en de coördinatie van politieke stellingnames moeten vergemakkelijken.⁹ Na een voortvarende start kwam daar uiteindelijk niet veel van terecht. Van meerderheidsbeslissingen was overigens geen sprake; de nationale partijen leverden niets van hun macht in.

3.2 Het ontstaan van de federaties (jaren zeventig)

Op Europees niveau gingen de fracties dus vooraf aan de federaties. Gedacht werd dat het proces van partijvorming pas echt op gang zou komen wanneer het Europees Parlement niet langer indirect zou worden samengesteld, maar direct zou worden gekozen door de kiezers in de lidstaten. Al in het EGKS-verdrag was de mogelijkheid geboden dat de leden van de Algemene Vergadering gekozen werden ‘by direct universal suffrage’. In de Verdragen van Rome kreeg het parlement zelf de mogelijkheid ‘een in alle lidstaten eenvormige procedure’ voor directe verkiezingen op te stellen – zonder dat daarbij een termijn was gesteld waarbinnen dit diende te geschieden. Door passiviteit of regelrechte tegenwerking van nationale regeringen kwam hier weinig van. In de jaren zestig verkeerde de Europese integratie in een impasse, mede als gevolg van de blokkade van de Franse president Ch. de Gaulle om het Verenigd Koninkrijk als lid van de EEG toe te laten, de bevoegdheden van het Europees Parlement uit te breiden, en het gekwalificeerde meerderheidsbesluit in te voeren. Daarmee was er voor de nationale partijen ook geen prikkel om tot nauwere onderlinge samenwerking te komen. Na het terugtreden van De Gaulle in 1969 kwam hierin verandering. De Europese top van staats- en regeringsleiders in Den Haag in december van dat jaar zorgde voor een doorbraak: niet alleen zetten zij de deur voor uitbreiding weer open, maar ook wilden zij de bevoegdheden van het Europees Parlement vergroten en de modaliteiten van directe Europese verkiezingen laten onderzoeken. Door dit nieuwe elan nam aan het begin van de jaren zeventig de belangstelling binnen de nationale partijen voor transnationale samenwerking toe. In december 1974 besloot de Europese top in Parijs tot het houden van directe verkiezingen aan het einde van het decennium. Van dit besluit ging een zeer sterke stimulans uit op de losse Europese partijverbanden *in statu nascendi* om zich hechter aaneen te sluiten: zij dienden enerzijds de Europese kiezers te mobiliseren (of in ieder geval de door de nationale partijen gevoerde

verkiezingscampagnes te coördineren), en anderzijds als schakel te gaan fungeren tussen het Europese electoraat en de Europese politieke instellingen (mede door de opstelling van een gemeenschappelijk verkiezingsprogramma). De verwachtingen van de effecten van de directe Europese verkiezingen waren bij sommigen zeer hoog gespannen. Zo schreef D. Marquand, een voormalig lid van het Britse Lagerhuis voor Labour: 'The Community's chances of moving beyond the narrow limits of the present "*Europe des patries*" depend crucially on the emergence of a new kind of "*Europe des partis*", in which the political forces that matter at the national level are bound together by the need to fight for power at the Community level. At present, such a Europe exists only in embryo, but no one who has watched the preparations now being made for direct elections can doubt that they will help considerably to hasten the moment of its birth.'¹⁰

Sociaal-democraten

Met het perspectief van directe Europese verkiezingen kwam het sociaal-democratische federaliseringsproces in 1974 in een nieuwe fase met de oprichting van de *Confederation of Socialist Parties of the European Community* (CSPEC). Hoewel er in organisatorisch opzicht weinig veranderde, verloren de aangesloten partijen in de nieuwe structuur formeel iets van hun autonomie, aangezien zowel het bureau als het congres onder bepaalde voorwaarden besluiten bij meerderheid konden nemen. Daarbij hadden de partijen in de praktijk wel de mogelijkheid van een 'opt-out', wanneer zij zich in hun belangen geschaad achtten. De Britse en Duitse politicologen S. Hix en U. Lesse menen daarom dat de confederatie bepaald nog geen transnationale partij was; volgens de Britse politicoloog R. Ladrech bleef zij 'essentially an organization dependent upon the national member parties'.¹¹ Dat was ook al duidelijk geworden in de discussie over de naam van de organisatie: waar de Nederlandse sociaal-democraten graag de samenwerking wilden uitbouwen en voor een 'federatie' pleitten, wilde de Britse *Labour Party* niet verder gaan dan 'confederatie'. Deze meningsverschillen weerspiegelden de uiteenlopende standpunten binnen het verband over de Europese integratie als zodanig. Interne verdeeldheid speelde de CSPEC ook parten bij de opstelling van het gemeenschappelijke programma voor de Europese verkiezingen van 1979.¹² Het project werd in juni 1978 gered door de top van de partijleiders in Brussel. Met het oog op de verkiezingen stelden zij een tamelijk vage 'politieke verklaring' vast, waarop het congres een korte 'oproep aan de kiezer' deed; de nationale partijen kregen de ruimte om met een eigen programma te komen. De interventie was een belangrijk precedent, 'which began the institutionalisation of the

socialist leaders' summits as the main decision-making body in the Confederation'.¹³

De eerste directe Europese verkiezingen had het feilen van de CSPEC blootgelegd: te veel lidpartijen hadden een nationale campagne gevoerd op basis van nationale onderwerpen. Tegelijkertijd werd duidelijk dat er een tegenwicht nodig was tegen de groeiende onafhankelijkheid van de Socialistische Fractie in het Europees Parlement. Een bescheiden reorganisatie was het gevolg. De banden met de Eurofractie werden wat aangehaald, en de jaarlijkse partijleidersconferentie geïnstitutionaliseerd (later zou worden bepaald dat die twee keer per jaar zou worden gehouden, vlak voor de Europese Raad van staats- en regeringsleiders). Ook werd statutair vastgelegd dat de CSPEC de opstelling van de nationale partijen zou coördineren – wat een bescheiden stap in supranationale richting was. Tegelijk sprak het congres uit dat de Confederation niet de intentie had uit te groeien tot een 'Europese superpartij', waarin de aangesloten partijen een deel van hun soevereiniteit zouden moeten opgeven.

Christen-democraten

Al met al hadden de sociaal-democraten zich voortvarender getoond dan de liberale en christen-democratische concurrenten, bij wie de federatieve organisatorische samenwerking later op gang kwam. In 1947 vormden christen-democraten de *Nouvelles Équipes Internationales* (NEI). Hoewel de NEI niet meer dan een los samenwerkingsverband was, wenste een aantal partijen zich hieraan niet te binden. Mede hierdoor bleef de NEI lange tijd vooral een ontmoetingsclub van leidende persoonlijkheden uit christen-democratische kring, totdat die in december 1965 werd omgevormd tot de *European Union of Christian-Democrats* (EUCD). Deze organisatie was wat minder los opgezet dan haar voorganger; zo konden alleen partijen zich erbij aansluiten.¹⁴ De christen-democratische Eurofractie onderhield met de EUCD – evenals eerder met de NEI – nauwe banden.¹⁵

In het begin van de jaren zeventig raakte ook het christen-democratische federaliseringsproces in een stroomversnelling. In 1970 gingen de EUCD en de Eurofractie over tot de instelling van een 'Standing Conference of the Six', die als contactorgaan moest fungeren tussen de voorzitters van de christen-democratische partijen van de EG-landen, hun nationale parlementaire fracties en van de Eurofractie. In 1972 werd dit gremium omgevormd tot het *Political Committee of the Christian Democratic Parties in the EC* – de spil bij de totstandkoming van een Europese partij.¹⁶ Twee jaar later begon het bureau van de EUCD met de daadwerkelijke voorbereiding van de oprichting van een transnationale organisatie. Grote meningsverschillen bestonden echter over de

grondslag en de samenstelling van de federatie. Met als doel een sleutelpositie voor de christen-democraten in het Europees Parlement te verzekeren en een breed anti-socialistisch blok te vormen, wilden de Duitse CDU en CSU een zo breed mogelijk verband van christen-democraten en conservatieven. De meeste andere partijen – waaronder de Nederlandse ARP, CHU en KVP, die later zouden opgaan in het CDA – wensten een zuiver christen-democratische federatie en dus geen lidmaatschap voor niet-christelijke, seculiere groeperingen. De programmatistische puristen wonnen deze slag, maar verloren de strijd om de naam van de federatie. Op aandrang van de Duitsers werd gekozen voor de neutrale aanduiding *European People's Party* (EPP) (in het Nederlands Evangelische Volkspartij; EVP), die een ruimere ledensamenstelling (op termijn) mogelijk maakte. De ondertitel '*Federation of Christian Democratic Parties of the European Community*' mocht dan nog wel identiteitsbepalend zijn, maar zij raakte al snel in onbruik.

De EPP werd op 8 juli 1976 opgericht, mede door de drie Nederlandse partijen. Met de aanduiding 'partij' gaf de EPP aan supranationale aspiraties te hebben, maar volgens de Britse politicoloog G. Pridham was daar in de praktijk geen sprake van – de term 'federatie' in de ondertitel weerspiegelt dan ook de ambivalentie.¹⁷ In haar statuten bekende de EPP zich tot een federale interne structuur. Haar politiek bureau en haar tweejaarlijkse congres konden bij meerderheid van stemmen besluiten; de aldus vastgestelde verkiezingsprogramma's waren bindend voor de nationale partijen.¹⁸ In 1983, na het aantreden in West-Duitsland van H. Kohl als bondskanselier, begon de EPP met het beleggen van conferenties van christen-democratische partij- en regeringsleiders, ter voorbereiding van de bijeenkomsten van de Europese Raad. Het gewicht van dit orgaan werd gaandeweg steeds groter; volgens waarnemers zou dit hebben geleid tot 'aantasting van het democratische besluitvormingsproces en een vertroebeling van het politieke debat met staatsbelangen'.¹⁹

Ondanks deze ogenschijnlijk supranationale en centralistische tendensen zouden de nationale partijen binnen de EPP in verregaande mate hun zelfstandigheid hebben behouden; zo erkende de overkoepelende organisatie in haar statuten 'their identity and their freedom of action within the framework of their national responsibilities'.²⁰ De Zweedse politicoloog K.M. Johansson is van mening: 'It is still national politicians and parties that have the final say on EPP programs and positions'.²¹ De EPP-leiding houdt daar ook rekening mee door niet over elk thema bij meerderheid te besluiten, maar zoveel mogelijk naar consensus te streven. De Britse politicoloog D.L. Hanley ziet de EPP dan ook als een organisatie die de nationale partijen samenbrengt in een losse structuur. 'Co-ordination is a more useful concept for understanding the EPP than

supra-nationalism. It seems to us idle to refer to the EPP as a “super-party” on transnational lines’.²² Aanvankelijk kende de EPP het individueel lidmaatschap, anders dan de CSPEC en de hieronder nog te behandelen ELD. Omdat sommige partijen meenden dat hiermee de achterdeur werd opengezet voor de leden van niet aangesloten conservatieve partijen, werd deze mogelijkheid in 1979 weer afgeschaft.²³

In de relatie met de Eurofractie was de EPP de onderliggende partij. In de eerste plaats was zij afhankelijk van de fractie, niet alleen in financieel opzicht, maar ook wat betreft personeel. Daarbij komt dat de fractie relatief sterk was vertegenwoordigd in EPP-organen, waaronder het politiek bureau.²⁴ Bovendien hadden de meeste lidpartijen de gewoonte niet hun belangrijkste politici als vertegenwoordigers naar het bestuur van de EPP af te vaardigen, wat er ook toe bijdroeg dat de EPP in de schaduw van de fractie bleef staan.

Liberalen

Aan het begin van de jaren zeventig trachtte de Liberale Internationale (die in 1947 was opgericht) de samenwerking en de onderlinge contacten tussen de liberale partijen van de EG-landen te bevorderen. Het idee om een permanente regionale federatieve organisatie onder de hoede van de Internationale te vormen, werd echter snel verlaten. In 1973 besloten de liberale partijleiders – waaronder de VVD – tot de oprichting van een apart Europees partijverband. Hun rol in het proces van federalisering was groot; ‘they became the driving force towards the establishment of a transnational party organisation’, aldus de Duitse politicoloog R. Hrbek.²⁵ Op 26 maart 1976 kwam de *Federation of Liberal and Democratic Parties of the European Community* tot stand, afgekort tot ELD. De term ‘*Democrats*’ was toegevoegd omdat niet alle aangesloten partijen zich liberaal wensten te noemen.²⁶ In 1986, nadat een aantal nieuwe partijen uit de mediterrane landen waren toegetreden, veranderde de ELD haar naam in *Federation of Liberal Democratic and Reform Parties* (ELDR).²⁷ De interne cohesie van de federatie heeft van meet af aan geleden onder de grote politieke heterogeniteit; een aantal van de aangesloten partijen stonden in het politieke centrum, een enkeling links, andere meer rechts – en soms waren beide varianten in één land te vinden. Zo trad in december 1994 D66 toe, nadat in 1989 haar enige Europarlementariër zich bij de liberale fractie had aangesloten – waardoor er twee Nederlandse partijen lid waren van de ELDR.²⁸

De rol van de liberale Eurofractie in het totstandkomingsproces van de ELD was betrekkelijk gering, mede vanwege haar traditioneel grote interne politieke verscheidenheid. Bij de uitbouw van de liberale federatie was zij in financieel en organisatorisch opzicht wel van groot belang.²⁹ Die afhankelijkheidsrelatie voorkwam ook dat de ELD rich-

ting zou geven aan de politieke opstelling van de Eurofractie, zoals oorspronkelijk de bedoeling was: in de praktijk voerde de fractie de boven-³⁰toon.

Hoewel bij de oprichting expliciet gekozen was voor de aanduiding 'federatie' en niet die van 'partij', kenden de statuten het congres en het bestuur van de ELDR de mogelijkheid toe gekwalificeerde meerderheidsbesluiten te nemen. In formele zin werd daarmee de autonomie van de aangesloten partijen tot op zekere hoogte ingeperkt, en 'there are often cases where a party finds itself in a minority position and outvoted'.³¹ In de praktijk proberen de aangesloten partijen, die alle zeer aan hun onafhankelijkheid hechten, doorgaans consensus te bereiken. Ook op andere terreinen beschikte de ELD over supranationale bevoegdheden. Zo diende zij de nationale kandidatenlijsten voor de Europese verkiezingen goed te keuren – zonder dat dit overigens ooit is gebeurd.³² Ook waren de ELD-partijen verplicht in de campagne voor deze verkiezingen met het gemeenschappelijk opgestelde programma te werken.

Conservatieven en regionalisten

Naast deze federaties kwamen nog enkele andere Europese partijverbanden tot stand – zij het opmerkelijk genoeg niet van de communisten, in velerlei opzicht wellicht de meest internationaal georiënteerde partijen. Ideologische onenigheid die verband hield met het 'Eurocommunisme' stond nauwe samenwerking tussen de twee grootste West-Europese communistische partijen – die van Frankrijk en Italië – in de weg. Daarentegen wisten de conservatieven – die nooit warm waren gelopen voor internationale partijorganisatorische samenwerkingsstructuren – wel tot een verband te komen. Bijna twee jaar na de totstandkoming van de EPP werd in april 1978 de *European Democratic Union* (EDU) opgericht, die als brug tussen de christen-democratische, conservatieve en rechts-liberale krachten diende te fungeren. De ontstaansgeschiedenis van de EDU liep parallel aan die van de EPP.³³ Drijvende krachten erachter waren nota bene de Duitse en Oostenrijkse christen-democraten, en de Britse *Conservatives*. Deze laatsten hoopten met de EDU hun isolement in het Europees Parlement te doorbreken. De andere partijen die deel uitmaakten van de EPP waren meestal *not amused*: zij zagen de EDU vooral als een rivaliserende organisatie. De EDU was niet meer dan een uiterst losse associatie van partijen (deels ook van buiten de EG): de supranationalistische afkeer van de Britse Conservatieven en anderen stond een hechter verband in de weg. Tot een gemeenschappelijk programma bij de Europese verkiezingen van 1979 kwam het dan ook niet.

Internationale samenwerking lijkt ook voor regionale partijen niet voor de hand te liggen. Desalniettemin sloten ook zij zich met het oog op de Europese verkiezingen van 1979 aaneen. De teleurstellende resultaten leidde tot de gedachte dat intensievere samenwerking nodig was, hetgeen in 1981 op initiatief van de Vlaams-nationalistische Volksunie resulteerde in de vorming van de betrekkelijk los georganiseerde *European Free Alliance* (EFA).³⁴ Tot de oprichters behoorde ook de Fryske Nasjonale Partij (FNP).³⁵ Anders dan de andere federaties kon de EFA aanvankelijk niet terugvallen op de steun van een geestverwante parlementaire fractie. Hoofddoelstelling van de bij de Alliantie aangesloten partijen is de gedeeltelijke of gehele zelfstandigheid voor hun regio's. Van 1984 tot 1989 vormde de EFA in het Europese Parlement samen met de Groenen de Regenboog-groep.

Groenen

De Groenen kwamen in de aanloop naar de verkiezingen van 1979 nauwelijks tot samenwerking. Daarna duurde het tot februari 1982 voordat men overging tot de vorming van de *Coordination of Green and Radical Parties in Europe*.³⁶ Hiervan maakten ook partijen deel uit die niet als echt ecologisch werden beschouwd. Deze ingebakken tegenstelling leidde tot een breuk, waarna in de herfst van 1983 de *European Green Co-ordination* (EGC) werd opgericht – ook wel als ‘*European Greens*’ aangeduid. Hoewel meer decentraal van aard, vertoonde het organisatiemodel van de EGC veel overeenkomsten met die van de andere transnationale federaties, met een congres en een uitvoerend bestuur. Besluiten werden genomen op basis van unanimiteit.

In tegenstelling tot de andere partijfamilies, waar de fractie bij de oprichting van de federatie een belangrijke rol vervulde, speelde bij de totstandkoming van de EGC de wens mee een gemeenschappelijke fractie in het Europees Parlement op te zetten – mede vanwege de te verwachten inkomsten. Net als bij de andere federaties ontving de EGC inderdaad organisatorische en vooral sinds 1989 substantiële financiële steun van de fractie. Van enige politieke leiding van de Europarlementariërs door de EGC was geen sprake. Voor de verkiezingen van 1984 en 1989 stelde EGC programma's op, waarvan de fractie zich echter weinig aantrok (en de aangesloten partijen evenmin).³⁷

Balans

De verwachting dat de eerste directe Europese verkiezingen in 1979 zouden leiden tot het ontstaan van een politieke arena op Europees niveau waarin de federaties een voor het electoraat zichtbare en herkenbare rol zouden vervullen, werd niet bewaarheid. ‘The EP elections were fought in the nation states, by the national parties, with national

candidates and on national issues', aldus Hix.³⁸ In de typering van de Duitse politicologen K. Reif en H. Schmitt ging het hier om 'second-order-elections', die zich afspeelden binnen een nationale context en die werden gekarakteriseerd door electorale verliezen voor regeringspartijen, kansen voor kleinere en nieuwe partijen, en een lage opkomst van de kiezers.³⁹

De opkomst bij de eerste directe Europese verkiezingen was laag, en zou in de jaren tachtig nog verder dalen. Evenmin stimuleerden deze verkiezingen de ontwikkeling van de federaties in supranationale richting; eerder stokte dit proces. Aan de ene kant had dit te maken met de betrekkelijke onmacht van het Europees Parlement. Wilden de federaties een sterkere positie verkrijgen, dan dienden de parlementaire bevoegdheden substantieel uitgebreid te worden, zo werd er gedacht. Anderzijds hing die stagnatie ook samen met de grote interne politieke verscheidenheid van de federaties, ondanks het feit zij binnen de EG partijen in één organisatorisch verband bijeenbrachten die min of meer uit dezelfde ideologische familie afkomstig waren. Bij de sociaal-democraten divergeerden de visies op Europese integratie nogal (en daarmee ook de opvattingen over de mate waarin hun Europese federatie op supranationale leest zou moeten worden geschoeid); de christen-democraten verschilden fundamenteel van mening over de samenwerking met de conservatieven; en de liberalen waren niet alleen verdeeld over Europese integratie, maar ook over de mate waarin de overheid in het economisch leven kon (of moest) interveniëren.

Deze politieke heterogeniteit, die op haast symbolische wijze tot uitdrukking was gekomen bij het zoeken naar een naam bij de vorming van de drie grote federaties rond het midden van de jaren zeventig, hield ook in het volgende decennium aan.⁴⁰ Ook al slaagden de federaties er in 1984 en 1989 in een gemeenschappelijk verkiezingsprogramma op te stellen, van een leien dakje was dit niet gegaan. Bovendien waren deze programma's omwille van de eenheid doorgaans nogal vlak en algemeen. Desalniettemin waren er nog vrijwel altijd lidpartijen die zich op onderdelen ervan distantieerden. Ook stelden partijen vaak naast het gemeenschappelijke manifest nog een eigen verkiezingsprogramma op, bedoeld voor nationaal gebruik.⁴¹ Desondanks nam de cohesie enigszins toe – bij de EPP meer dan bij de CSPEC, omdat de Britse en Deense sociaal-democratische lidpartijen ook toen nog weinig op hadden met Europese integratie.⁴² Binnen de ELDR namen daarentegen de tegenstellingen toe, vooral over het economisch beleid en de kernbewapening.⁴³

Een slagvaardig optreden van de federaties werd niet alleen gehinderd door de (uiteenlopende) politieke en ideologische verschillen, maar ook door hun organisatorische zwakte en verregaande afhankelijkheid van

de fracties in het Europees Parlement. De federaties werden in belangrijke mate op de been gehouden met financiële steun van de Eurofractie. Ten behoeve van de campagnevoering bijvoorbeeld kregen de fracties fondsen van het Europees Parlement, die voor een deel werden doorge-sluist naar de federaties. Ook het personeel van de federaties stond niet zelden op de loonlijst van de fractie, en vrijwel alle federaties – met uitzondering van de EPP – waren in de burelen van het Europees Parlement gehuisvest. In deze situatie was het bijzonder onwaarschijnlijk dat de federatie richting – laat staan leiding – kon geven aan het werk van de fractie. Daarbij kwam dat de Europarlementariërs geneigd waren vooral rekening te houden met de lidpartijen en de fractieleiding, waarvan ze immers voor herverkiezing respectievelijk hun parlementaire loopbaan afhankelijk waren. Ook los van de bestaande afhankelijkheidsrelatie was het voeren van regie door de federaties niet eenvoudig: de steeds intensievere parlementaire werkzaamheden brachten met zich mee dat de Eurofractie ten aanzien van allerlei – soms geheel nieuwe – kwesties steeds frequenter in korte tijd standpunten diende te formuleren. De federatie had hierbij dan vaak het nakijken.

In de termen van Niedermayer bevonden de federaties zich in deze periode in de coöperatiefase: door transnationale samenwerking hoopten de nationale politieke partijen hun invloed op het Europees niveau te optimaliseren.⁴⁴ De federaties vervulden vooral enkele met de verkiezingen samenhangende functies, zoals de opstelling van een gemeenschappelijk verkiezingsprogramma en een zekere coördinatie van de landelijke campagnes voor de Europese verkiezingen. Vergeleken met de politieke partij op nationaal niveau waren de functies van deze nieuwe Europese samenwerkingsverbanden uiterst beperkt. Zo hadden zij niets over de rekrutering van kandidaten te zeggen. Hun organisatiestructuur was navenant zwak; in plaats van ‘federatie’ hadden ze beter ‘confederatie’ kunnen heten. Alhoewel enkele federaties formeel op basis van het meerderheidsbeginsel besluiten namen, was in de praktijk toch vaak unanimité vereist: de meeste lidpartijen waren niet bereid een deel van hun soevereiniteit af te staan.⁴⁵

3.3 De transformatie van federatie naar Europartij (jaren negentig)

Aan het begin van de jaren negentig raakte de ontwikkeling van de federaties in een volgende fase, wederom door nieuwe mogelijkheden als gevolg van de voortschrijdende verdieping en verbreding van de Europese integratie. Aan de ene kant bood de ondergang van het communisme in Oost-Europa en het toekomstige lidmaatschap van de landen achter het voormalige IJzeren Gordijn de federaties de gelegenheid nieuwe lidpartijen te winnen. Aan de andere kant kwam de Europese

integratie in een stroomversnelling. Opeenvolgende verdragen versterkten vanaf 1987 het supranationale karakter van de EG (sinds het Verdrag van Maastricht Europese Unie geheten), zowel doordat de Raad van Ministers in toenemende mate besluiten met een gekwalificeerde meerderheid kon nemen als door de vergroting van de bevoegdheden van het Europees Parlement. De federaties werden hierdoor sterker, zoals ook bleek uit hun formele erkenning in het Verdrag van Maastricht. Vooral op hun aandringen werd voor het eerst in een Europees verdrag een formele verwijzing naar de transnationale Europese partijen opgenomen (zie het citaat aan het begin van dit artikel). Hoe weinig uitgewerkt het artikel ook is, het belang van de federaties in het politieke proces van de Europese Unie vond zo wel erkenning. Zij dienden enerzijds het bewustzijn binnen de Unie te bevorderen (door deze dichter bij de kiezers te brengen) en anderzijds de burgers binnen de Europese politieke arena te representeren. Kennelijk werd er van uitgegaan dat de federaties op deze manier de band tussen burger en de Europese Unie zouden versterken, en daarmee de legitimiteit van de Unie vergroten. De wijze waarop zij dat precies moesten doen en met welke middelen bleef in het duister; over bijvoorbeeld financiële ondersteuning van de Europese partijen of hun rol in de Europese verkiezingen was niets vermeld.⁴⁶ De erkenning had geen wettelijke consequenties en was dus vooral symbolisch, maar was desalniettemin nog altijd wel een flinke stap vooruit. Het zelfvertrouwen van de federaties nam toe en de meesten doopten zich al snel om tot 'partijen' – en zij zullen vanaf hier dan ook als 'Europartij' worden aangeduid.

De manier waarop de Europartijen erin waren geslaagd het artikel over de partijen op het Europees niveau in het Maastrichtse verdrag opgenomen te krijgen, is illustratief voor hun opstelling in de jaren negentig: zij gingen zich steeds meer richten op beïnvloeding van de Europese politieke agenda.⁴⁷ In de belangrijkste Europartijen werden de bijeenkomsten van de nationale partijleiders (in het geval van de christen- en sociaal-democraten niet zelden ook regeringsleiders), voorafgaande aan de bijeenkomsten van de Europese Raad, geïnstitutionaliseerd. Deze conferenties werden ook bijgewoond door prominente politieke geestverwanten in het Europees Parlement en de Europese Commissie. Dit forum had mede aan belang gewonnen door het terugdringen van het nationale veto binnen het Europese politieke proces, wat de ruimte voor politiek manoeuvreren had vergroot.

Sociaal-democraten

In november 1992 doopte de CSPEC zich om tot *Party of European Socialists* (PES). Hiermee leken de sociaal-democraten de weg naar supranationale partijvorming te zijn ingeslagen: het beginsel van meer-

derheidsbesluitvorming werd op bepaalde terreinen geïntroduceerd. De werking ervan werd echter – tot de teleurstelling van de PvdA⁴⁸ – ook meteen weer ingeperkt, omdat de lidpartijen statutair de mogelijkheid van een ‘opt-out’ behielden. Het gevolg was dat binnen de PES het streven naar consensus het leidende principe bleef.⁴⁹ De statuten maken hiervan expliciet melding: ‘In all the organs of the PES, efforts shall be made to establish the broadest possible measure of agreement following full consultation.’⁵⁰

De PES bleef in essentie een ‘partij van partijen’, ook al omdat de mogelijkheid van het individueel lidmaatschap in 1992 was afgewezen – de Britse *Labour Party* onder andere vreesde voor negatieve gevolgen voor de nationale partijorganisatie.⁵¹

De PES poogde vooral de onderlinge samenwerking van de lidpartijen te bevorderen en op elkaar af te stemmen. Zo werden de al langer bestaande bijeenkomsten van partijleiders geïnstitutionaliseerd en in 1996 die van vakministers geïntroduceerd; kregen politiek-inhoudelijke werkgroepen meer betekenis (onder meer door het bijeenbrengen van deskundigen uit de lidstaten), en werden de verbindingen met partijgenoten in andere Europese organen verstevigd. In 2001 werd bijvoorbeeld het overleg tussen de sociaal-democratische leden van de Europese Commissie en de fractieleiding geformaliseerd. Ook de beleidsinhoudelijke en programmatische samenwerking werd geïntensiveerd, die minder dan voorheen exclusief op de Europese verkiezingen was gericht maar meer op de sociaal-democratische inbreng in bijeenkomsten van de Raden en de intergouvernementele conferenties om zo invloed op de Europese agenda te kunnen uitoefenen.⁵²

Tegen het einde van de jaren negentig trachtte de PES tevens haar zichtbaarheid onder de leden van de lidpartijen te vergroten en zichzelf steviger binnen de lidpartijen te positioneren. De PES organiseerde bijeenkomsten in de lidstaten, liet haar logo plaatsen op het campagne-materiaal en op de websites van de lidpartijen, en trachtte het Europese verband verankerd te krijgen in de statuten van de lidpartijen. Verder veranderde de wijze waarop de lidpartijen hun gedelegeerden naar de PES-congressen aanwezen. Traditioneel was dat een taak van de partijleiding, maar in 1997 kreeg het partijcongres van de PvdA voor het eerst de gelegenheid om zelf een aantal van de Nederlandse gedelegeerden naar het PES-congres te kiezen, hetgeen hun mandaat zou versterken.⁵³ Het PES-congres zou overigens sinds 1999 minder frequent dagen, reden om twee jaar later een ‘council’ (raad) te introduceren die tussen de congressen bijeenkwam om de politieke lijn vast te stellen.

Christen-democraten

Evenals de PES onderging de EPP in de jaren negentig enkele organisatorische aanpassingen, bedoeld om de onderlinge coördinatie te verbeteren en de besluitvorming efficiënter te laten verlopen. De belangrijkste vernieuwing werd in 1995 doorgevoerd met de instelling van de 'summit'. Dit orgaan bestond uit de EPP-voorzitter, de regeringsleiders, de partijleiders in coalitieregeringen, de (vice-)voorzitters van de Europese Commissie en het Europese Parlement, en de voorzitter en secretaris van de EPP-fractie in het Europees Parlement. Zo nodig werden ook christen-democratische oppositieleiders uitgenodigd. De 'summit' kwam in de plaats van de partijleidersconferentie, die sinds 1983 bestond. Tegelijkertijd werd de zogeheten 'council' ingesteld. Dit orgaan bestond uit de voorzitters en secretarissen van de EPP en de lidpartijen, en de Eurocommissarissen.⁵⁴ Vaak hielden deze organen op dezelfde dag bijeenkomsten, ter voorbereiding van de vergaderingen van de Europese Raad, zodat standpunten op elkaar konden worden afgestemd. De belangrijkste functie van de EPP-summit was naast het coördineren van de opstelling van de verschillende partijen consensusvorming. De bedoeling was hiermee de politieke effectiviteit te vergroten.⁵⁵ Volgens haar secretaris-generaal T. Jansen zou het supranationale karakter van de EPP in de jaren negentig wat sterker zijn geworden; vanaf 1992 zou in het verband steeds meer gebruik zijn gemaakt van het stemmen bij meerderheid.⁵⁶ Desalniettemin zou het streven nog altijd gericht zijn op consensusvorming. Ook werd het individuele lidmaatschap weer ingevoerd.⁵⁷ De EPP trachtte net als de PES de nationale lidpartijen meer bij het Europese verband te betrekken. Zo konden niet alleen de partij-elites van de nationale lidpartijen maar ook de regionale organisaties deelnemen aan de EPP-congressen.

De EPP voerde onder druk van vooral de sterk anti-socialistisch gezinde Duitse christen-democraten, die de positie van de EPP in het Europese politieke proces wilden vergroten, een sterk expansieve strategie. In de jaren tachtig en negentig traden partijen toe die bepaald niet christen-democratisch waren, zoals de Spaanse *Partido Popular* of het Italiaanse *Forza Italia* – tot teleurstelling van het CDA.⁵⁸ De Britse en Deense conservatieve Europarlementariërs werkten nauw samen met de EPP-fractie in het Europees Parlement. De 'preciezen' in de EPP, die in de jaren zeventig nog hadden gezegevierd, hadden nu het nakijken. Het lidmaatschap van conservatieve partijen had gevolgen voor de identiteit en het programma van de EPP. Als gevolg van de meer behoudende opstelling lag een fusie met de conservatieve EDU voor de hand.⁵⁹ Na de Europese verkiezingen van 1999 kwam er een gezamenlijke fractie tot stand. Om de meer eurosceptische Britse *Tories* tegemoet te komen,

werd aan de naam EPP-fractie de aanduiding 'European Democrats' toegevoegd. In 2002 ging de EDU de facto op in de EPP.⁶⁰

Liberalen

In december 1993 ruilde de ELDR de term 'federatie' in haar benaming in voor 'partij'. Voortaan heette zij *'European Liberal, Democratic, and Reform Party'* (ELDR).⁶¹ Vlak daarvoor was ook de wijze van besluitvorming aangepast: in plaats van gekwalificeerde meerderheden konden besluiten worden genomen met een gewone meerderheid. In principe stonden de lidpartijen daarmee enige soevereiniteit af aan het Europese partijverband. Aanvankelijk werd hiervan maar weinig gebruik gemaakt, aldus de Zweedse politicologe C. Sandström: 'The newly created party would still use negotiations as the primary method of reaching common decisions, emphasizing the confederal composition of the ELDR'.⁶² Desalniettemin zou langzamerhand vaker bij meerderheid worden besloten, ook in politiek meer gevoelige aangelegenheden.⁶³ In zekere zin werd de ELDR daarmee wat supranationaler. F.A. Wijsenbeek, secretaris-generaal van de ELDR in de jaren 1975-1982 en lid van het Europees Parlement voor de VVD van 1984 tot 1999, plaatst hierbij echter kanttekeningen.⁶⁴

In de jaren negentig werd ook de organisatiestructuur van de ELDR gewijzigd. Zo kwam er net als bij de PES en de EPP tussen het congres en bestuur een nieuw orgaan, de 'council'. Dit gremium, waarin alle aangesloten partijen zijn vertegenwoordigd, kwam frequenter bijeen dan het congres. Vanwege de toegenomen bevoegdheden van het Europese Parlement en de wens de opstelling van de aangesloten partijen voorafgaande aan bijeenkomsten van de Europese Raad te coördineren, zijn de onderlinge contacten binnen ELDR-verband sterk toegenomen. In 1995 werd het informele overleg van de partijleiders geformaliseerd. Op deze bijeenkomsten waren doorgaans ook de liberale Eurocommissarissen en de ministers van Buitenlandse Zaken aanwezig. In de verhouding tussen de fractie en de partij kwam verandering, althans formeel. Volgens de statuten diende de fractie de ELDR te representeren in het Europees Parlement, waarmee de autonome positie van de parlementariërs enigszins aan banden werd gelegd.

Tot slot haalde de ELDR in de jaren negentig de banden met de lidpartijen en hun ledenaanhang verder aan. De 'landelijke' partijsecretarissen ontmoetten elkaar in ELDR-verband, vertegenwoordigers van de Europartij bezochten vaker landelijke partijbijeenkomsten, nationale parlementariërs gingen op bezoek bij de Eurofractie. Het logo van de ELDR diende meer op de publicaties van de lidpartijen te staan. De introductie van individueel lidmaatschap bleek echter nog een brug te ver: een

meerderheid van de lidpartijen vreesde dat dit de nationale partijorganisaties zou ondermijnen.

Groenen

Evenals de andere Europartijen ging aan het begin van de jaren negentig ook de EGC op de schop. Zo dienden de groene partijen die in Oost-Europa ontstonden, in de organisatie te worden opgenomen. In juni 1993 vormde de EGC zich om tot de wat hechter georganiseerde *European Federation of Green Parties* (EFGP). Anders dan bij haar voorganger konden de EFGP-organen besluiten nemen op basis van gekwalificeerde meerderheden. De formulering in de statuten bood echter de nodige speelruimte aan de lidpartijen. De Duitse politicoloog T.M. Dietz meent dan ook dat de EFGP niet kan worden beschouwd als een heuse Europese, supranationale partij; 'the point has not yet been reached when decisions taken by majority voting are truly accepted and executed by all member parties. Only in that way would their autonomy and their veto power be reduced'.⁶⁵ Van de EFGP konden alleen partijen, geen individuen lid worden.

De na 1989 verbeterde relaties met de Eurofractie bleven in de EFGP-structuur betrekkelijk goed; zo werd er onder meer een 'alarmklok'-procedure afgesproken die de partij de mogelijkheid gaf om revisie te vragen van ingenomen fractiestandpunten. De fractie was echter geen verantwoording schuldig aan de EFGP. De scheiding tussen de fractie en het EFGP-bestuur bemoeilijkt de onderlinge politieke afstemming. De slagkracht van de EFGP werd verder gehinderd door de afwezigheid van frequente partijleidersbijeenkomsten.

Regionalisten

In de loop van de jaren negentig maakte de EFA ook duidelijk dat zij aspiraties als Europartij had. In 1995 voegde zij aan haar benaming de aanduiding '*Democratic Party of the Peoples of Europe*' toe, zonder de organisatiestructuur al te veel te wijzigen.⁶⁶ Toch verschilde zij in vele opzichten van de vier andere Europartijen, in de eerste plaats omdat zij niet kon bogen op een permanente fractiestructuur in het Europees Parlement. Van 1989 tot 1994 had de EFA een eigen, zelfstandige fractie gehad, maar na de teleurstellend verlopen Europese verkiezingen van 1994 en het gedwongen vertrek van het Italiaanse *Lega Nord* moest zij weer naar samenwerkingspartners zoeken. Tot 1999 vormde de EFA samen met Franse en Italiaans Radicalen één fractie; daarna weer met de Groenen (net als in 1984-1989). Daarbij komt dat de lidpartijen van de EFA geen zitting hebben in een nationale regering, waardoor ze geen invloed op de besluitvormende Europese organen (Raad en Commissie) konden uitoefenen.⁶⁷ Als gevolg hiervan organiseerde de Alliantie geen

partijleidersbijeenkomsten voorafgaand aan een zitting van de Europese Raad. Pas in 2000 belegde de EFA voor de eerste keer een conferentie voor de leiders van de lidpartijen en hun regionale afgevaardigden.

Balans

Mede als gevolg van de formele vastlegging van de ‘politieke partijen op het Europese niveau’ in het Verdrag van Maastricht gingen de Europartijen zich zelfbewuster gedragen – hetgeen op symbolische wijze tot uitdrukking kwam in het feit dat de meeste zich in plaats van ‘federatie’ nu ‘partij’ gingen noemen. Het toegenomen zelfvertrouwen kwam ook tot uitdrukking in een meer geprononceerde politieke opstelling. In plaats van zich met name te concentreren op het opstellen van verkiezingsprogramma’s en electorale mobilisatie – zoals zij vanaf 1979 eigenlijk vooral hadden gedaan – gingen de Europartijen zich in de jaren negentig meer toeleggen op beleidsontwikkeling en de beïnvloeding van de politieke agenda van de Europese Unie.

Deze accentverschuiving leidde tot aanpassingen in de organisatiestructuur van de grootste Europartijen. De belangrijkste hervorming was wel in de eerste helft van de jaren negentig de institutionalisering van de bijeenkomsten van de nationale partijleiders (in het geval van de EPP en PES niet zelden ook regeringsleiders) met de voornaamste geestverwanten binnen de organen van de Europese Unie. Doel van dit gremium was door onderling overleg te komen tot een gezamenlijke opstelling in de Europese Raad van staats- en regeringsleiders, teneinde de politieke invloed te vergroten. Dat het belang van deze bijeenkomsten waarop de politieke elite van de lidpartijen en de Europese Unie binnen één ideologische familie elkaar treft sinds het midden van de jaren tachtig is toegenomen, blijkt enerzijds uit de stijgende frequentie waarmee ze gehouden worden en anderzijds uit de toegenomen opkomst van de partijleiders.⁶⁸ De instelling ervan leidde overigens wel tot een zekere centralisatie en verminderde *accountability* binnen de Europartijen, aangezien de partijleiders statutair gezien geen verantwoording verschuldigd waren aan het congres – het hoogste orgaan – van de Europartij; hooguit aan hun eigen nationale partijcongres.⁶⁹

De behoefte aan meer afstemming en coördinatie speelde ook een rol bij de introductie van de council (raad), die frequenter dan het congres daagde. Met de sterker wordende politieke functie van de Europartijen alsmede de toename van het aantal potentiële lidpartijen uit Midden- en Oost-Europa (die als waarnemer of geassocieerd lid aan de Europartij verbonden waren) werd hun organisatie complexer, hetgeen zich ook manifesteerde in de toename van het aantal werkgroepen, die op onderdelen hun politieke en beleidsmatige stellingname moesten voorbereiden.⁷⁰

De overgang – in ieder geval nominaal – van federatie naar partij bracht voor de meeste Europartijen een aanpassing van hun interne besluitvormingsprocessen met zich mee. Degenen die dit nog niet hadden gedaan, voerden ook het meerderheidsbeginsel in. In theorie geraakten ze hiermee in de door Niedermayer onderscheiden integratiefase. Van supranationalisme was in de praktijk echter niet al te veel sprake, zeker niet buiten de EPP. Niet alleen bleef het zoeken naar consensus toch vaak het uitgangspunt, maar ook hadden de lidpartijen doorgaans formeel de mogelijkheid zich aan een meerderheidsbesluit te onttrekken. Daarmee bleef de daadwerkelijke, effectieve overdracht van soevereiniteit van de lidpartijen naar het transnationale niveau beperkt – ook al omdat de partijleidersbijeenkomsten niet op basis van meerderheid besluiten namen.

Nadat zij zich sterker in de Europese politieke arena lieten gelden, trachtten in ieder geval de belangrijkste Europartijen de banden met de basis – de nationale lidpartijen – aan te halen en hun zichtbaarheid bij de partijleden te vergroten. Vanaf het einde van de jaren negentig richtten zij zich nadrukkelijk op de lidpartijen, ook onder het niveau van de landelijke partij-elite. Een logische vervolg hierop zou de invoering van het individueel lidmaatschap zijn, maar dat was afgezien van de EPP nog een stap te ver.

De meeste Europartijen ontwikkelden zich tegen het einde van de twintigste eeuw tot meer veelzijdige organisaties, die zich niet alleen exclusief op het opstellen van verkiezingsprogramma's en – in mindere mate – de mobilisatie van de kiezer richtten, maar zich ook bezighielden met de onderbouwing en uitwerking van beleidsvoorstellen in een Europese context en met de machtspolitieke beïnvloeding van de beleidsagenda van de Europese Unie.⁷¹ Dankzij de gecoördineerde aanpak van de partijleiders waren de Europartijen in hun relatie met de Eurofracties in de gelegenheid het initiatief wat meer naar zich toe te trekken. Desalniettemin bleef hun positie nog altijd ondergeschikt. Kantoorruimte, personeel, financiën – wat betreft de hulpbronnen moesten de Europartijen bij hun geestverwanten in het Europese Parlement aankloppen. Pas de invoering van het partijenstatuut in 2003 zou aan deze afhankelijk-relatie een einde maken.

3.4 Partijenstatuut (2003)

Dat aan de feitelijke erkenning in het Verdrag van Maastricht geen wettelijke en financiële gevolgen werden gegeven, was door de Europartijen als zeer teleurstellend ervaren. Om hun taken in het Europese politieke proces (waarop het Verdrag van Maastricht zinspeelde) naar behoren uit te voeren, was het volstrekt logisch dat de Europartijen

gesubsidieerd zouden worden – zeker wanneer de kostenverhogende geografische schaal waarop zij moesten opereren in ogenschouw werd genomen. Ondanks de nodige discussie veranderde er echter niets in het Verdrag van Amsterdam, dat in oktober 1997 werd gesloten. In 2000 drongen de leiders van de vijf Europartijen aan op de opstelling van een partijenstatuut, waarin hun financiële en wettelijke positie geregeld werd. Daarbij speelde mee dat er steeds meer kritiek kwam – onder meer van de Europese Rekenkamer – op de wijze waarop (vooral de grote) Europartijen financieel en anderszins werden gesteund door hun fracties.⁷² In 2000 zou vijf à tien procent van de 35 miljoen euro die de Eurofracties aan Europese ondersteuning hadden ontvangen, bij de Europartijen zijn beland; de PES bijvoorbeeld was voor meer dan de helft van haar inkomsten afhankelijk van de fractie.⁷³ Ook het Europees Parlement drong aan op het opstellen van regels die de financiële transparantie zouden bevorderen.

In het in 2001 overeengekomen Verdrag van Nice, dat in 2003 in werking zou treden, werd een statuut voor de Europartijen aangekondigd. Artikel 191 herhaalde de formulering van het Verdrag van Maastricht en van Amsterdam, maar voegde daaraan toe: ‘The Council... shall lay down the regulations governing political parties at European level and in particular the rules regarding their funding’. Pas in november 2003 werden door het Europees Parlement en de Europese Commissie ‘the regulations governing political parties and rules regarding their funding at European level’ vastgesteld. Wanneer Europartijen voor subsidiëring uit de begroting van de Europese Unie in aanmerking willen komen, dienen zij in ieder geval rechtspersoonlijkheid te hebben. Verder moeten zij in minstens een kwart van de lidstaten in bovenlokale parlementaire organen vertegenwoordigd zijn, dan wel in minstens een kwart van de lidstaten bij de laatste verkiezingen voor het Europees Parlement minimaal drie procent van de stemmen hebben behaald die in elk van die lidstaten zijn uitgebracht. Bovendien dienen zij in hun programma en optreden de grondbeginselen van de Europese Unie (‘vrijheid, democratie, eerbiediging van de mensenrechten en de fundamentele vrijheden alsmede de rechtsstaat’) te eerbiedigen. Verder moeten de Europartijen een overzicht geven van de donaties boven de vijfhonderd euro. Zij mogen geen anonieme donaties ontvangen en evenmin gelden van ondernemingen waarop de overheid invloed kan uitoefenen, of bedragen boven 12.000 euro. De subsidies mogen niet meer bedragen dan maximaal driekwart van de begroting van de Europartij, en kunnen slechts besteed worden aan administratieve kosten, kosten in verband met logistieke steun, bijeenkomsten, onderzoek, grensoverschrijdende evenementen, studies, voorlichting en publicaties. Zij mogen niet worden aangewend voor steun aan de lidpartijen op nationaal niveau.

Het partijenstatuut had grote gevolgen voor het Europese partijstelsel, voorzover daarvan sprake is. Dat de EFGP zich in februari 2004 omdoopte tot European Green Party (EGP), was een betrekkelijk geringe verandering. Ingrijpender was de expliciete bepaling dat donaties uit de begrotingen van de fracties van het Europees Parlement niet langer geoorloofd waren. Hierdoor kwam er een einde aan de financiële en administratieve afhankelijkheid ten opzichte van de Europartijen van de fracties. De kantoren van de PES, de ELDR en de EGP verhuisden naar lokaties buiten de parlamentsgebouwen. In plaats van geldelijke bijdragen van de fracties kregen de Europartijen nu subsidies van de Europese Unie, die overigens beduidend minder waren dan wat ze van de Eurofracties ontvingen. De subsidieregeling leidde daarnaast binnen korte tijd tot de oprichting van vijf nieuwe Europartijen – overwegend eurosceptische en -kritische formaties, zoals de *Party of the European Left* (bestaande uit links-socialistische en (voormalige) communistische partijen), de *Alliance of Independent Democrats in Europe*, de *EUDemocrats*, en de *Alliance for Europe of the Nations*. De enige nieuwe Europartij die de Europese integratie omhelsde, was de *European Democratic Party*. Men zou kunnen zeggen dat daarmee op het niveau van het Europese partijstelsel de mogelijkheden voor het tot uitdrukking brengen van de politieke wil van de burgers gevarieerder werden. In 2006 ontvingen tien Europartijen in totaal circa 8,5 miljoen euro subsidie; in 2008 10,6 miljoen euro. Omdat er onduidelijkheid bestond over de vraag of deze middelen ook konden worden ingezet voor de financiering van de campagne voor de Europese verkiezingen, werd later nadrukkelijk bepaald dat dit geoorloofd was, zolang zij maar niet (al dan niet gedeeltelijk) ten goede kwamen aan de nationale partijen.

De subsidieregeling creëerde zo haar eigen dynamiek, niet alleen wat betreft het aantal begunstigde Europartijen en de hoogte van het bedrag, maar ook met betrekking tot nieuwe te financieren organisaties. In december 2007 kwamen ook voor het eerst Europese politieke stichtingen voor financiële steun (van ongeveer vijf miljoen euro) in aanmerking, wanneer zij verbonden waren met een erkende Europartij. Met officieel als doel het debat over Europa te bevorderen en burgers hierbij te betrekken, dienden de stichtingen een bijdrage te leveren aan de versterking van de representatieve functie van de Europartijen. Alle grote Europartijen richtten snel een stichting op, die doorgaans de vorm kreeg van een netwerk van de wetenschappelijke bureaus van de lidpartijen. Deze stichtingen assisteren de Europartijen bij de onderbouwing en ontwikkeling van beleid, wat in theorie hun positie ten opzichte van de fracties ten goede komt.

Zoals vermeld trachtten sinds het einde van de jaren negentig in ieder geval de belangrijkste Europartijen de banden met de basis – de nationale lidpartijen – verder aan te halen en hun zichtbaarheid voor de partijleden te vergroten. Ook aan de basis werden er hier en daar spontaan projecten onder de vlag van de Europartij opgezet. In de EGP bijvoorbeeld voeren leden van de Nederlandse, Vlaamse en Duitse lidpartijen gezamenlijk campagne. Het logische culminatiepunt van deze initiatieven van bovenaf en van onderop is de invoering van het individuele lidmaatschap van de Europartij. De EPP kende deze mogelijkheid zoals vermeld al sinds de vroege jaren negentig; de ELDR volgde in 2004 (althoewel het er in de praktijk nog niet van is gekomen). De PES kent geen individuele leden; zij vindt het onnodig omdat de leden van de nationale partijen indirect lid zijn van de Europartijen. Bij de EGP kunnen belangstellenden zich laten registreren als ‘supporter’. Het aantrekken van nieuwe leden of supporters is niet echt een succes: de EPP telt 120 individuele leden, de Groenen 1.271 supporters.⁷⁴ In geen enkel geval hebben zij stemrecht.

4. Balans

Vanaf het einde van de jaren zeventig hebben de Europartijen vooral de functie van articulatie- en aggregatie vervuld, en in mindere mate die van electorale mobilisatie. In de loop der tijd zijn daar nieuwe taken bijgekomen, zoals in de jaren negentig de grotere nadruk op gemeenschappelijke beleidsontwikkeling, *agenda-setting* en de gecoördineerde beïnvloeding van de uitkomsten van de Europese Raad. Meer recentelijk ondernemen de Europartijen pogingen om hun maatschappelijk draagvlak te verbreden door de integratie van individuele burgers en van de achterban van de lidpartijen binnen hun organisatorische verband.

Geconstateerd kan worden dat de representatieve functies van de Europartijen zich weliswaar in de breedte hebben ontwikkeld, maar dat de partijen in het algemeen met deze taakuitoefening tot dusverre slechts in beperkte mate succes hebben geboekt. Dit betreft niet zozeer hun grotere focus op gezamenlijke beleidsontwikkeling. Hier lijken de Europartijen erin te zijn geslaagd hun politieke profiel enigszins aan te scherpen en hun mogelijkheden tot het mede bepalen van de politieke agenda van de Europese Unie te vergroten (verwacht mag worden dat deze trend door de komst van gelieerde politieke stichtingen zal worden versterkt). Ook bleken de Europartijen functioneel als platform voor de conferenties van de nationale partij- en regeringsleiders teneinde de besluitvorming van de Europese Raad te kunnen beïnvloeden.

Tegenover deze betrekkelijke successen staat dat de electoraal-mobiliserende functie van de Europartij nog steeds te wensen overlaat. De gemiddelde opkomst in de lidstaten bij de Europese verkiezingen bedroeg 63% in 1979, en daalde vervolgens onafgebroken tot nog geen 46% in 2004. Uit opinieonderzoek blijkt dat de verkiezingen de afstand tussen de Europese Unie en het Europese publiek zeker niet hebben verkleind. Ook op de articulatie- en aggregatiefunctie valt het een en ander aan te merken. Weliswaar hebben in ieder geval de grote Europartijen bij elke verkiezing programma's opgesteld, maar die worden door velen echter als rijkelijk vaag beschouwd. Bovendien wordt aan de status ervan afbreuk gedaan door het feit dat veel lidpartijen daarnaast standaard met een eigen manifest komen.

Voordat de vraag zal worden beantwoord waaraan deze uiteenlopende prestaties toe te schrijven zijn, wordt eerst de organisatorische evolutie van de Europartijen in de laatste dertig jaar in ogenschouw genomen. Hierin valt een duidelijke trend te bespeuren. In de door Niedermayer geconstrueerde ontwikkelingsgang zijn de Europartijen het stadium van contact en coöperatie voorbij. Hoewel zij zich na het Verdrag van Maastricht allemaal 'partijen' zijn gaan noemen, betekent dit niet dat zij nu alle zijn uitgegroeid tot geheel geïntegreerde, volwaardige partijorganisaties in de betekenis die Niedermayer eraan geeft – dat wil zeggen met individueel lidmaatschap en interne besluitvorming gebaseerd op meerderheden. Dat laatste mag dan vaak formeel wel zijn ingevoerd, maar in de praktijk komt het er vaak toch niet van – wellicht met uitzondering van de EPP. Wanneer het om essentiële zaken gaat is het zoeken naar consensus nog altijd gangbaar, simpelweg omdat de lidpartijen niet bij voorbaat op wezenlijke punten hun invloed wensen op te geven ten faveure van een supranationaal orgaan dat hen kan overrulen – en dat geldt zeker voor partijen die deel uitmaken van de regering. Ook wat betreft het individuele lidmaatschap zijn de lidpartijen terughoudend. Zij geven niet graag hun monopolie op het lidmaatschap van de Europartij op, omdat zij vrezen zowel voor een ondermijning van hun nationale spilfunctie binnen het Europese verband als voor een versterking van de supranationale structuur van de europartijen.

'Genuinely integrated European parties would require a further transfer of "sovereignty" from national parties', aldus Johansson (al eerder genoemd), en daar zijn de lidpartijen dus beducht voor.⁷⁵ Dat blijkt ook uit de functies die de Europartijen uitoefenen en die net aan de orde zijn geweest. Wanneer de lidpartijen denken baat te hebben bij de uitvoering van bepaalde taken op Europees niveau, dan gebruiken ze hiervoor graag de Europartijen. Voorbeelden zijn de fracties in het Europees Parlement (waarmee de invloed van de lidpartij veel verder reikt dan bij

een geïsoleerd optreden) en de partijleidersbijeenkomsten ter beïnvloeding van de agenda van de Europese Raad. Vanwege de vermeende integrerende werking werd de institutionalisering van deze conferenties beschouwd als een teken van revitalisering van de Europartijen. In feite zijn deze bijeenkomsten evenwel niet veel meer dan intergouvernementele, niet-transparante conclaven van nationale partijleiders die niet of nauwelijks aan een federatief orgaan verantwoording verschuldigd zijn.⁷⁶

Met een grotere rol voor de Europartijen in het *linkage*-proces tussen de burgers en de politieke elite van de Unie, dat voor hun verdere ontwikkeling essentieel is, hebben de lidpartijen echter veel meer moeite, omdat die ten koste van hun eigen positie zou gaan. Het individuele lidmaatschap van de Europartij stelt weinig voor, voor zover het al is ingevoerd: deze categorie leden heeft niet eens stemrecht. Ook bij de Europese verkiezingen hebben de Europartijen het nakijken. Het is een paradox dat zij zijn opgericht met het oog op de directe Europese verkiezingen, maar dat de nationale lidpartijen nog steeds het Europese electorale proces nagenoeg geheel domineren: zij rekruteren de kandidaat-parlementariërs, stellen veelal nog eigen verkiezingsprogramma's op en bepalen de nationale context van de verkiezingscampagnes. Deze 'nationalisering' leidt overigens tot een vervorming van het representatieve mechanisme: de Europarlementariërs vertegenwoordigen in het Europese politieke domein het electoraat op basis van voorkeuren die gerelateerd zijn aan de nationale politieke arena.⁷⁷

Deze incongruentie zou verminderd kunnen worden door ten minste een deel van de leden van het Europees Parlement te laten verkiezen via transnationale, pan-Europese kandidatenlijsten, zoals wel is voorgesteld.⁷⁸ De positie van de Europartij zou hierdoor kunnen worden versterkt, doordat zij nu zelf ook kandidatenlijsten kan opstellen (waardoor overigens ook haar positie ten opzichte van de Europarlementariërs aan kracht wint). De eigen kandidatenlijst zou kunnen leiden tot een (wat) sterkere identificatie van de kiezers met Europartijen. Verder zouden de Europartijen in alle lidstaten zelf campagne kunnen gaan voeren over Europese thema's, waarbij naar verwachting hun Europese verkiezingsprogramma meer betekenis zou gaan krijgen. De verkiezingsstrijd zou hierdoor mogelijk ook een sterker Europees karakter krijgen, zeker wanneer die ook nog eens wordt gepersonaliseerd door na de verkiezingen het Europees Parlement de voorzitter van de Europese commissie te laten aanwijzen.⁷⁹ Ook hiervan zouden de Europartijen profiteren, omdat zij dan kandidaten naar voren mogen schuiven. Al met al kan hierdoor de link tussen het Europese electoraat en de Europese instituties worden versterkt.

5. Slot

Het is duidelijk dat de Europartijen nog niet goed in staat zijn uitdrukking te geven aan de politieke wil van de burgers, zoals voor het eerst in het Verdrag van Maastricht van hen werd en momenteel ook in het Verdrag van Lissabon wordt gevraagd. De vraag is of dat aan hen ligt, of aan andere factoren. Duidelijk is dat het politieke bestel van de Europese Unie sterk afwijkt van de nationale versies. Zoals de Italiaanse politicoloog L. Bardi het stelde: 'even if, for analytical purposes, we consider the EC a fully autonomous political system, then the most important institutional condition for political party development, the centrality of parliament, does not pertain'.⁸⁰ Er is in de Unie immers geen regering die steunt op een parlementaire meerderheid van een bepaalde politieke signatuur. Voor de Europartijen is om die reden hoe dan ook weinig eer te behalen.

De toekomst van de Europartijen hangt in belangrijke mate af van de mogelijkheid om een meer substantiële invulling te kunnen geven aan hun intermediaire, representatieve functie. Direct en ook indirect zijn zij daarbij afhankelijk van de nationale partijen. De laatste bepalen via hun vertegenwoordigers in de diverse Europese instellingen de richting van de Europese integratie, en daarmee ook de ontwikkeling van de Europartij. Institutionele vernieuwingen als de invoering van pan-Europese lijsten of de voordracht en verkiezing van de Commissievoorzitter door het Europese Parlement zal de representatiefunctie van de Europartij ongetwijfeld ten goede komen.

Tegelijkertijd hebben de lidpartijen ook rechtstreeks invloed op de inrichting van de Europartij. 'National parties remain the "gatekeepers" on transnational party activity', in de woorden van de Britse politicoloog R. Ladrech.⁸¹ Tot nu toe zijn de Europartijen vooral afhankelijk van hun goodwill, en die lijkt in de regel niet al te groot: hen worden onafhankelijke autoriteit en ontwikkelingsmogelijkheden onthouden.⁸² Dit verklaart, in combinatie met de institutionele bijzonderheden van het Europese politieke systeem, de eigenaardige structuur van de Europartij: het zijn gedecentraliseerde, netwerkachtige, coördinerende organisaties, die de mogelijkheid bieden tot horizontaal contact (tussen Europarlementariërs, Eurocommissarissen en regeringsleiders in de Europese Raad) en verticaal contact (tussen hen en de nationale partij-elite).⁸³ Daarmee zijn ze meer faciliterend dan representerend – en dat zal zo blijven zolang de nationale politieke partijen dat willen.

noten

¹ Verdrag van Maastricht, zie eur-lex.europa.eu/nl/treaties/dat/11992M/-htm/11992M.html (2 februari 2009).

² Zie voor een beknopt overzicht: P. Delwit, 'Federations of Political Parties', in: Y. Déloye en M. Bruter, red., *Encyclopedia of European Elections*, Basingstoke, 2007, 221-224.

³ R.S. Katz and P. Mair, 'The Evolution of Party Organizations in Europe. The Three Faces of Party Organization', in: S.B. Wolinetz, red., *Political Parties*, Aldershot, 1998, 183-207; zie ook L. Bardi, 'European Party Federation's Perspectives', in: P. Delwit, E. Kūlahci en C. Van de Walle, red., *The Europarties. Organisation and influence*, Brussel, 2001, 309-322.

⁴ O. Niedermayer, 'Die europäischen Parteienbünde', in: O.W. Gabriel, O. Niedermayer en R. Stöss, red., *Parteiendemokratie in Deutschland*, Wiesbaden, 2002, 428-446, 436.

⁵ *Ibidem*, 439.

⁶ G. van Oudenhove, *The Political Parties in the European Parliament. The first ten years (September 1952 – September 1962)*, Leiden, 1965, 138.

⁷ E. van Rooyen en G. Voerman, 'Het einde van een tijdperk? De PvdA en het verlangen naar Europese partijvorming', in: F. Becker, M. Hurenkamp en M. Sie Dhian Ho, red., *Het ongemak over Europa. WBS jaarboek 2008*, Amsterdam, 2008, 146-164, 147; zie ook G. Moschonas, 'Party of European Socialists (PES)', in: Déloye en Bruter, red., *Encyclopedia of European Elections*, 383-388.

⁸ S. Hix en U. Lesse, *Shaping a Vision. A History of the Party of European Socialists*, Brussel, 2002, 11, 15; R. Cohen, *Socialisten in Europa. De samenwerking van de socialistische partijen in het kader van de Europese Gemeenschap*, Antwerpen, 1974, 68.

⁹ Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, 13-17.

¹⁰ D. Marquand, 'Towards a Europe of the Parties', in: *The Political Quarterly*, 49 (1978), 425-445, 445.

¹¹ Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, 24; R. Ladrech, 'Party of European Socialists', in: K.M. Johansson en P. Zervakis, red., *European Political Parties between Cooperation and Integration*, Baden-Baden, 2002, 81-95, 83.

¹² Moschonas, 'Party of European Socialists (PES)', 384.

¹³ Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, 28.

¹⁴ A. van Kessel, 'Ruggen recht, heren!' Hoe de Nederlandse christen-democraten het tegenover hun Duitse geestverwanten aflegden in het debat over het profiel van de Europese Volkspartij, Hilversum, 2003, 31, 71; zie ook H.-M.Th.D. ten Napel, 'Van het continentale naar het

angelsaksische model van christen-democratie? Over de problematische europeanisering van de christen-democratische politiek', in: *Jaarboek 1996 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1997, 229-244.

¹⁵ J. Lodge en V. Herman, *Direct Elections to the European Parliament. A Community Perspective*, Londen, 1982, 154.

¹⁶ Van Kessel, 'Ruggen recht, heren!', 90, 151; Lodge en Herman, *Direct Elections*, 155.

¹⁷ G. Pridham, 'Christian Democrats, Conservatives and Transnational Party Cooperation in the European Community. Centre-Forward or Centre-Right?', in: Z. Layton-Henry, red., *Conservative Politics in Western Europe*, Londen, 1982, 318-346, 324; zie ook Lodge en Herman, *Direct Elections*, 153.

¹⁸ K.M. Johansson, 'European People's Party', in: idem en Zervakis, red., *European Political Parties*, 51-79, 57.

¹⁹ R.H. van de Beeten, 'Christen-democratie of midden-rechts blok?', in: *Christen Democratische Verkenningen*, 4, 1992, 161-174, 173.

²⁰ Lodge en Herman, *Direct Elections*, 157-158.

²¹ Johansson, 'European People's Party', 61.

²² D.L. Hanley, 'The European People's Party: towards a new party form?', in: idem, red., *Christian Democracy in Europe. A Comparative Perspective*, Londen, 1994, 185-201, 194-195; zie ook R.E.M. Irving, *The Christian Democratic Parties of Western Europe*, Londen, 1979, 246; en Johansson, 'European People's Party', 56.

²³ Lodge en Herman, *Direct Elections*, 161-162; R. Ladrech, 'The European Union and Political Parties', in: R.S. Katz en W. Crotty, red., *Handbook of Party Politics*, Londen, 2006, 492-498, 494.

²⁴ Johansson, 'European People's Party', 70.

²⁵ R. Hrbek, 'Transnational Links: The ELD and Liberal Party Group in the European Parliament', in: E.J. Kirchner, red., *Liberal Parties in Western Europe*, New York, 1988, 455-469, 457.

²⁶ Lodge en Herman, *Direct Elections*, 196.

²⁷ P. Delwit, 'European Liberal Democrat and Reform Party (ELDR)', in: Déloye en Bruter, red., *Encyclopedia of European Elections*, 169-172.

²⁸ G.A. van der List en H. Poppens, 'De VVD in internationaal verband', in: *Jaarboek 1996 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1997, 258-268, 266.

²⁹ Lodge en Herman, *Direct Elections*, 193, 207.

³⁰ Hrbek, 'Transnational Links', 464; zie ook Lodge en Herman, *Direct Elections*, 207.

³¹ R. Hrbek, 'Transnational links', 460, 468.

-
- ³² Lodge en Herman, *Direct Elections*, 207.
- ³³ Lodge en Herman, *Direct Elections*, 171-186; Van Kessel, 'Ruggen recht, heren!', 192.
- ³⁴ P. Lynch, *Minority Nationalism and European Integration*, Cardiff, 1996, 141-145.
- ³⁵ Zie www.fnp.nl/?fnp_yn_europa/wat_en_wa (1 februari 2009).
- ³⁶ C. Van de Walle, 'European Federation of Green Parties', in: Déloye en Bruter, red., *Encyclopedia of European Elections*, 160-163..
- ³⁷ T.M. Dietz, 'European Federation of Green Parties', in: Johansson en Zervakis, red., *European Political Parties*, 125-159, 125-139.
- ³⁸ S. Hix, 'The transnational party federations', in: J. Gaffney, red., *Political parties and the European Union*, London 1996, 308-331, 317.
- ³⁹ K. Reif en H. Schmitt, 'Nine Second Order National Elections: A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results', in: *European Journal of Political Research*, 8 (1980), 3-44.
- ⁴⁰ Hix, 'The transnational party federations', 315-316.
- ⁴¹ Ibidem, 317.
- ⁴² Ladrech, 'The European Union and Political Parties', 494.
- ⁴³ Hix, 'The transnational party federations', 317.
- ⁴⁴ Niedermayer, 'Die europäischen Parteienbünde', 433, 436.
- ⁴⁵ Ibidem, 443-444.
- ⁴⁶ K.M. Johansson en T. Raunio, 'Regulating Europarties. Cross-Party Coalitions Capitalizing on Incomplete Contracts', in: *Party Politics*, 11 (2005), 515-534, 522.
- ⁴⁷ Hix, 'The transnational party federations', 312, 323; S. Hix and C. Lord, *Political Parties in the European Union*, Basingstoke, 1997, 190.
- ⁴⁸ Van Rooyen en Voerman, 'Het einde van een tijdperk?', 154-155; zie ook B.J. van den Boomen, 'Tussen droom en daad. De internationale kant van de sociaal-democratie', in: *Jaarboek 1996 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1997, 245-257, 251-254.
- ⁴⁹ Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, 60; D.L. Hanley, *Beyond the nation state. Parties in the era of European integration*, Basingstoke, 2008, 64.
- ⁵⁰ Artikel 15.1 van de *Statutes of the Party of European Socialists*, vastgesteld op 7-8 december 2006. Zie ook 15.3: 'Whenever possible, political decisions shall in principle be taken on the basis of consensus.'
- ⁵¹ Moschonas, 'Party of European Socialists (PES)', 387.
- ⁵² Ladrech, 'Party of European Socialists', 86, 91; Ladrech, 'The European Union and Political Parties', 494; Hix en Lesse, *Shaping a Vision*, 90-92.
- ⁵³ Van Rooyen en Voerman, 'Het einde van een tijdperk?', 156
- ⁵⁴ Johansson, 'European People's Party', 58-59.

⁵⁵ Ibidem, 60.

⁵⁶ Ibidem, 61. Een uitgesproken aanhanger van de opvatting dat de EPP het meest supranationaal van karakter is, is T.A. Rautu, 'European People's Party', in: Déloye en Bruter, red., *Encyclopedia of European Elections*, 182-186, in het bijzonder 186.

⁵⁷ Ibidem, 56.

⁵⁸ S. Van Hecke, 'Geloven in ideologie. Nederlandse christen-democraten en de vorming van de Europese Volkspartij', in: *Jaarboek 2005 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 2005, 123-143.

⁵⁹ Hanley, *Beyond the nation state*, 99.

⁶⁰ A. Wintoniak, 'Uniting the Centre-right of Europe. The Result of Historical Developments and Political Leadership', in: *European View*, 1 (2006), 173-178, 178; S. Abrial, 'European Democratic Union', in: Déloye en Bruter, red., *Encyclopedia of European Elections*, 138-141, 141.

⁶¹ Hanley, *Beyond the nation state*, 119.

⁶² C. Sandström, 'European Liberal, Democrat and Reform Party', in: Johansson en Zervakis, red., *European Political Parties*, 97-123, 102.

⁶³ Sandström, 'European Liberal, Democrat and Reform Party', 103.

⁶⁴ E-mail F.A. Wijsenbeek, 11 december 2008 en 4 maart 2009.

⁶⁵ Dietz, 'European Federation of Green Parties', 130, 134.

⁶⁶ D.L. Seiler, 'The Democratic Party of the Peoples of Europe (DPPE-EFA)', in: Delwit, Külahci en Van de Walle, red., *The Europarties*, 203-219, 210; Lynch, 'Co-operation between regionalist parties', 195-196.

⁶⁷ L. Dewinter en M. Gomez-Reino Cachafeiro, 'European Integration and Ethnoregionalist Parties', in: *Party Politics*, 8 (2002), no. 4, 483-503, 485.

⁶⁸ S. Hix, 'Parties at the European Level', in: P. Webb, D.M. Farrel en I. Holliday, red., *Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, Oxford, 2002, 280-309, 301.

⁶⁹ G. Moschonas, 'The party of European Socialists. The difficult "construction" of a European player', in: Delwit, Külahci en Van de Walle, red., *The Europarties*, 113-134, 118-121.

⁷⁰ Hix, 'Parties at the European Level', 281-282.

⁷¹ Ladrech, 'Party of European Socialists', 81; idem, 'The European Union and Political Parties', 493.

⁷² S. Day en J. Shaw, 'The Evolution of Europe's Transnational Political Parties in the Era of European Citizenship', in: T.A. Börzel en R.A. Cichowski, red., *The State of the European Union. Law, Politics, and Society*, Oxford, 2003, 149-169, 157.

⁷³ K.M. Johansson en P.A. Zervakis, 'Historical-Institutional Framework', in: idem, red., *European Political Parties*, 11-28, 21; Hix and Lesse, *Shaping a Vision*, 101.

⁷⁴ E-mail S. Paeme (EPP), 10 februari 2009; e-mail C. Lauwers (EGP), 12 februari 2009.

⁷⁵ K.M. Johansson, 'Toward a theory of federations of political parties in multilevel Europe. At the nexus of international relations and comparative politics', in: Delwit, Külahci en Van de Walle, red., *The Europarties*, 17-43, 31.

⁷⁶ G. Moschonas, 'The party of European Socialists', 120; Niedermayer, 'Die europäischen Parteienbünde', 445.

⁷⁷ C. Lord, 'The Political Parties and the European Union. What kind of imperfect Competition?', in: Delwit, Külahci en Van de Walle, red., *The Europarties*, 45-76, 54; zie ook C. Lord, 'What role for parties in EU politics?', in: *European Integration*, 24 (2002), no. 1, 39-52.

⁷⁸ T. Raunio, 'Party-Electoral Linkage', in: Johansson en Zervakis, red., *European Political Parties*, 163-189, 174-175; S. Day en J. Shaw, 'Transnational Political Parties', in: R. Bellamy, D. Castiglione en J. Shaw, red., *Making European Citizens. Civic Inclusion in a Transnational Context*, Basingstoke (etc.), 2006, 99-117, 105-106.

⁷⁹ S. Hix, *What's wrong with the European Union and how to fix it*, Cambridge, 2008, 160-163.

Day en Shaw, 'Transnational Political Parties', 106-107.

⁸⁰ L. Bardi, 'Transnational Party Federations, European Parliamentary Party Groups, and the Building of Europarties', in: R.S. Katz en P. Mair, red., *How Parties Organize. Change and Adaption in Party Organizations in Western Democracies*, London, 1994, 357-372, 258.

⁸¹ Ladrech, 'The European Union and Political Parties', 496, 498: 'After thirty years of existence, the party federations have experienced only modest organizational growth, and their linkage function between the supranational and national dimensions remains extremely modest.'

⁸² P. Delwit, E. Külahci en C. Van de Walle, 'The European party federations. A political player in the making?', in: idem, red., *The Europarties*, 5-16, 9; C. Lord, 'The Political Parties and the European Union', 53, 63.

⁸³ Delwit, Külahci en Van de Walle, 'The European party federations', 10; Niedermayer, 'Die europäischen Parteienbünde', 439.

AUTEURS

H. van der Iest is als student-assistent verbonden aan de vakgroep Sociologie van de Rijksuniversiteit Groningen.

J. Kleinnijenhuis is als hoogleraar verbonden aan de afdeling Communicatiewetenschap van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

A.P.M. Lucardie is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.

D. Oegema is als universitair docent verbonden aan de afdeling Communicatiewetenschap van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

R.A. van Santen is als promovenda verbonden aan The Amsterdam School of Communications Research en het Centrum voor Populaire Cultuur en aan de afdeling Communicatiewetenschap aan de Universiteit van Amsterdam.

T.J. Septer is als promovendus verbonden aan de vakgroep Sociologie van de Rijksuniversiteit Groningen.

F.N. Stokman is als hoogleraar verbonden aan de vakgroep Sociologie van de Rijksuniversiteit Groningen en als wetenschappelijk directeur aan *DECIDE* bv.

J.H. Takens is als promovenda verbonden aan de afdeling Communicatiewetenschap van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

G. Voerman is directeur van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.

A.S. Walter is als promovenda verbonden aan de Amsterdamse School voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek en aan de vakgroep Politieke Theorie en Gedrag van de afdeling Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam.